

1994

Pretoriana

COMMEMORATION OF THE PIONEERS OF PRETORIA AND SOUTH AFRICA
HERDENKING VAN DIE PIONIERS VAN PRETORIA EN SUID-AFRIKA

AKADEMIESE INLIGTINGSDIENS
TYDSKRIFTE
UNIVERSITEIT VAN PRETORIA

DATUM: 93.03.29
 VAKKODE: ZA 968
 Pretoriana 93/102

TYDSKRIF VAN DIE PRETORIASE HISTORIESE VERENIGING:
GENOOTSKAP OUD-PRETORIA

JOURNAL OF THE PRETORIA HISTORICAL ASSOCIATION:
OLD PRETORIA SOCIETY

PRYS R 8,00 PRICE

PRETORIANA Nr./No. 102 – Maart/March 1993

Lede van die bestuur van die Pretoriase Historiese Vereniging:
Genootskap Oud-Pretoria
Members of the board of the Pretoria Historical Association:
Old Pretoria Society

Dr. N.A. Coetzee, chairman, telephone (012) 46 3142

Mr. W.J. Punt, vice-chairman, conservation of structures

Miss A. Visser, secretary

Mr. M.L.R. Cloete, representative of the Pretoria City Council

Mrs. M. Andrews, organization of tours.

Mr. T.E. Andrews, editor of the "Newsletter" and conservation of cemeteries

Mrs. M. Bees, posting of Society documents

Mr. A. Jansen, representative of the Society on the Committee for culture
development in Pretoria

Dr. C. de Jong, editor of "Pretoriana", telephone (012) 348 3111

Mr. D. Panagos, fortresses

Mr. A. Goedhart, treasurer

Miss E. Viljoen, organization of meetings

Mrs. M.L. Willmer, archive of the Society, telephone (012) 70 3052

Mr. W. du Plessis, schoolgarden competition

Die posbusnommer van die sekretariaat is 4063, Pretoria 0001.
The post office box number of the secretariat is 4063, Pretoria 0001.

Die telefoonnommer van die sekretariaat is (012) 46 3142.
The telephone number of the secretariat is (012) 46 3142.

"PRETORIANA" is Africana

Offer of back-copies of "Pretoriana" on sale

Can you now buy a history book of 100 pages for R20 or less? No!
But you can buy over 500 pages of history of Pretoria for R20,00.
Contact Anton Jansen, board member of our Society, telephone (012) 998 9406
house, or (012) 804 1023 office in office hours, to arrange the purchase of
a set of "Pretoriana" issues, to be fetched by you or delivered to you.
Some of the first issues are out of print.
Anton Jansen's postal address is P.O. Box 33 704, Glenstantia, Pretoria 0010.

Die inhoudsopgawe van die onderhawige nommer staan op die agtersy
van die omslag se buitekant.
The table of contents is on the reverse side of the cover of this issue.

WOORD VOORAF

Bybelteks gelees voor die onthulling op 16 November 1992: As die Here die huis nie bou nie, tevergeefs werk die wat daaraan bou; as die Here die STAD nie bewaar nie, tevergeefs waak die wagter." Psalm 127 vers 1.

Nommer 102 van "Pretoriana" is gewy aan die pioniers. Die aanleiding tot die uitgawe daarvan is die besluit van die Stadsraad van Pretoria om die dag van die stad se stigting in 1855, 16 November, tot jaarlikse gedenktag te verklaar en die onthulling deur die Edelagbare Burgemeester van 'n gedenkteken in Fonteinedal ter ere van Lucas Bronkhorst, een van ons stad se pioniers, op 16 November 1992. In no. 102 dra ons voorsitter, Dr. N.A. Coetzee, by met die artikels "Die grondleggers van die stad Pretoria", "Die Du Preezhoek-begraafplaas" en "Herdenking van Loftus Versfeld, pionier van die rugbysport in Transvaal". Mev. Joey Wilmans se artikel oor Lucas Bronkhorst is 'n passende aanvulling. Van Dr. J. Ploeger is die bydrae "Die Pretoriase gedenkteken Nederlanders in Transvaal 1850-1950". Van C. de Jong is die bydraes "Die Volksraadsvergadering op Derdepoort in 1849 (nou Die Opstal genoem)", "Skaduwees oor Schoemansdal", "The Dias monument in Pretoria" en "The General de Wet Farm in West Java revisited". Baanbrekende pioniers was daar ook buite Pretoria.

Die redakteur hoop om in 'n latere uitgawe van "Pretoriana" aandag aan die plegtigheid in Fonteinedal op 16 November 1992 te gee.

Die onthulling van een van die twee gedenkplate by die fondamente van Lucas C. Bronkhorst se huis in Fonteinedal by Pretoria op 16 November 1992 - Links die burgemeester van Pretoria, advokaat J. Leach, regs 'n agterkleindogter van Lucas se broer Gerard wat hom gelyktydig met Lucas gevestig het, en wel op Elandspoort aan die Apiesrivier.

Foto: Stadsraad van Pretoria

**EERBETOON VAN BURGEMEESTER J. LEACH VAN PRETORIA
AAN ONS VERENIGING**

Ter geleentheid van die verskyning van die tydskrif "Pretoriana" No. 100 in April 1992 van die Pretoriase Historiese Vereniging alias Genootskap Oud-Pretoria en die 40-jarige bestaan van die tydskrif het die burgemeester van Pretoria vir die ampsjaar 1992/93, advokaat mnr. James Leach, 'n onthaal aan lede van die Vereniging en gaste aangebied in die ontvangsaal van Munitoria op 14 Mei 1992. Omstreeks 60 lede en gaste was aanwesig. Die bestuur van ons Vereniging is mnr. Leach heel erkentlik vir die waardering wat hy aldus aan ons Vereniging en die werk daarvan getoon het.

Hieronder volg die kort en treffende toespraak wat deur mnr. Leach tydens die onthaal gehou is. Namens die Vereniging het die voorsitter Dr. N.A. Coetzee, oudredakteur kolonel (Dr.) J. Ploeger en prof. Dr. F.J. du Toit Spies en die huidige redakteur Dr. C. de Jong kort toesprake gelewer. Dr. Coetzee het die burgemeester 'n spesiaal ingebinde eksemplaar van "Pretoriana" no. 100 met faksimileherdruk van "Pretoriana" no. 1 van September 1951 as herinnering oorhandig.

Die burgemeester het op 18 Junie 1992 aan 'n groep genooide verdienstelike Pretorianers 'n feesdinee aangebied. Onder die genooies was die voorsitter van ons Vereniging Dr. N.A. Coetzee en ons bestuurslid Mnr. T.E. Andrews. Albei het by die geleentheid 'n mooi omlyste sertifikaat van verdienste van die Stadsraad ontvang.

Toespraak van die Burgemeester van Pretoria op 14 Mei 1992 in Munitoria

Stadsamptelike skemeronthaal: ter viering van die 40ste bestaansjaar van die Genootskap Oud-Pretoria se publikasie "Pretoriana" asook die 100ste uitgawe van dié publikasie. Verwelkoming deur die Burgemeester van Pretoria, Rhr adv. James Leach, 18:30 tot 20:00; 14 Mei 1992.

Geagte Dr. N.A. Coetzee, Voorsitter van die Genootskap Oud-Pretoria, mnr. Willem Punt, Vise-voorsitter van hierdie Genootskap, Rld. Malan, lid van die Bestuurskomitee, mnr. Tom Andrews, redakteur van die Genootskap se Nuusbrief, Dr. C. de Jong, redakteur "Pretoriana", ander lede van die Genootskap Oud-Pretoria, Lede van die Raad en Departementshoofde, Dames en Here,

Baie welkom aan u almal. Dis voorwaar vir die Stadsraad 'n plesier om mense wie se harte so warm klop vir ons pragtige stad, hier te kan onthaal.

Die Genootskap Oud-Pretoria en die Stadsraad van Pretoria het oor die afgelope 54 jaar al 'n paar sakke sout saam opgeëet. Ek kan met sekerheid sê dat die hegte band en goeie verstandhouding wat daar tussen ons heers elke jaar verder verstewig word.

U strewe om te bewaar is vir elke volk van kardinale belang, want deur uit die verlede te neem wat mooi en goed is en daarop voort te bou bewaar ons dit wat kosbaar en van waarde vir ons en ons nageslag is.

So baie mense dink, deur te bewaar staan 'n mens negatief teenoor ontwikkeling, maar die teendeel is waar - ons is besig met die beplanning van ons toekoms en jy kan jou toekoms slegs beplan as jy dit op die hoekstene van die verlede doen.

Baie geluk met die verskyning van die 100ste uitgawe van u publikasie "Pretoriana". "Pretoriana" het oor die afgelope 41 jaar gegroei tot 'n prag publikasie waarop Pretorianers en die Genootskap Oud-Pretoria met reg trots kan wees.

Die publikasie doen die Genootskap se grondwet gestand, naamlik om geskiedkundige feite in geskrif, beeld of andersins te verewig en af te rond en 'n getroue daarstelling van die geskiedenis van die stad te bevorder. Ek is self lid van die Vereniging en is bewus van die diepte-studie wat elke eksemplaar vergesel. Dit is werklik vir my aangenaam om elke keer iets nuuts van ons stad en sy agtergrond te leer.

To trace important historical, cultural or architectural material, be it buildings, places, documents or works of art, is a tedious, costly and at times time-consuming task, requiring expert knowledge.

Local authorities do not always have the expertise and consequently have to rely on people from conservation organisations to perform that function. I want to reiterate that we, the City Council as well as people of Pretoria, greatly appreciate your efforts in this regard.

Conservation must of course be practical, also taking cost and progress in consideration.

On behalf of the City Council and residents of Pretoria I wish to thank the Old Pretoria Society for the valuable work they do and for creating an awareness of Pretoria's rich cultural heritage among the public.

Once again welcome in Munitoria and please enjoy the evening with us.

-o-

Korreksie

In die artikel van C. de Jong, getitel "Aanrakingspunte tussen Suid-Afrika en Oos-Indië," in "Pretoriana" nr. 98 van April 1991, bladsy 71, staan 'n portretstudie van C. Louis Leipoldt en 'n ander bekende Afrikaner letterkundige. Laasgenoemde is in die onderskrif aangedui as C.J. Langenhoven, maar dit is 'n vergissing; hy heet Jan F.C. Celliers.

**ERKENNING VAN BESONDERE PRESTASIE ONDER ANDERE VAN
DR. N.A. COETZEE EN MNR. T.E. ANDREWS**

deur Alet van Tonder

Die Stadsraad van Pretoria het onlangs besluit om jaarliks 'n toekenning aan enkele Pretorianers te maak uit erkentlikheid vir hul besondere prestasie op verskeie terreine. Die eerste toekenning van "Uitblinker in Voortreflikheid" sal tydens 'n stadsamptelike banket op 19 Junie in die Stadsaal aan tien Pretoriase presteerders oorhandig word.

Die doel van die toekenning is om die Stadsraad van Pretoria se meelewing met die prestasies van sy inwoners te betoon en om names mede-Pretorianers hulde aan die uitblinkers in die gemeenskap te bring.

Aangesien dit die eerste keer sal wees dat die toekenning gedoen word, het die Raad besluit om aanvanklik elf persone te vereer, nl. mev. Bettie Cilliers-Barnard (Kuns), Joubero Malherbe (Kuns), Mimi Coertze (Kuns en Kultuur), mnr. T.E. Andrews (Gemeenskapsdiens) en Danie Joubert (Sport), proff. Danie Joubert (Akademie), Fritz Eloff (Sport en Bewaring), C.E. Lamprecht (Kultuur), Drs. N.A. Coetzee (Gemeenskapsdiens) en D.C. Grobler (Wetenskap en Tegnologie) en prof dr Piet J. van der Walt (Gemeenskapsdiens en Akademie).

Ooreenkomstig die riglyne wat neergelê is vir die toekenning van die "Uitblinker in Voortreflikheid" kan slegs 'n persoon wat in Pretoria woon en wat oor 'n aantal jare op 'n bepaalde gebied tot eer van Pretoria besonder presteer het, in aanmerking kom vir 'n toekenning.

Toekennings word t.o.v. besondere prestasie op die gebiede van kuns en kultuur, akademie, handel en nywerheid, sport, bewaring, wetenskap en tegnologie en gemeenskapsdiens gedoen. Geen politieke figuur sal vir die toekenning oorweeg word nie.

Nominasies word slegs van Raadshere/-lede, die Stadsklerk en Adjunk-stadsklerke en Departementshoofde verkry en deur 'n Komitee van Raadshere/-lede en die betrokke Departementshoof(de) geëvalueer. Die Komitee se bevindinge word daarna aan die onderskeie koususse in die Raad deurgegee, waarna dit aan die Raad vir oorweging voorgelê word.

Die toekenning sal die vorm aanneem van 'n geraamde sertifikaat. Dit sal na die aanvanklike oorhandiging 'n jaarlikse geleentheid word wat so na as moontlik aan Pretoria se stigtingsdatum - 16 November - sal plaasvind. 'n Maksimum van drie persone per jaar sal voortaan die toekenning ontvang.

-o-

Die program vir die uitreiking van die sertifikate van verdienste op 10 Junie 1992 in die Stadsaal bevat opsommings van die aldus vereerde persone en hul prestasies. Hieronder volg die eervolle vermelding van Dr. N.A. Coetzee, voorsitter, en mnr. T.E. Andrews, bestuurslid, beide van die Pretoriase Historiese Vereniging.

Dr. N.A. Coetzee: Gemeenskapsdiens

Studeer in die onderwys aan die Universiteit van Kaapstad en verder aan die UP en Unisa.

Begin sy loopbaan as onderwyser en vorder mettertyd tot Registrateur, Pretoriase Kollege vir Gevorderde Tegnieese Onderwys - later Pretoria Technikon.

Was vir twee lang periodes - bykans drie dekades - Voor-sitter van die Genootskap Oud-Pretoria, o.m. ook Raadslid van die Nasionale Kultuurhistoriese en Opelugmuseum en skrywer van tientalle kultuurhistoriese boeke en artikels in verskillende boeke en tydskrifte.

Verskaf op versoek van die RGN die biografieë van 18 persone vir die S.A. Biografiese Woordeboek. Lewer ook bydraes vir die "Ensiklopedie van Suid-Afrika" en tydskrifte soos "Familia", "Historia", "Africana Nuus". Redakteur van verskeie tydskrifte, o.m. van "Pretoriana" en 'n boek oor Boeresport - 'n lys van 97 speletjies, volledig beskryf in 400 bladsye.

Verskeie genealogiese boeke is deur Dr. Coetzee gepubliseer, o.a. die Coetzee-stamouers en nageslagte (1679-1979) asook dié van die Du Plessis- en Heystek-families.

Letterkundige kinderverhale uit sy pen oor meer as vier dekades het gesorg vir opbouende kinder- en jeugliteratuur.

As lid van talle vakverenigings, o.a. die Suid-Afrikaanse Vereniging vir die Bevordering van die Wetenskap, Genealogiese Vereniging van Suider-Afrika, National Geographic Society (VSA), die Skrywerskring van S.A., ens., dien Dr. Coetzee steeds die gemeenskap.

Mr T.E. Andrews: Community Service

Started his career at Escom, before doing overseas military service during the Second World War.

For his dedication and service he was awarded the Italy Star, the 1939-1945 Star, War Medal and General Service Medal.

He has served the Old Pretoria Society Executive Committee for thirty years. As a founder-member he has been serving the Pretoria City Council Place and Street Names Advisory Committee for more than a decade, founder-member of the Names Society of Southern Africa, honorary curator of the National Monuments Council, consultant on the history of Pretoria and Military Museum Lecturer at the Fort Klapperkop Military Museum for the past six years.

Founder of the Old Pretoria Society Newsletter which he has issued monthly for seventeen years now, also conducting historical tours on the Society's behalf, co-author of the bilingual book "Place and Street names of Old Pretoria".

He has shared his knowledge of the history of Pretoria and South Africa by giving talks to clubs and groups and by publishing several books. Numerous articles written by him have been widely published.

His private library - the Emagameni Collection - contains hundreds of books on the history of South Africa and some 50 000 photographs of which 40 000 are of Old Pretoria. This comprehensive cultural historical collection has proven invaluable to the City Council of Pretoria, various Government Departments, students, scholars and researchers.

The records provided by the pictures have led to the accurate restoration of many buildings in Pretoria.

- 0 -

ARCADIABRUG (LEEUBRUG)

deur Anton Jansen

Die byskrif by die foto van die leeu van Leeubrug op bladsy 46 van "Pretoriana" nr. 98, April 1991, vereis meer besonderhede aangesien die teks nie heeltemal korrek is nie.

In 1984 het die Burgerlike Trust Pretoria fondse ingesamel om die erg verwaarloosde Arcadiabrug (in die volksmond Leeubrug genoem) te restoureer. Die fondse is verkry van plaaslike firma's uit die omgewing van die brug, maar dit was helaas nie voldoende om 'n volledige en deeglike restaurasiewerk uit te voer nie. Die Trust het egter gehoop dat die poging 'n aansporing vir die Stadsraad van Pretoria sou wees om die brug in sy oorspronklike glorie te herstel asook aandag aan die onmiddellike omgewing te gee. Jammer genoeg het hierdie poging geen klankbord by die Stadsraad gevind nie.

Op die foto is 'n gedeelte van 'n bord sigbaar. Die teks op die bord lui as volg:

PRETORIA CIVIC TRUST

ARCADIA BRIDGE APIES RIVER

Restoration of Lion bridge arranged by Pretoria Civic Trust as a gesture of goodwill to Pretoria and its citizens.

Die Afrikaanse teks het op 'n tweede bord verskyn op die ander oewer.

Op die noordwes oewer is daar 'n sakeperseel met 'n muur wat na die ooste gerig is. Kunsstudente van Technikon Pretoria het onder leiding van mnr. Willem Punt, voorsitter van die Burgerlike Trust, die muur beskilder om dit 'n meer vriendeliker aansig te gee.

Gordon Verhoef & Krause, firma van Pretoria, het die vier leeus geveer en die sandsteen voetstukke waarop hulle lê, gerestoureer.

AJ Konstruksie, ook 'n restaurasiefirma van Pretoria, het drie ton vullis van die wes oewers verwyder, plaveisel aangebring en die trappe herstel.

**DIE GRONDLEGGERS VAN DIE STAD PRETORIA
OP DIE EERSTE PLASE**

Opgestel deur Dr. N.A. Coetzee

Ons begin by Elandspoort en Groenkloof, die plase wat die Fonteinedal insluit en waar die eerste Voortrekkers hulle waens uitgespan het om te bly. Dan volg ook die aanliggende plase Daspoort, Garstfontein, Rietfontein, Mooiplaats, Zwavelpoort, Rietvallei, Koedoespoort, Derdepoort, Hartebeespoort, Franspoort, Swartkop, Zandfontein, Pienaarspoort, Doornkloof. Hulle is almal omtrent die jaar 1842 opgemeet deur 'n veldkornet.

Gedeelte van die stad Pretoria uitgelê op Elandspoort

Elandspoort 357 JR Pretoria Transportaktes		Registrateur van Aktes	
		deur wie	
		aan wie	
1. 6.11.1857	Plaas	Govt. Transfer	Gerrit Bronkhorst
6.11.1857	De helfte der plaats ten weste van Apiesrivier	Estate late G. Bronkhorst	1. P.C. Minnaar Sr. 2. P. Opperman 3. A.P.J. van der Walt 4. M.W. Pretorius
2. 22.12.1859	Een/derde deel	P.C. Minnaar	Andries Francois du Toit
3. 28.9.1860	Portion	M.W. Pretorius	Govt. of ZA Republiek
4. 22.7.2875	N.E. Portion Sunnyside	J.F. Schutte	James Edward Mears
5. 23.8.1875	Southern Portion Muckleneuk	P.C. Bronkhorst	Lily Louisa Sophia Walker
6. 1.9.1875	N.W. Portion Harmony	L.L.S. Walker	Johan Carl Preller
7. 28.7.1880	Portion Erf 2367	H.R. Haggard A.H.B. Cocrane	Jacob Joorsen Litthauer
8. 11.1.1887	Portion Arcadia	S.J. Meintjes	Edward Philip Arnold Meintjes

Bogaande is die eerste Aktes van Transport wat deur die pas gestigte Aktekantoor in Pretoria uitgereik is na die stigting van die stad Pretoria as die hoofstad van die Zuid-Afrikaansche Republiek in 1855. Voor hierdie vroegste Aktes is grondeiendomsreg deur die Landdros van hierdie wyk onder die landdrosdistrik Rustenburg uitgereik en in die Rekords van die landdros aangeteken. Die inspeksie of opmeting van die plase is deur die betrokke veldkornet gedoen en hy het

die grenslyne vasgelê, sodat die bakens van elke plaas opgerig kon word. Die eerste veldkornet was Andries van der Walt, die A.P.J. van der Walt soos onder 1 hierbo, en wat later dan eiendomsreg deur 'n transportakte gedateer 6.11.1857 verkry het.

In Gustav S. Preller se boek "Ou Pretoria", uitgegee in 1938 deur "Die Volkstem" as die saaklike verhaal van die stad se voortrekkerperiode, word die volgende families aangegee as die Voortrekkers wat in 1842 in die Fonteinedal hulle waens uitgespan het en besluit het om permanent te bly. Hulle is die pioniers van die stad Pretoria, nou 150 jaar gelede.

Lukas Bronkhorst, Gerhard Stephanus Bronkhorst, Philip Karel Minnaar, Andries van der Walt en die families Fourie, later van Wildebeesthoek, Smit, Vermeulen, Van Rensburg, Prinsloo en Pretorius. Jan du Preez het naby die teenswoordige Dieretuin gestaan, Piet Smit in die omgewing van Daspoort.

Die nageslagte van hierdie vroegste nedersetters wat hulle eiendomsreg van hulle vaders geërf het, kon dus na 1857 Transportaktes vir hulle plase verkry, soos ons in die boeke van die Registrateur van Aktes in Pretoria kan nagaan, en soos hier aan die begin uiteengesit, van die eerste registrasie tot die opdeling van die eiendomme.

Ons merk op dat M.W. Pretorius sy deel aan die Zuid-Afrikaansche Republiek (ZAR) oorgemaak het, sodat Elandsport in die stadsgebied van Pretoria ingelyf is in 1860.

Groenkloof 358 JR

Op 9 Augustus 1841 inspekteer Veldkornet G.J. Kruger namens die Landdros van Rustenburg die plaas Groenkloof (Fonteinedal, latere Pretoria) vir Lucas C. Bronkhorst (sien Rak 2434, Transvaalse Argief). Met die latere Registrasie kom Groenkloof op 8.7.1859 op L.C. Bronkhorst se naam in die Akteskantoor.

Om die watervoorraad van die gestigte Pretoria-dorp te verseker is 'n deel van die plaas Groenkloof van L.C. Bronkhorst op 8.7.1859 vervreem en het hy dorpsower in ruil gekry. Sien die artikel van mev. Joey Wilmsen wat in hierdie uitgawe gepubliseer word met toestemming en erkenning aan die skryfster, die Nasionale Kultuurhistoriese Museum en die "Tydskrif vir Volkskunde en Volkstaal", waarin die artikel vroeër verskyn het. Die hele Groenkloofplaas is op 10.7.1884 aan die ZAR oorgedra.

Daspoort 319 JR

Hierdie plaas is oorspronklik beset en geïnspekteer vir die Voortrekker F.W.S. du Plessis deur Veldkornet G.J. Kruger op 18.8.1841 onder die naam Dasjespoort volgens Rak 2434.

Met die eerste Akteregistrasies is dit dan ook in F.W.S. du Plessis se naam geregistreer op 8 Maart 1856, volgens die register van Aktes, Registrateur van Aktes, Pretoria.

'n Gedeelte genoem Welgemoed (Bella Ombre) word op 8.4.1872 deur President M.W. Pretorius verkoop aan William Musgrove, en later gaan 'n gedeelte oor na die naam van G.J. Verdoorn en nog later na die naam van Tielman Nieuwoudt de Villiers.

Die bakens tussen Elandspoort en Daspoort is op 27 Februarie 1851 soos volg beskryf deur Veldkornet G.J. Kruger soos aangegee in Rak 2434:

Elandspoort den 27 Februarie 1851.

Ek, ondergetekende G.J. Kruger, bekende hiermede de plaats zijn bakens aangewezen te hebben, te weten de plaatsen genaamd Daspoort en Elandspoort, van de hoogste kop post, met een regte lijn naar de zwarte lap doorns, west tien treden boven de Dam van den Heer Joachim Prinsloo gaat de lijn deur.

Getekend G.J. Kruger
Inspekteur

Als Getuigen Getekend J.H. Botha
David Botha

Copy Conform Getekend Gouws
Stuk grond geen naam Folio 104

Garstfontein 374 JR

Die plaas is by 1842 beset deur J.A. Beetge wat met een van die dogters Bronkhorst getroud was. Dit is dan ook op sy naam deur die Aktekantoor op 14.3.1859 geregistreeer. Sy nageslagte het 'n deel E op 11.6.1898 oorgemaak aan Frederik Coenraad de Beer.

Rietfontein 375 JR

Hierdie plaas wat later een van die voorstede van Pretoria geword het, is in 1842 beset deur Daniel Elardus Erasmus. Dit is dan ook op 27.6.1859 deur die nuwe Aktekantoor in sy naam geregistreeer as groot 2681 morge 218 vierkante Roede.

Rietfontein 321 JR

Hierdie gedeelte van die latere Pretoria-voorstad is oorspronklik in 1842 beset deur Willem Johannes Prinsloo. Die grootte was 2056 morge 12 vierkante Roede. Dit is dan ook later op 28.9.1859 deur die Aktekantoor op 28/9/1859 op sy naam geregistreeer. Op 18.7.1892 gaan 'n gedeelte oor in die hande van Frederik Christoffel Eloff en 'n ander gedeelte op die naam van Stephanus Johannes Paulus Kruger. Die Gezina-voorstad is later hier uitgelê, hernoem na die President se eggenote. Die gedeelte wat oorgegaan het in die naam van Petrus Jacobus Joubert in 1892 word later die Riviera-voorstad. In 1895 word Joseph William Magg eienaar van 'n gedeelte en die voorstad Villieria word hier gestig.

Die Eloff Estate 320 JR is ook uit die ou plaas Rietfontein uitgesny en het in die hande van Frederik Christoffel Eloff gekom. Die voorstad Capital Park is hieruit gebore en 'n gedeelte is deur die Goewerment in 1927 gekoop vir die S.A. Spoorweë se grondgebied. Die pragtige ou huis van Frederik Christoffel Eloff is deur die Suid-Afrikaanse Spoorweë en Hawens gesloop, oorblyfsels word in die Provinsiale Gebou, Pretoria, bewaar.

Mooiplaats 355 JR

Oorspronklik is hierdie plaas in 1842 beset deur Coert Erasmus Senior. Die Aktekantoor registreer dit op 22.5.1866 in sy naam, omdat dit op dieselfde datum aan die erfgename moet oorgaan, naamlik Willem Frederik Erasmus, Coert Erasmus Junior en Hendrik Frederik Grobler.

Zwavelpoort 373 JR

Hierdie plaas is in 1842 deur J.G.S. Bronkhorst beset en dan ook op 27.9.1859 deur die Registrateur van Aktes op sy naam geregistreer.

Rietvallei 377 JR

Hierdie plaas, later genoem Rietvlei, waar die Rietvleidam nou is en wat water aan Pretoria voorsien, is oorspronklik deur die weduwee Susanna Margaretha Jacobs beset. Dit is dan ook later op 24.2.1859 op haar naam deur die Aktekantoor geregistreer. 'n Gedeelte is op 7.6.1929 in die naam van die Stadsraad van Pretoria geregistreer en die dam is daar gebou om die waters van verskillende fonteine op te vang. Vandaar word die water deur gravitasie oorgelei na die Fonteinedal, waar dit met die twee fonteine aldaar verder versprei word.

Koedoespoort 325 JR

Oorspronklik is die plaas in 1842 deur Lucas Cornelis Bronkhorst beset en dit is dan ook op sy naam deur die Aktekantoor op 6.7.1859 geregistreer. Van sy nageslagte het in 1895 'n gedeelte aan The Wesleyan Methodist Missionary Society verkoop. In 1903 het die destydse Colonial Secretary of the Government of the Transvaal dit verkoop. Later, op 7.10.1920, is 'n gedeelte aan die Transvaal University College oorgedra, terwyl die voorstad Hatfield in 1908 op 'n gedeelte wat aan die staat behoort het, uitgelê is.

Derdepoort 320 JR

Die plaas is vroeg deur R.J. Jansen beset en op sy naam deur die Aktekantoor op 28.12.1858 geregistreer as 3521 morge 551 vierkante Roede groot, om op dieselfde datum oor te gaan na die naam van A.P.J. van der Walt, wat betref twee gedeeltes. Met die oorlye van A.P.J. van der Walt gaan dié gedeeltes in 1864 oor in die hande van Johannes Barend Wolmarans. In 1895 word die volgende gedeelte van J.B. Wolma-

rans geërf deur Johannes Barend Prinsloo, Johannes Christiaan Ras gehuud Anna Maria Catharina Levina Prinsloo, en Hanna Aletta Catharina Prinsloo. Die nou bekende "opstal" is hier geleë en word deur die Stadsraad besit en verhuur as ontspanningsoord.

Hartbeespoort 328 JR

Dit is die plaas waar die huidige Pioniersmuseum nou geleë is. Die plaas is oorspronklik deur Dawid Alwyn Botha beset en dan ook later op sy naam deur die Aktekantoor geregistreer op 23.6.1858. Op dieselfde datum gaan 'n gedeelte oor op die naam van Guillaume Christoffel Vermeulen. Op 20.11.1858 verkoop D.A. Botha die ander gedeelte aan Frederik Matthys de Beer. Sy erfgename verkoop op 22.3.187 aan Heins Heinrich Mundt, wat eers getroud was met Josina Heystek. Hulle het daar 'n uitspanning georganiseer vir die boere wat na Pretoria toe kom vir besigheid. Hulle kon oornag daar slaap en hulle perde of osse laat versorg. Op 1 Februarie 1876 word 'n gedeelte deur die Mundts aan Hendrik Wilhelm Struben verkoop en kry ons die welbekende Struben Farm.

Franspoort 332 JR

Hierdie plaas is oorspronklik deur François Alwyn van den Berg beset en dan ook op 18.4.1861 in sy naam deur die Aktekantoor geregistreer. Hy verkoop die plaas aan die firma William Gray and Company.

Swartkop 356 JR

Hierdie plaas waar die huidige Suid-Afrikaanse Lugmag geleë is, was reeds in 1842 deur Daniel Jacobus Erasmus beset. Dit is dan ook op 15.9.1856 op sy naam deur die Aktekantoor geregistreer as 7811 morge 396 vierkante Roede. Rooihuiskraal is op 'n gedeelte van hierdie plaas uitgelê en ook was daar die slag van Rooihuiskraal in die 1880-81 Vryheidsoorlog. Die oorspronklike boerewoning staan nog en is tot 'n nasionale gedenkwaardigheid verklaar. Die voorstad Valhalla is ook hier geleë. Henricus Loremts en Johannes Edward van Boeschoten was later eienaars.

Zandfontein 317 JR

Hierdie plaas naby die huidige Hercules in Pretoria is oorspronklik op 16.11.1866 deur bemiddeling van Kommandant-Generaal S.J.P. Kruger na die ontruiming van Schoemansdal in die Zoutpansberge oorgemaak aan Petrus Johannes Stephanus Venter; hy het van Schoemansdal af gekom. In 1897 word Hendrik Jacobus Schoeman eienaar en die voorstad Claremont word later daar uitgelê. Cornelis Hermanus Zacharia Booyens lê die voorstad Booyens en Hermanstad hier uit. Hy word eienaar in 1897.

Pienaarspoort 338 JR

Hierdie plaas is op 4.6.1855 op die naam van Anna Katharina ter Brugge deur die Aktekantoor geregistreer, met die mede-eenaar Jacob ter Brugge.

Doornkloof 391 JR

Hierdie plaas waar Lyttelton/Verwoerdburg nou gesetel is, was reeds op 9.7.1841 deur Veldkornet G.J. Kruger geïnspekteer vir Daniel Elardus Erasmus. Sie Rak 2434. 'n Gedeelte word op 8.1.1890 in die naam van Alois Hugo Nelmapius geregistreer. Hy verkoop op 8.1.1890 'n gedeelte terug aan Stephanus Petrus Erasmus.

-o-

Die voorsitter Dr. N.A. Coetzee (links) en die ondervoorsitter Mnr. W.J. Punt van ons Vereniging by een van die twee gedenkplate wat deur die burgemeester op 16 November 1992 op die plek van Lucas C. Bronkhorst se huis in Fonteinedal onthul is.

Foto: Stadsraad van Pretoria

DIE DU PREEZHOEK BEGRAAFPLAAS

deur Dr. W.A. Coetzee

Langs die nuwe spoorwegbrug in die Fonteinedal was een van die oudste bekende begraafplase van Pretoria. Dit is genoem Du Preezhoek. Met die bou van die spoorwegbrug na die ooste is die grafteesinhoud hier opgegrawe en elders begrawe. Sommige is in die oudste deel van die Kerkstraat Begraafplaas aan die buitenste westekant en afsonderlik omhein, herbegrawe. Hierdie deel van die Kerkstraat Begraafplaas word nou die Du Preezhoek Begraafplaas genoem.

In die registers van die oudste graftees soos gehou deur die Stadsraad van Pretoria, wat ter insae is in die kantoor by die Rebeccastraat Begraafplaas, word die name en die begrafnisse se datums van graftees in die Du Preezhoek Begraafplaas verstrekk.

Bygaande lyste is vergelykenderwys opgestel uit die Register van die Stadsraad en uit die inskripsies op die graftees self van die persone wat in die Du Preezhoek Begraafplaas begrawe of herbegrawe is.

Die Stadsraad van Pretoria het besluit om 'n naambord aan te bring by die Du Preezhoek Begraafplaas langs die spoorwegbrug, om die oudste bekende begraafplaas van Pretoria aan te dui.

Dit is goed dat die pioniers van Pretoria wat in die Du Preezhoek Begraafplaas in Kerkstraat begrawe lê, deur hierdie publikasie op permanente rekord vereer word.

Volgens die Du Preezhoek Register gehou deur die Stadsraad

Row A

1. Sarah Rose Emma du Preez, 29.12.1954
2. Johannes Petrus du Preez, 15.5.1974
3. Gereserveer vir H.J. du Preez
4. Gereserveer vir M.J.P. du Preez
5. Gereserveer vir H.J. du Preez
6. Jan M. du Preez, 9.4.1985
7. Cornelia Magritha Francina Snyman, 5.1.1983
8. Anna Aletta du Preez, 4.4. 1981
9. Hendrik Jacobus du Preez, 6.6.1979
10. Magritha Elizabeth du Preez, 5.12.1981
Hendrik Jacobus du Preez, 30.6.1953
11. Sarah J.W. du Preez, 1.11.1961
Andries Petrus Jacobus du Preez, 30.6.1953

Oorskot herbegrawe

12. Johannes Petrus du Preez
13. Maria Magdalena du Preez, 11.10.1881

Graftees in Du Preezhoek, Afdeling van Kerkstraat Begraafplaas

Volgens die grafstene-inskripsies:

Andries Petrus Jacobus van der Walt, oorl. 16.11.1851, 46 jaar oud

Cornelia Magdalena van der Walt, gebore Potgieter, 6.11.1861,
47 jaar oud
Eerste Veldkornet van Pretoria, herbegrawe 12.8.1968

Volgens grafstene vanaf die hek:

1. Maria Magdalena du Preez, gebore Van der Walt 12.10.1831
-11.10.1881
2. Geen grafsteen nie.
3. Andries Petrus Jacobus du Preez, 5.9.1891 - 28.6.1953
Sarah Johanna Wilhelmina du Preez, 8.4.1894 - 31.10.1961
4. Hendrik J. du Preez, 4.5.1896 - 5.4.1965
Margaretha Elizabeth geb. Van Rooyen, 7.1.1909 -
12.12.1981
5. Hendrik Jacobus du Preez, 24.8.1933 - 1 6.1979
6. Annatjie du Preez, 23.1.1945 - 31.3.1981
7. Cornelia Magrieta Francina Baba du Preez, 21.6.1921 -
1.1.1983
8. Jan Melcior du Preez, 25.1.1894 - 1.4.1985
9. Geen grafsteen nie
10. Sarah Rose Emma du Preez, gebore Harrington, 26.9.1899
- 28.12.1954

**Du Preezhoek Register gehou in die Kantoor Rebeccastraat Be-
graafplaas van graftees in die Kerkstraat Begraafplaas**

120. Olivia Selina Lys born Fry, died 7.9.1910, 85 years old
122. John Robert Lys, born 17.1.1829, died 14.8.1880
124. Charles Robert Lys, son of Charles Redwood, born
1.11.1890, died 14.8.1892
134. Paul Jacobus van Wyk
Johannes van Wyk
169. Philipa Esther Charlotte Lys, 28.6.1868
Sybil Margaret Jannedara Lys, 25.12.1867
171. Cyril Ernest Broderick and Dina Botha, 18.1.1864
173. Isabella Louisa Broderick, 9.6.1873
179. Evelyn Rous, daughter of James Cooper, 17.12.1872
Oliver Searle Frande
180. James Casper Rous, 18.6.1876
184. Captain J.H.M. Struben, 7.6.1869
Alexander Betts Struben, 29.7.1867
186. Bernard Cornelius Ernest Proes, 29.6.1872
44. Cornelia Magdalena van der Walt, 12.8.1969
45. Andries Petrus Jacobus van der Walt, 12.8.1969
55. Emily A. Swart, 22.10.1986
56. Jacobus A.A. du Preez, 18.3.1971
58. Johannes C. Botha, 12.3.1974

Tweede ry, Du Preezhoek Begraafplaas, Kerkstraat

1. Ds. Johannes Cornelis Botha, 11.10.1906 - 8.3.1974
Martha P.G.J. gebore Du Preez, 14.8.1905, leef blykbaar
nog.
2. Jacobus A.A. du Preez, 28.2.1898 - 15.3.1971
Emily A. du Preez, gebore Jones, 15.4.1904 - 20.9.1986

Lys grafte afsonderlik ommuur

Robert Olivier Godfray Lys, 22.6.1860 - 12.2.1936

Olivia Selina Lys born Fry, 7.8.1910, 85 years old

Philippa Olivia Henderson born Lys, 19.11.1896 - 4.8.1955

Jeanne D'Arc born Lys, 27.10.1889 - 28.5.1952

Charles Robert Lys 1.11.1890 - 4.8.1892

Sybil Margaret Jeanne D'Arc d.o. John Robert and Olivia

Selina Lys, died Christmas Day 1867 aged 7 months 15 days

Alexander Betts Struben, eldest son of J.H.M. Struben,
29.7.1867 28 years 1 month

Captain J.H.M. Struben, 7.6.1869, aged 63 years

Bernard Cornelius Ernest Proes LLD, born in Holland, died
29.6.1872, Pretoria

Sommige grafte se stene is sodanig verweer dat niks geles kan word nie.

-o-

Mnr. Anton Jansen van A J Konstruksie, bestuurslid van ons Vereniging en ontwerper van die gedenkteken vir Lucas Bronkhorst, links en die burgemeester advokaat J. Leach regs by een van die twee gedenkplate op die gedenkteken wat deur die burgemeester in Fonteinedal op 16 November 1992 onthul is.

Foto: Stadsraad van Pretoria

**L.C. BRONKHORST: PIONIER VAN DIE
PRETORIA-OMGEWING***

deur Joey Wilmans
Nasionale Kultuurhistoriese Museum

Lucas Cornelis Bronkhorst is op 14 Junie 1795 gebore en in Augustus 1875 oorlede. Hy was die seun van Rudolph Johannes Bronkhorst (1757) en Hester van Vuuren.¹⁾ Op 19 Junie 1795 is hy deur ds. Von Manger gedoop. Die getuies by sy doop was Lucas Cornelis Jansen van Vuuren, Johanna Sophia Kampfer, Cornelis Coenraad Scheepers en Johanna Cathrina (sic) van Rooyen.²⁾ Sy eerste huwelik is op Graaff-Reinet voltrek. Die inskrywing in die huweliksregister lui as volg:

Den 15 November 1818 is door den Wel Eerw. heer A. Faure getrouwd.....
Lucas Cornelis Bronkhorst met
Martha Elisabeth Janzen (sic) van Vuuren³⁾

Uit hierdie huwelik is vier kinders gebore: Martha Elizabeth Maria 1821, Hester Margaretha Magdalena 1822, Rudolph Johannes 1825 en Sara Johanna Susanna 1827. Hierdie kinders is almal op Beaufort-Wes gedoop.⁴⁾

Sy tweede huwelik is later met Johanna Cornelia van der Walt gesluit. Uit die boedel blyk dit dat twee kinders reeds gesterf het. Hulle name word nie vermeld nie, maar hulle kon van die dogters uit sy eerste huwelik gewees het. Die ander vier kinders wat geërf het, was Rudolph Johannes, Lucas Cornelis, Andries Petrus Jacobus en Hendrik Petrus Jacobus.⁵⁾

Vestigingsjare

In 1834 het L.C. Bronkhorst en sy gesin saam met sy broer, Gerhardus Stephanus Bronkhorst (1799) en skoonsuster Anna Susanna (gebore Minnaar) uit die distrik Graaff-Reinet met die Potgietertrek weggetrek. Ná Vegkop het die Bronkhorste met Piet Retief na Natal getrek. Voor die annekasie van Natal deur die Engelse in 1842, het hulle terug oor die Drakensberge getrek en 'n rukkie langs die Mooirivier gewoon. Daarna het die twee gesinne Bronkhorst hulle in die omgewing van die Apiesrivier gevestig. Lucas Bronkhorst het die plaas Groenkloof aangelê waarop die waterryke Fonteine geleë was. In 1842 het die twee broers die plaas Elandsfontein aangelê, omdat die water vir hulle so mooi was en die saageleenthede hulle toegelag het.⁶⁾ Hulle het met erns hulle toegelê op die uithaal van die water voor en die bou van die eerste hartbeeshuisies.⁷⁾

In die Inspeksierapport van Pretoriase plase, Augustus 1841, vind mens dat die plase van die broers Bronkhorst ook geïnspekteer is. Hierdie dokument is die heel oudste lys waarin plaasname en die name van die eerste eienaars van die

* Met veel dank oorgeneem uit die "Tydskrif vir Volkskunde en Volkstaal" jaargang 46 no. 2, Johannesburg, 1990.

plase in die distrik Pretoria voorkom. Die Rapport is in die Akteskantoor, Pretoria, en die aanhef lui as volg:

Rapport van Inespektiën van Plaatzten door G.J. Kruger, M.J. Redelinghuys, W.J. Grobler gelegen aan Magaliesberg, geinspekteerd in den maand Augustus 1841.

Naam van Verzoeker Plaats

...
Lucas C. Bronkors Groenekloof - 9 August 1841

...
G. Bronkors Eylands Poort gelegen aan de bovenpunt van Aaprivier van daar door ongelykheid van veld naar gissing de Hoekbakens aangewezen en opge-regt - August 1841 ...⁸⁾

Toe die Bronkhorste hulle langs die Apiesrivier gevestig het, het die kristalhelder water plek-plek diep kuile gemaak. Laer-af was dit digbegroei met vaderlandswilgers, soetdoringbome, wag-'n-bietjie, buffelpeer en ander bome. Riete, palmiete en braambosse was volop. Veral die brame, katbos en kreupelhout het dit 'n ondeurdringbare boskasje gemaak. In 1844 het die Apiesrivier sterk gevloei en by die oog waar die water uitgeborrel het, was dit oop en deur varings en struik omring. Water was volop en die klimaat aangenaam. Die bulte en die vlaktes na die ooste en die weste was met soet- en kameeldoringbome begroei. Hulle was met geurige blomme oortrek en bye was volop. Die kwaggas, elande en koedoes het op die groen gras gewei.

In 1845 het G.S. Bronkhorst en sy skoonseun, P.C. Minnaar, met A.H. Potgieter na Ohrigstad getrek. Dit is in die Laeveld geleë en 'n malariagebied. G.S. Bronkhorst het malaria opgedoen en is daar oorlede. Na sy dood het sy weduwee en P.C. Minnaar in 1848 na Elandspoort teruggetrek. Lucas Bronkhorst het nog steeds daar geboer. Toe hulle daar aangekom het, was hy besig om te plant en te saai. Sy huis was op daardie stadium slegs 'n skerm.⁹⁾

Mev. M.M. Postma (gebore Bronkhorst), 'n kleindogter van G. Bronkhorst, het vertel dat die maklikste om by haar oom Lucas uit te kom, was om eers deur die Apiesrivier na die westelike oewer te gaan en dan later deur die Apiesrivier na die oostelike oewer. In 1956 was daar 'n ou murasie waar G. Bronkhorst moes gewoon het. Dit was 'n kliphuisie en die granaat en ander vrugtebome was nog te sien.¹⁰⁾ Die bouval van Lucas Bronkhorst se huisie aan die oostekant van die rivier en naby die bron van die oog, lê feitlik teenoor die teenswoordige swembad by die Fonteine.¹¹⁾ Hierdie huisie was van turfsooie gebou. Die turfsooie is uitgesteek en soos stene opmekaar gestapel. Toe sy familie in 1848 van Ohrigstad teruggekome het, het Lucas nog in sy oorspronklike huisie gewoon. Op daardie stadium was hy besig om watervore uit te haal en landerye te bewerk.¹²⁾ In 1955 was daar nog 'n gedeelte van die oorspronklike huisie te sien. Deur

bemiddeling van die Genootskap Oud-Pretoria is die murasie omhein. Tans is die plek oorwoei en die mure tot ongeveer 'n halfmeter platgereën.

In 1844 het die vrugbare vallei nog meer inwoners gekry. Veldkornet Andries van der Walt het hom op die linkeroewer gevestig. Ná die Slag van Boomplaats in die Vrystaat (1848), het A.W.J. Pretorius na die Transvaal teruggekeer en hom op sy plaas langs die Magaliesberg gevestig. Saam met hom het 'n aantal mense uit die Vrystaat, Natal en Ohrigstad hulle ook daar gevestig. Onder hulle was die families Smit, Fourie, Minnaar, Vermeulen, Van Rensburg, Prinsloo en Pretorius. Almal, behalwe die Fouries, het hulle langs die Apiesrivier op die plase Koedoespoort, Elandspoort en Daspoort gevestig. Almal, die nuwe sowel as die ou intrekkers, was Pretoriusondersteuners en daar kon verwag word dat hulle ten gunste van dorpsstigting sou stem.

Dorpsstigting

Die Volksraad het om die beurt in Lydenburg, Rustenburg en Potchefstroom vergader en die gevoel vir 'n meer sentrale regeringstelsel het al sterker geword. Ná A.W.J. Pretorius se dood het sy seun, M.W. Pretorius, nie gras onder sy voete laat groei nie. By die Kommissieraadsitting op Rustenburg in 1852 is die volgende aanbeveling gedoen:

om de zittingsplaatz der Volksraad te bepalen in het midden des Lands, derwyl tot grooter gemakt der geheele bevolking strekking zou.

Aangesien die gebied reeds digbewoon was en die omgewing hom goed tot dorpsstigting geleen het, het Pretorius twee halwe plase, Koedoespoort en Daspoort van J.J. Prinsloo en A. van der Walt vir die bedrag van 8 000 riksdaalders aangekoop. Hierdie stap het nie die goedkeuring van die Lydenburgers weggedra nie. Die verhouding tussen Pretorius en ds. D. van der Hoff was in daardie stadium goed en aangesien die gebied digbewoon was, het ds. Van der Hoff en sy kerkraad besluit om 'n afsonderlike gemeente op die aangekoopte plaas, Elandspoort, te stig. Die naam Pretoria-Philadelphia is aan die kerkplaas gegee. Pretoria is dus nie gestig om as setelplaas van die ZAR te dien nie, maar as gemeenteplaas. Die Volksraad het in 1853 nog nie die behoefte aan 'n sentrale setelplaas ingesien nie.

Die huis van die veldkornet was as reël die middelpunt van sy wyk. Op kerklike gebied was sy huis dikwels die aangewese plek waar kerkdienste vir die mense in die omgewing gehou is. Op Doornkloof, suid van Elandspoort, het veldkornet D.C. Erasmus teen die einde van 1849 voorsiening vir 'n kerkgebou gemaak toe ds. Murray tydens sy eerste besoek in daardie geweste opgetree het. Doornkloof was die naaste kerkplaas vir die lidmate wat in die omgewing van die Apiesrivier gewoon het. Na die besoek van ds. Murray het die omgewing van Doornkloof en Elandspoort nie weer besoek van

ander predikante ontvang nie. Die lidmate moes na Magaliesberg (Rustenburg) en ander kerkplase reis waar tot in 1852 af en toe groot kerkbyeenkomste plaasgevind het. Kerklik het die lidmate in die omgewing van Doornkloof en Elandspoor van 1850 tot 1854 onder die gemeente van Magaliesberg geresorteer. Lang reise moes daarheen onderneem word wanneer kinders gedoop of daar van ander kerklike voorregte gebruik gemaak sou word. Eers in Mei 1853 het ds. Van der Hoff hom permanent in Transvaal gevestig.¹³⁾

Dis nie net op inisiatief van Pretorius en ds. Van der Hoff dat Pretoria gestig is nie. Die aardrykskunde van Koe-doespoort en Daspoort het hom goed tot dorpstigting geleen.¹⁴⁾ Die plase van J.J. Prinsloo en A. van der Walt is as die geskikste vir dorpaanleg beskou "... bekwaam gelegen voor een stad te bouwe, groote en uitgestrecte bouwgrond en water."¹⁵⁾ Op 16 November 1855 is die stigting van Pretoria amptelik goedgekeur.¹⁶⁾ Volgens J. Stuart is die eerste bebou wat op dorpstigting volg, die kerkgebou.¹⁷⁾

In die tussentyd het William Skinner en die broers, Lionel en Louis Devereaux, boukontraakteurswerk in Natal onderneem. Skinner het verskillende jagtogte in die binneland onderneem en transport met 'n sekere Oliff gery. In Mei 1852 het hy vir A.J.W. Pretorius in Pietermaritzburg ontmoet. Pretorius het Skinner en die Devereaux-broers oorreed om na Transvaal te kom. Hulle moes eers vir hom 'n huis op Grootplaas bou en kon daarna hul vakkundige kennis in diens van Transvaal stel. Na Pretorius se dood het hulle vernuf en ondernemingsgees gebruik om Transvaal te help ontwikkel. Hulle was met die oprigting van die eerste kerk op die Kerkplein gemoeid. Jan Visagie, sekretaris van M.W. Pretorius, was ook een van die oorspronklike opmeters. Die bevestiging is in 'n ou koerantberigging te vind: "... Op een der gevels prijkte dan ook in duidelijke letters de initialen der bouwlieden: D.D.&S. met het jaartal eronder"¹⁸⁾

Op aandrang van M.W. Pretorius het A.F. du Toit landmetersgereedskap na die nuwe Republiek gebring. By sy aankoms was daar twaalf gesinne wat in hartbeeshuisies in die omgewing van die grasdakkerkie gewoon het. Du Toit het vir 'n Basoeto-ponie 'n ruim stuk grond ten ooste van die Apiesrivier geruil en dit Arcadia genoem.¹⁹⁾

In 1857 het Du Toit die erwe begin uitmeet volgens 'n plan wat hy self vervaardig het. Die plein rondom die kerk is eerste uitgemeet deur vier hoekpenne aan te bring in ooreenstemming met die vier windrigtings. Daarna "rondom de Kerkplein uitgelegd door de Heeren Louw (Louis) Devereaux en Jan Visagie zonder Compas of enig instrument, met een ketting van 50 voeten reilandsmat; en een ver kyker van 1857." Al die erwe, behalwe die erwe aan die Plein, is vir vier pond sterling verkoop.²⁰⁾ Die erwe van die kerkplaas is waarskynlik aan die eerste inwoners verhuur of selfs gratis tot hulle beskikking gestel, veral aan diegene wat van elders as Elandspoor gekom het om met die aanlê en opbou van die kerkplaas behulpsaam te wees. Aanvanklik kon die erwe nie aan die inwoners verkoop word nie, aangesien die eienaar

van die kerkplaas nie wetlik reg gehad het om erwe te verkoop en op die name van die kopers te transporteer nie. Dit sou eers kon geskied met die formele erkenning van die dorp in November 1855.²¹⁾

Die administrasie van Pretoria was destyds nie baie noukeurig nie. Foute het gereeld by die registrasie van erwe ingesluit. Soms is 'n erf verkoop wat tevore reeds aan iemand anders verkoop is, aangesien die kruisies van die verkoopte erwe in foutiewe blokkies ingevul is. Dit is onder soortgelyke omstandighede wat ons weer pertinent van Lucas Bronkhorst te hore kom.²²⁾

Pretoria se waterskema

Om Pretoria se watervoorraad te verseker en 'n behoorlike waterskema te vestig, is 'n gedeelte van Lucas Bronkhorst se plaas, Groenkloof, vir erwe in die dorp geruil. Gedurende die Volksraad se middagessie op 20 Oktober 1863, het die aangeleentheid gedien.

Art. 79. Door zyn Hoog-Ed. voorgebragt de ruiling van een stuks gronds van L.P. (dit moet L.C. wees) Bronkhorst aan de watervoor van het dorp Pretoria, voor een blok Erven. Met eenparig stemmen aangenomen.²³⁾

Dit was 'n smal strook grond suidoos van die dorp aan die voet van Muckleneuk. Die vergoeding vir die uitmeet van die drie blokke erwe was ongeveer R5 (£2-5-0). Slegs een van hierdie erwe het aan Bronkhorst behoort. Die ander twee was regeringseiendom.²⁴⁾

Op 25 Maart 1861 is 'n brief namens L.C. Bronkhorst aan die Fungerende President van die Uitvoerende Raad geskryf waarin versoek word dat 'n onpartydige kommissie asseblief aandag aan Bronkhorst se twee navrae moet skenk.²⁵⁾ 'n Volgende brief is gedateer "Groenkloof de 18 Augustus 1861." Daarin het hy weer navraag oor grond gedoen wat vroeër aan hom geskenk is. Die brief is deur hom onderteken.²⁶⁾

Op 9 Oktober 1863 is weer 'n brief aan die Uitvoerende Raad gerig. Hierin het hy 'n billike antwoord van die Raad oor die grondkwessie versoek - hy het verduidelik dat die grond ter sprake aan sy plaas geleë is. Hy het homself 'n standvastige man genoem wat veel vir sy land gely en opgeoffer het.²⁷⁾ 'n Paar maande later is nog 'n skrywe namens Bronkhorst in die Staatsekretarissake opgeneem. Hierin het hy hom op die eerbaarheid van G.J. Kruger beroep wat gedurende 1841 sy plaas, Groenkloof, geïnspekteer het. 'n Verklaring van G.J. Kruger is as bewysstuk aangebied.²⁸⁾ 'n Laaste skrywe lui as volg:

Pretoria
den 10 December 1864

Aan Zyn HoogEdelen
M.W. Pretorius, President
en leeden van den uitv. Raad
der Z.A. Republiek

Hoog Edelen Heer en Heeren

Ik vind mijn gedrongen om mijn tot U hoog Edelen te wenden, daar door mijn een klyn deel grond van mijn plaats genaamd groenkloof aan het Gouvernement is afgestaan voor die dorps water voor, waarvoor ik een Block Erfven op het dorp Pretoria ontfangen heef, doch de erfven die mijn is aangewezen en opgemeeten niet de Erfven zyn dien ik Transport van ontfangen heb, en de aangewezen Erfven zyn door het Gouvernement verkocht geworden, zoodat ik mijn ontevredenheid hiermede aan de Hoog Edelen Uitv. Raad te kenne geeft en verlang de Erfven te hebben die mijn aangewezen is, en voor mijn is opgemenen daar ik reets van dien Erfven heeft verkogt, deze moeilikheeden zyn niet door mijn gedaan dus hoop ik dat de HED uitv Raad mijn een teregysing geeven zult

ik heb der Eer te zij U hoog Edelen
 onderdanige Dinaar
 L.C. Bronkhorst²⁹⁾

Antwoorde op die briewe is nie gevind nie, maar dat sy klagtes wel die Uitvoerende Raad bereik het, blyk uit bewys dat in April 1865 aan A.F. du Toit weer opdrag gegee is dat nog twaalf erwe aan die westekant van die Gereformeerde kerk uitgemeet moes word. Daarin is versoek dat die ou heer Lucas Bronkhorst drie erwe moes kry in ruil vir die gedeelte van sy plaas Groenkloof wat vir die Pretoria-waterskema in beslag geneem is. Hierdie erwe was besonder groot; 225 x 120 "reilands" voet (Hollandse voet).³⁰⁾

Toe L.C. Bronkhorst in 1875 oorlede is, het hy 'n plaas naby Makapaanpoort en 'n erf in Pretoria besit. Sy tweede vrou en kinders was die erfgename. Volgens die kinderbewys het sy vier oorlewende kinders en sy eggenote elk ongeveer R25 geërf (£12-3-4). Oor die erfposie van die twee kinders wat oorlede is, is op 20 Desember 1875 as volg besluit:

voor ieder hun vadersdeel £12-3-4 & van hun kinders £6
 -1-8
 Pretoria
 20 Dec 1875.³¹⁾

Met sy afsterwe is 'n boedelinventaris opgeneem waarin alle roerende en onroerende goedere volgens hulle toestand beskryf is:

5 grote ossen	1 half sleyt beybelje Klyn
2 Koeijen met kalver	2 psalmboekken
6 jonge ossen	1 Katel
5 droge Koeijen	1 tavel
3 jaar oud kalvers	1 halve bet
1 half slegte ossewagen	1 Kook pot

3 Kisten	1 Kook Kettel
1 bet Kompleet	1 dito
2 stoelen	1 blik bort
1 Meel sif	2 koppis en piring
2 besleyinne schotel	2 vorkin
2 bor den	3 trommels
1 spoel kom	1 blaker
3 Eet lepels	1 botter potje
2 tavelmessen	1 prede Kase boek
1 Klerenborssel	
1 glaasse potje	
2 brootpannen	
1 plaas ge inspecteerdt mar nog geen transpoort nie (£40)	
1 Erf nog geen transpoort (£1-10)	
2 Schiet Geweers (£2-10 stuk)	

Die totale boedel het ongeveer R244 beloop. Die erf in Pretoria was op daardie stadium slegs R3 werd teenoor die gewere wat elk R5 werd was! Op 20 Desember 1875 is sy tweede vrou, Johanna Cornelia (geb. van der Walt), as senior eksekutrise van die boedel aangestel. Die Brief van Administrasie is deur die Weeskamer van die Zuid-Afrikaansche Republiek uitgereik.³²⁾

In hierdie boedelinventaris word van drie kiste melding gemaak. Een van hierdie wakiste het in die versameling van die Kultuurhistoriese Museum, Pretoria. teregekome. Die wakis is deur Lucas Bronkhorst gemaak. Hy het die apiesdoringhout self gesaag van bome wat naby die huidige Leeubrug gegroei het. Die wakis dateer uit ongeveer 1850. Die skarniere en sleutelplaat is vervang, maar onder die boom van die kis is nog 'n paar handgemaakte spykers. Daar is houtpenne en die boomplank is aan die een kant baie hol. Die kis was eers met rooi loodverf geverf en daarna weer met groen verf oorgeverf. Die planke is handgeskaaf en baie verniel. Die wakis is deur L.C. Bronkhorst, 'n kleinseun van Lucas, aan die Museum geskenk. Op 26 September 1957 het hy op Diepkloof, Pk Mossiesdal, oor Middelburg, Transvaal, gewoon.³³⁾

Lucas Bronkhorst het nooit gedroom dat die grond wat hy aan die ontwikkeling van die Pretoria-watersekma bewillig het, sou lei tot die ontwikkeling van die besturende hoofstad van Suid-Afrika nie. 'n Gedeelte van die oorspronklike watervoor is vandag nog onder die sypaadjieplaveisel in Andriesstraat, naby Burgerspark.³⁴⁾

Verwysings

- 1) J.A. Heese, "Suid-Afrikaanse geslagsregisters 1 A-C" (Pretoria, 1986), p.459.
- 2) N.G. Kerkargief, Kaapstad: Graaff-Reinet: G6, 3/1, Graaff-Reinet Doopregister 1795-1805, p.48.
- 3) N.G. Kerkargief, Kaapstad: G6, 6/1 Huweliksregister, p.71.
- 4) J.A. Heese, "Suid-Afrikaanse geslagsregisters 1 A-C" (Pretoria,

- 1986), p.459.
- 5) Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria: TAB 19312 (B191 Z.A.R.), Boedel van L.C. Bronkhorst, distrik Pretoria. Geen sterfkennis is op die lêer gevind nie, maar wel die boedelinventaris en die Brief van Administrasie, Weeskamer, Z.A.R.
 - 6) G.S. Preller, "Ou-Pretoria" (Pretoria, 1938), pp.11-12.
 - 7) M.J. Minnaar, Herinneringe van ... in G.S. Preller (red), "Voor-trekkermense VI" (Kaapstad, 1925), p.137.
 - 8) Inspeksierapport van Pretoriase plase, "Pretoriana". April-Augustus 1958, pp.58-59.
 - 9) G.S. Preller, "Ou-Pretoria" (Pretoria, 1938), p.13.
 - 10) R. Peacock, Enige herinneringe van tant Malie Postma, "Pretoriana" no. 20, Julie 1956, pp.16-17; K. Roodt-Coetzee, Die Republikeinse Pretoria: kultureel en sosiaal, in S.P. Engelbrecht (red) "Pretoria 1855-1955" (Pretoria, 1955), p.128.
 - 11) K. Roodt-Coetzee, Die Republikeinse Pretoria: Kultureel en sosiaal, in S.P. Engelbrecht (red), "Pretoria 1855-1955" (Pretoria, 1955), p.126.
 - 12) K. Roodt-Coetzee, Die Republikeinse Pretoria: Kultureel en sosiaal, in S.P. Engelbrecht (red), "Pretoria 1855-1955" (Pretoria, 1955), p.131.
 - 13) H.M. Rex, "Pretoria van kerkplaas tot regeringstelsel" (Kaapstad, 1960), pp.44-45; C.S. Kotzé, "Doornkloof-wêreld" (Doornkloof, 1983), pp.32-33.
 - 14) R. Peacock, Die stigting van Pretoria, "Pretoriana", pp.8-9.
 - 15) Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria: Volksraadsnotules 310/53 (Bylaag 11).
 - 16) Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria: Volksraadsbesluite, Artikel 70 van 16 November 1855.
 - 17) J. Stuart, "De Hollandsche Afrikanen en hunne Republiek in Zuid-Afrika" (Amsterdam, 1854).
 - 18) S.G. Roos, Die aandeel van William Skinner in die ontwikkeling van Pretoria, "Pretoriana" 32 en 33, April en Augustus 1960, p.37.
 - 19) J.J. Pieterse, "Die geskiedenis van Pretoria tot 1877". (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, UP), (Pretoria, 1942), p.21.
 - 20) Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria: R312/63, Uitmeet van Pretoria-erwe, p.22 ('n Oorspronklike berus by die Stadsraad en 'n kopie in die Kantoer van die Registrateur van Aktes, Bylaag VI).
 - 21) H.M. Rex, "Pretoria van kerkplaas tot regeringstelsel" (Kaapstad, 1960), pp.60-61.
 - 22) Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria: R312/63, Uitmeet van Pretoria-erwe, p.23; "Staats Courant", no 70, dd. 1864.11.01.
 - 23) J.H. Breytenbach, "Notule van die Volksraad van die Suid-Afrikaanse Republiek IV (1859-1863) (Pretoria, 1952), p.207.

- 24) R. Peacock, "Die geskiedenis van Pretoria 1855-1955" (Ongepl. D.Phil, U.P.), (Pretoria, 1955), p.52; J.J. Pieterse, "Die geskiedenis van Pretoria tot 1877". (Ongepl. M.A.-verhandeling, U.P.), (Pretoria, 1942), p.23a.
 - 25) Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria: SS R4320/61, p.267.
 - 26) Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria: SS R4581/61, p.421.
 - 27) Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria: SS R755/63, p.267.
 - 28) Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria: SS R60/64, pp.131-132.
 - 29) Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria: SS R1149/64, p.360.
 - 30) J.J. Pieterse, "Die geskiedenis van Pretoria tot 1877" (Ongepl. M.A.-verhandeling, U.P.), (Pretoria, 1942), p.24; Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria: Uitvoerende Raadsbesluite, Artikel 116 van 5 April 1865.
 - 31) Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria: Boedel van L.C. Bronkhorst, Boedelnommer 19312 (B191 Z.A.R.28).
 - 32) Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria: Boedelinventaris van L.C. Bronkhorst, Boedelnommer 19312 (B191 Z.A.R.28).
 - 33) Nasionale Kultuurhistoriese Museum, Pretoria: HG 6876, inligting uit voorwerpkaart.
 - 34) Persoonlike mededeling, mnr. T. Andrews, Pretoria, Februarie 1990.
- (Aanvulling van verwysings 20 en 30: Met reilandse of Hollandse voet is waarskynlik die Rijnlandse voet 0,3139 meter bedoel - C. de Jong.)

Murasie van die huisie van Lucas Cornelis Bronkhorst in Fonteinedal, gefotografeer in Mei 1955.

Uit: S.P. Engelbrecht, red., "Pretoria 1855-1955", Pretoria 1955, p. 126

DIE PRETORIASE "GEDENKTEKEN NEDERLANDERS IN TRANSVAAL, 1850-1950"

deur Kol. (Dr.) Jan Ploeger

Inleiding

Op Sondag 16 Februarie 1992 het Staatspresident F.W. de Klerk, onder groot blyke van belangstelling, bogenoemde gedenkteken op die Neerlandiaplein van die Tremloods-winkel-kompleks, op die hoek van Schoeman- en Van der Waltstraat, onthul.

Op die Neerlandiaplein verrys nou 'n indrukwekkende spuitfontein, omring deur ruim 650 graniet naamsteentjies. Die steentjies, wat tussen die baksteenplaveisel gelê is, vorm - met hulle inskripsies - 'n huldeblyk aan verteenwoordigers van die duisende Nederlanders en oud-Nederlanders wat van omstreeks 1850 tot 1950 tot die opbou van Pretoria, die Zuid-Afrikaanse Republiek en die latere provinsie Transvaal bygedra het.

Dié name verteenwoordig terselfdertyd 'n groot aantal vakrigtings, soos die staatsbestuur, die handel, die opvoeding, die geneeskunde, die kuns en kultuur, die pers- en kommunikasiewese, die regspleging, die boukunde, die teologie, die vervoer en die wetenskap, ten opsigte waarvan Nederlandse immigrante hulle bydraes gelewer het en - by voortdoring - nog steeds lewer.

En hierdie strewe om bydraes te lewer is slegs oortref deur die inhoud en strekking van die volgende credo, 'n oortuigende gemoedsuiting van die Nederlandse immigrant en destydse bekende Pretoriase onderwysman, mnr. Willem Klooster (1867-1943). Sy volgende woorde dateer van 1923:

"Wij zijn hier ... wij blijven hier. Dit land is ons thuis geworden. Al onze belangen zijn in Afrika. Wij zeggen 'Afrika eerste' en wij zijn in de eerste plaats goede burgers van de Unie.

Wij hebben geleerd ons aan te passen. Maar we vergeten niet onze afkomst, taal en traditie."¹⁾

Die indeling in tydperke

Die Nederlandse emigrasie na Suid-Afrika waaronder die gebied noord van die Vaalrivier in die 19e en 20e eeu, kan in verskillende tydperke verdeel word.

Die eerste periode wat op grond van beskikbare gegewens nagegaan kon word, het o.m. met 'n geringe toevloeiing na die Voortrekkersamelewing begin en het tussen 1849 en 1872 voortgeduur. In dié tydperk het ongeveer 1500 Nederlanders tot vestiging in verskillende dele van die destydse Suid-Afrika oorgegaan. Die vernaamste bevorderaar van dié beweging in Nederland was prof. Ulrich Gerard Lauts (1787-1865), die "vader van die pro-Boerbeweging" in Nederland.²⁾ Een van die kenmerke van dié tydperk was die koms van onderwysers en

predikante na die Zuid-Afrikaansche Republiek en Nederlandse kinderemigrasie na die Kaapkolonie.

Die tweede periode dank sy ontstaan aan die strewe van Staatspresident T.F. Burgers (1834-1881) om bekwame Nederlanders te bekom om op verskillende gebiede te help om die Zuid-Afrikaansche Republiek op te bou en verder te ontwikkel o.m. op die gebied van onderwys en staatsdiens.³⁾

Dié tydperk het in 1877, met die Britse anneksasie van Transvaal, ten einde geloop. Tydens die daaropvolgende Eerste Anglo-Boere-oorlog (1880-1881) kon verteenwoordigers van die genoemde groep en van hulle voorgangers bydraes lewer om die vrywording en verdere op- en uitbou van die Zuid-Afrikaansche Republiek te help bevorder.

Die Krugertydperk (1881-1902) het tot die grootste Nederlandse emigrantestroom van die 19e eeu na Transvaal gelei. O.m. was die werksaamhede van die Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij (NZASM), die verdere opbou van die Zuid-Afrikaansche Republiek en die Transvaalse onderwysuitbreiding vir hierdie toevloeiing verantwoordelik. Ander faktore wat ook, in 'n mindere mate, tot die toegenome Nederlandse emigrasie bygedra het, was die opkoms van die Witwatersrand en die oprigting van die Nederlandsche Bank- en Credietvereniging in Pretoria (1888). Daar was selfs sprake van 'n uiters beperkte groepemigrasie wat tot die ontstaan van die oorspronklik Nederlandse nedersetting Dullstroom op die Transvaalse Hoëveld gelei het (1883).

Nederlandse handelaars, bou-aannemers e.d.m. het ook hulle onderskeie bydraes gelewer en in Johannesburg (1892) en Pretoria (1893) het bloeiende Nederlandse verenigings ontstaan wat tot vandag toe voortbestaan.

Daar is geskat dat daar in die genoemde periode tussen 5000 en 6000 Nederlanders en oud-Nederlanders in die Zuid-Afrikaansche Republiek gewoon en gewerk het.

Noukeurige opgawes oor dié Nederlandse emigrante oor die tydperk van omstreeks 1850-1900 ontbreek. Een van die belangrikste redes hiervan is dat 'n onbekende persentasie van die vertrekkendes na Suid-Afrika en elders in Nederland nagelaat het om die voorgeskrewe vertrekformuliere te voltooi. Ook het o.m. as gevolg van oorlogsgeweld (1940-1945), of deur ander oorsake, argiefstukke verlore gegaan. Oor die tydperk 1835-1880 kon die skrywer en prof D.G. de V. de Kock van Port Elizabeth 1236 behoorlik geregistreerde Nederlandse emigrante, bestem vir Suid-Afrika, opspoor. Vir die periode 1880-1900 geld 'n totaal van 3461. Dié gegewens is gepubliseer in die studie "Nederlandse emigrasie na Suid-Afrika 1800-1900" (Port Elizabeth, pp. 257).

Die Tweede Anglo-Boere-oorlog (1899-1902) het die derde tydperk van Nederlandse immigrasie wat van 1881 tot 1900 geduur het, beëindig. Die oorlog en die daaropvolgende Britse heranneksasie van die Boererepublieke het ook die posisie van die Nederlandse immigrante ingrypend verander.

Van die laasgenoemde groep is, wat die destydse Boererepublieke as eindbestemming betref, o.m. NZASM-personeel en hul gesinne, staatsamptenare en ander, na hul land van herkoms gedeporteer. Ander het op die slagvelde gesneuwel of

het in Britse krygsgevangenskap beland. Sommiges het na die Vrede van Vereeniging (1902) o.m. na Transvaal teruggekeer omdat hulle van hul geboorteland vervreemd het.⁴⁾

Die vierde tydperk duur van 1902 tot 1914.

Na 1902 het hierdie ontworteldes en nuwe Nederlandse emigrante o.m. met die totstandkoming van die na-oorlogse Christelik Nasionale onderwysstelsel (CNO) gehelp. Ander het hulle beste kragte aan die oprigting en instandhouding van die Hollandsch Hospitaal, die latere Zuid-Afrikaans Hospitaal in Pretoria, gewy.

Gebaseer op amptelike gegewens oor die tydperk 1907-1909 was die aantal Nederlanders wat in dié jare tot vestiging in ons land oorgegaan het, klein. In 1902 het 132 en in 1909 250 aangekom. Sowel die ongunstige ekonomiese omstandighede as die verandering van bestuur in die voormalige Boererepublieke was in dié verband van betekenis.

Gedurende die beginjare van die volgende periode (1914-1939) het die Eerste Wêreldoorlog (1914-1918) die emigrasie uit Nederland na ons land nadelig beïnvloed. Daarna het vanaf 1929 die ekonomiese depressie in Nederland emigrasie aangemoedig. Ons land is, wat die depressie betref, ook nadelig beïnvloed, maar vakbekwame Nederlanders, veral in die boubedryf, het daarin geslaag om 'n nuwe toekoms op te bou. 'n Klein groep onder die Nederlandse emigrante wat tot die so-gehete intellektuele beroepsgroep behoort het, het dikwels nuwe geleenthede in hulle nuwe vaderland aangegryp om hulle beter te bekwaam. Ander het by onderwysinrigtings of in die bedryfslawe werk gekry. 'n Reus onder die destydse werkgewers was die YSKOR-organisasie waarvan die grondslae deur die Nederlandse immigrant Cornelis Delfos (1868-1933) gelê is.

In dié jare was die Nederlandse nedersetting op die plaas Wonderfontein 65, naby die huidige Carltonville, 'n voorbeeld van groepsemigrasie van Nederlandse boere na ons land (1928).

Vermelding verdien ook, in 1930, die stigting van 'n leerstoel vir Nederlandse Kultuurgeskiedenis deur die Nederlandsch-Zuid-Afrikaansche Vereeniging (NZAV), Amsterdam, Nederland, aan die Universiteit van Pretoria. Die eerste hoogleraar in dié studievak was die Nederlandse emigrant prof. Dr. M. Bokhorst (1900-1982), 'n oud-student van die beroemde Nederlandse kultuurhistorikus prof. Dr. Johan Huizinga (1872-1945). In 1937 het die totstandkoming van die Nederlandsch Cultuurhistorisch Instituut aan dieselfde universiteit gevolg.

Dit is 'n paar voorbeelde van betekenis van samewerking tussen die twee lande. Van 1925-1938 het 6426 Nederlandse emigrante in Suid-Afrika aangekom. Ongeveer 870 het in dieselfde tydperk na hul land van herkoms teruggekeer. Die oorgroot meerderheid het tot vestiging oorgegaan.

Die laaste tydperk van Nederlandse emigrasie na ons land van ongeveer 1850-1950, word deur die jare vanaf 1945 ingeneem. Die Tweede Wêreldoorlog (1939-1945) en die besetting in Mei 1940 het die Nederlandse emigrasie tot stilstand laat kom. Ook is deur die oorlogstoestand die jonger Nederlandse samelewing van die jaargroepe van militêre diens in

beroering gebring. In ons land het die vraagstuk van indiensneming van Nederlandse onderdane as vrywilligers of dienspligtiges veel beroering en tweespalt verwek. Volgens Drs. H.A.R. Smidt in die publikasie "Koninklijke Nederlandse Brigade Prinses Irene. Garderegiment Fuseliers Prinses Irene 1941-1991" (Emmen, 1991) het 33% van die genoemde groepe in ons land, dit is ruim 600, gehoor aan die oproep gegee. Die rekrutering van Nederlandse dienspligtiges in Brittanje, Kanada, die Verenigde State en in Suid-Afrika was volgens dieselfde bron, geen sukses nie.

Ter gedagtenis aan die Nederlandse gesneuweldes uit ons land is in 1953 'n Nederlandse oorlogsmonument in Pretoria opgerig. Die dienswilliges het in 1945 teruggekeer en hul ou beroepe weer begin uitoeven.

Die na-oorlogse Nederlandse emigrasie na die Unie van Suid-Afrika het tussen 1946 en 1950 meer as 8000 bedra. Dit het tussen 1956 en 1977 tot ongeveer 27000 toegeneem. 'n Groot deel van hierdie groepe het hulle in Transvaal gevestig en het veral in die boubedryf en die sakelewe groot bydraes gelewer.

Teen hierdie agtergrond en 'n gedeeltelik geskatte Nederlandse emigrasie van 'n eeu (1850-1950) na ons land van ongeveer 26000 persone, moet die gedagte gesien word om die Transvaalse bydraes van 'n deel van dié totaal op 'n tasbare wyse te eer.

Die gedagte aan 'n monument

By geleentheid van die sewentigjarige stigtingsherdenking van die Pretoriase boekhandel-uitgewery J.L. van Schaik in 1984 het die bydraes wat Nederlanders en oud-Nederlanders in Pretoria en Transvaal gelewer het, 'n onderwerp van bespreking gevorm. O.m. is nadruk op die behoud van die Afrikaanse taal en identiteit gelê en is die gedagte uitgespreek om die genoemde en ander bydraes in die vorm van 'n monument te eer. Dié begeerte het daartoe gelei dat Dr. P.J. Kloppers, mnr. Jan J. van Schaik en die joernalis Dr. Piet J. Muller op 11 Desember 1985 die aangeleentheid verder bespreek het. Die volgende stap was die totstandkoming van die Komitee Nederlanders in Transvaal (1850-1950), wat later die naam Stigting Gedenkteken Nederlanders in Transvaal (1850-1950) aangeneem het (23 Oktober 1987). Op 23 April 1987 het argitek J.H. (Hannes) Meiring van Pretoria die planne van 'n spuitfontein aan die bestuur voorgelê. Die vraag waar die gedenkteken in die stad te plaas is op 20 September 1989 beantwoord.

Die ontwikkelaars van die Tremloods-kompleks, die firma E.G. Chapman, was bereid om die plasing van die spuitfontein as 'n deel van die genoemde ontwikkelingsplan te beskou.

Skenkings is ontvang en verder het die gedagte ontstaan om granietsteentjies met die name van Nederlanders van 1850-1950 teen R250,00 per eksemplaar aan belangstellendes te verkoop. In ander gevalle is die genoemde steentjies kosteloos gelê. Tot op die onthullingsdag van die spuitfontein is 650 steentjies rondom die spuitfontein gelê.

Die simboliek van die spuitfontein

Argitek J.H. Meiring het van die gedagte van Nederland as 'n waterland uitgegaan. Die oorheersende gedagte het hy verbind aan spuite wat vakrigtings voorstel. Hy het verder die water op verskillende vlakke laat vloei en op dié wyse die verspreiding van die Nederlandse emigrante oor die watermassa aan die voet van die fontein bewerkstellig. Dié watermassa het die verspreiding van die Nederlanders oor Transvaal versinnebeeld. Die plansirkels word op die plaaseisel rondom die monument voortgesit. Agter die fontein verrys 'n skuins muur, 'n dyk, as die simbool van die ewige stryd teen die water. Nederlanders het terselfdertyd die water getrotseer en oor dieselfde water hulle kenmerke as 'n nasie na ver oorde uitgedra.

Die spuitfontein en sy omlysting is deur 'n tweetal bedrywe van Brits gelewer en opgestel.

Die bestuur, sprekers

Ten tyde van die onthulling het die bestuur van die Stigting na sekere wysigings in die loop van die jare uit die volgende Pretorianers bestaan: Dr. P.J. Kloppers (voorsitter, mnr. Jan J. van Schaik (ondervoorsitter), mnr. P.O. Kraamwinkel (sekretaris, penningmeester), mnr. G. Braak, mev. K. Kempff, mnr. J.H. Meiring, mev. G. Middelberg, Dr. P.J. Muller, mnr. W.J. Punt, mev. F. van Proosdij en mnr. B.S. Zylstra (lede).

Tydens die onthulling van die gedenkteken op Sondag 16 Februarie 1992 het die volgende sprekers agtereenvolgens die woord gevoer. Burgemeester Raadslid B.S. Zylstra, Dr. P.J. Kloppers (voorsitter), prof. Dr. G.J. Schutte (voorsitter NZAV, Amsterdam) en Staatspresident F.W. de Klerk.

'n Verslag van die verrigtings is in die "Nederlandse Post" (Kaapstad), Maart 1992, p.25, gepubliseer.

Mnr. W.J. Punt het by dié geleentheid as seremonie-meester opgetree.⁵⁾

Opmerkings van die redakteur

- 1) Mnr. W. Klooster het as voorsitter van die Nederlandsche Vereeniging te Pretoria ongeveer dieselfde bewoordinge gebesig in die publikasie "Gedenkboek van de Nederlandsche Vereeniging te Pretoria, uitgegeven ter gelegenheid van haar 30-jarig bestaan 1893 - 26 Augustus - 1923" (58 pp.) op p.47.
- 2) Kyk die artikel van Dr. J. Ploeger getitel "Prof. U.G. Louts, 1787-1865, werksaamhede en skakeling met Pretoria" in "Pretoriana" no. 92, November 1987, p.53-55, met portret op p.54.
- 3) Sommige historici noem die Nederlandse immigrante in die ZAR in Transvaal 1872-1877 "Burgers' Hollanders". In "Pretoriana" no. 98, april 1991, p.42, staan 'n foto van Staatspresident T.F. Burgers, omring deur 9 hoofamptenare, van wie 8 van Nederlandse geboorte; die 10de persoon is die konsul van België.
- 4) Die Britse anneksasie van die twee Boerererepublieke in 1902 het die

min of meer bevoorregte posisie van die Nederlandse immigrante in die ZAR as Burgers' en Krugers' Hollanders en as werknemers van die NZASM beëindig. Onder Britse vlag was hul posisie dieselfde as dié van ander nie-Britse immigrante in Suid-Afrika.

- 5) Die redakteur betreur dit dat tydens die onthulling van die Nederlandse monument op 16 Februarie 1992 geen landsvlae van die Republiek Suid-Afrika, Nederland en die twee Boererepublieke getoon is nie en dat geen een van die Volksliedere van die genoemde vier state gespeel en/of gesing is nie. Hy beskou dit as gemis aan styl.

Monument vir Nederlandse immigrante tussen 1850 en 1950 in Transvaal gevestig, by die Tremloods aan Pretoriusstraat in Pretoria-Sentraal, deur die Staatspresident F.W. de Klerk onthul op 16 Februarie 1992; op die agtergrond staan 'n ou tremwa wat lank gelede in Pretoria diens gedoen het.

Foto: C. de Jong, 1992

THE DIAS MONUMENT IN PRETORIA

by C. de Jong

In 1988 the first circumnavigation of the southern tip of Africa by Bartolomeu Dias in 1488 was celebrated in Portugal and South Africa, as this is an event of international historical importance. Dias opened the sea route between Europe and Southern Asia and the way for European expansion over the world. He passed the southern cape of Africa, but had to return at a point off the coast of Transkei and did not arrive in India. His reputation was therefore overshadowed by Henry the Navigator (1394-1460) who pioneered the discovery voyages of the Portuguese to West Africa, and Admiral Vasco da Gama (1460/69-1524) who rounded the Cape and arrived in India in 1498. Dias participated in 1500 in Cabral's expedition which succeeded Da Gama's first voyage, but he perished with his ship and crew in a storm off South Africa without ever having set his eyes on India.

We know almost nothing of Dias - not even the date and place of his birth. He is mentioned for the first time as the commander of a ship sent to Guinea in December 1481. In 1486 he was chief customs officer of the Royal Guinean warehouse in Lisbon. Later he was appointed commander of three caravels which had to continue the preceding voyages of discovery beyond South-West Africa. He left Lisbon in August 1487, rounded the Cape and returned with two ships in December 1488. As he had not reached India he did not receive special honours and fame.

The Afrikaner poet N.P. van Wyk Louw has devoted a long poem to Bartolomeu Dias as a tragic hero.

A large number of Portuguese immigrants live in Pretoria. Their community collected funds for a memorial for Dias which was designed by Gilberto Leal. The monument was erected in front of the Art Museum in Arcadia Park in 1989 and unveiled in February 1990.

The high socle is of polished red granite. On top of it there is a model of a caravel sailing on high waves. Dias' ship was a caravel appropriately named "São Christovão" (St Christoffer), the traveller's saint. This is a small ship of 100 to 150 tons and two masts, rigged with triangular latin sails. It is a cockleshell in present opinion, but the Portuguese were courageous seafarers.

Each of the four sides of the socle bears an inscription. On the southern side we read lines of the poet Fernando Pessoa:

A
Bartolomeu Dias
1488-1988
Ô mar salgado,
quanto de teu sal

são lagrimas
de Portugal.

A translation would read: "O salty sea, how much of your salt are tears (shed) by Portugal". The poet refers to the losses and sorrows suffered during the voyages of discovery by his people.

The inscription on the north side is a quotation of the first lines in the first canto of the long epic poem "Os Lusíados". (Os Lusíados means the Lusitanians, the inhabitants of Lusitania, the Latin name of Portugal in Roman times.) The epic was composed by Luís Vaz de Camões and describes in lofty lines the history and heroes of Portugal and the great discoveries of the Portuguese. It was published in 1572 and is the national poem of Portugal. Camões praises Prince Henry and Da Gama, but does also mention Dias' exploits¹⁾. The inscription reads:

A
Bartolomeu Dias 1488-1988
armas e os barões asinalados
que da occidental Lusitana
por mares nunca dantas navegados
passaram ainda além de
Tatrobana.
Luís de Camões
Os Lusíados, Canto I

(The arms and the renowned noblemen from Lusitania in the West - traversed seas never before navigated, even beyond Tatrobana.) The ancient Greeks called Ceylon, now Sri-Lanka, Tatrobane.

On the front of the monument appears a list of the 17 names of the crew who sailed the replica of Dias' caravel from Lisbon via Cape Town to Mossel Bay in 1988 to celebrate Dias' discovery of the Cape of Good Hope. The first name is of the captain, Emilio de Sousa. Of the 16 other names 12 are Portuguese

;:

Monument offered by the
pioneer of the Portuguese
Community, Commander
Antonia Biaz, to the
City of Pretoria.

The Dias monument is splendid and one of the few links Pretoria has, apart from the naval headquarters, with the distant sea.

Verwysings

- 1) Camões writes of Da Gama's expedition: Soon we had left behind the island of Santa Cruz, the farthest point reached by Bartholomeu Dias after his discovery of the Cape of Storms. The island of Saint Cross is in Algoa Bay. Source: Luis vaz de Camoes, "The Lussods", translated by W.C. Atkinson, Penguin Books, Hammondsworth, 1952, p.133.

With thanks to "Be my guest", November 1991.

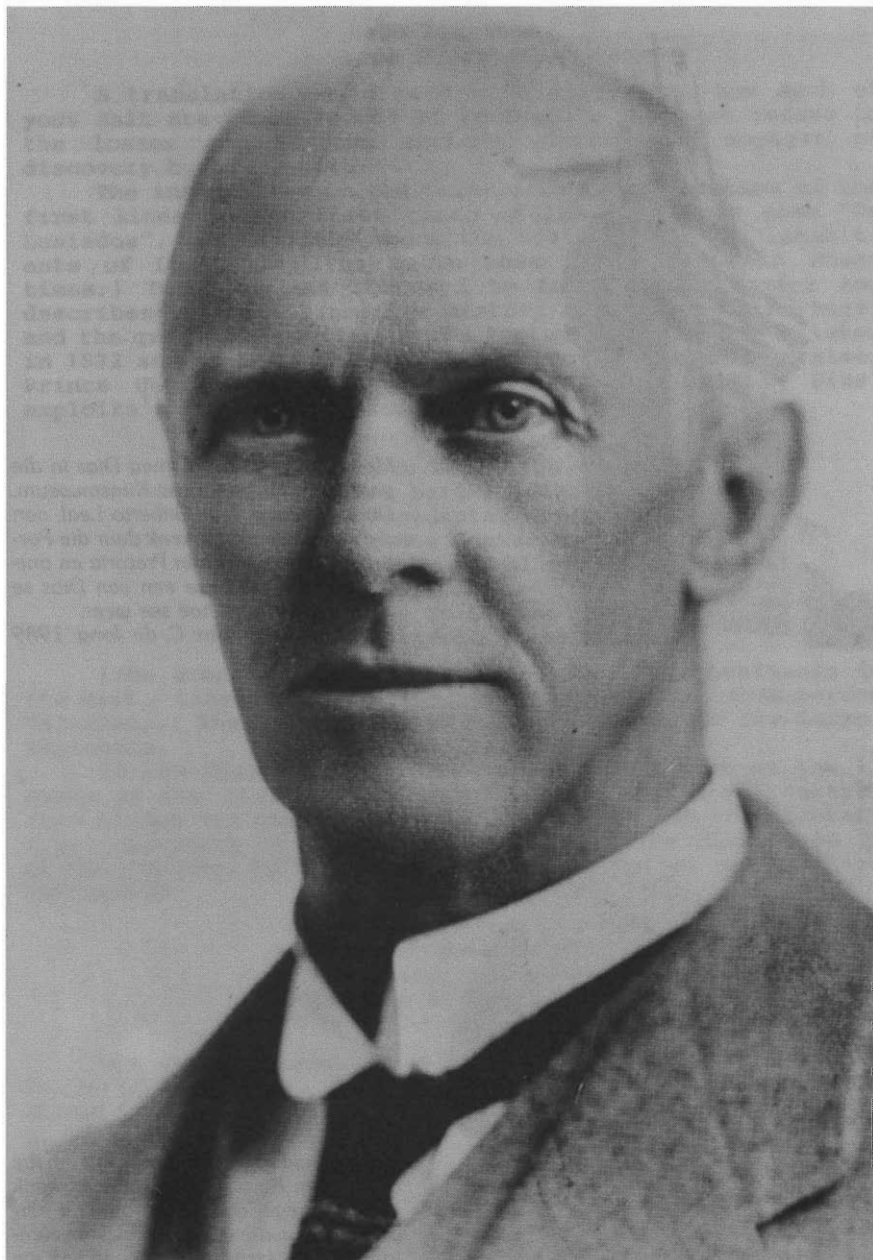
Monument vir Bartolomeu Dias in die park voor die Pretoriase Kunsmuseum. Dit is ontwerp deur Gilberto Leal, aan die stad Pretoria geskenk deur die Portugese gemeenskap in Pretoria en ont-hul in 1989. Dit gee een van Dias se karvele op hoë see weer.

Foto: C. de Jong, 1989

Standbeeld van Bartolomeu Dias in die Tuine van Kaapstad, in 1960 geskenk deur die regering van Portugal ter herdenking van die sterfjaar van Dom Henrique (Prins Hendrik die Seevader); die beeld is later by die hawe van Kaapstad geplaas.

Foto: C. de Jong, 1962

Robert Loftus Owen Versfeld, Constantia 1862 - Johannesburg 1932

HERDENKING VAN LOFTUS VERSFELD OP 20 JUNIE 1992

Saamgestel deur Dr. N.A. Coetzee

Oordruk: Bygaande het verskyn in die Amptelike Program van die Curriebeker-Wedstryd tussen Noord-Transvaal en Oranje-Vrystaat op 20 Junie 1992.

Presies 60 jaar gelede op die 5de Mei 1932 het Robert Loftus Owen Versfeld, die man na wie hierdie stadion vernoem is, sy kop te ruste gelê. Die Noord-Transvaalse Rugby-Unie het die graf van hierdie baanbreker en sy naastes wat saam met hom in die begraafplaas van Pretoria-Wes begrawe is, herstel. Dit het nou die mooi aansig wat in die meegaande foto waargeneem kan word. Tydens die onthulling van die nuwe graf en die voetsteen op hede deur Hentie Serfontein het hy hulde gebring aan Loftus Versfeld en sy familie wat nie net vir rugby in Pretoria en Noord-Transvaal baie gedoen het nie, maar ook op nasionale gebied 'n bydrae gelewer het.

Message from the President of the NTRU

Today Northern Transvaal pays tribute to the man after whom Loftus Versfeld is named. The Union has decided to restore the graves of Loftus Versfeld and his family in the Pretoria West Cemetery. The new headstone and plinth were unveiled this morning during a ceremony at the graves. Northern Transvaal pays tribute to those who laid the foundation of the Union as we know it today.

The wording on the Plinth reads as follows:

This Plinth was dedicated
on the 20th day of June 1992
by the Northern Transvaal Rugby Union
to the memory of
Robert Owen Loftus Versfeld
and in recognition of his service to Rugby

The wording on his wife's commemoration stone as seen on his grave is:

In loving memory of
Mother
Johanna Catharina Elizabeth "Jossie"
Versfeld
26.7.1865 - 28.6.1962

Loftus Versfeld - the man

The story of great rugby families like the Morkels, the Luyts, the Louws and the Bekkers run like a thread through the annals of South African rugby. The first of these and probably the most noteworthy, was the Versfeld family of Dutch descent.

Although Robert Loftus Owen Versfeld never became a

Springbok as his two brothers Marthinus (Oupa) and Charlie (Hasie) did, he made the greatest contribution to rugby, especially in the Transvaal. He was a rugby pioneer in the true sense of the word and was one of only two South Africans who were honoured by having international rugby stadiums called after them. The other to share this distinction is Boet Erasmus, after whom the test stadium in Port Elizabeth is named.

During the last decade of the previous century and the first thirty years of the present one, Mr. Loftus Versfeld, amongst others, laid the foundations for the sound, vital rugby which has become traditional to Northern Transvaal and which forms an integral part of South African rugby.

While practising as an attorney in Pretoria Loftus Versfeld served rugby with unfailing loyalty. He was a devoted player and administrator and the extent of his contribution to rugby in this country is hard to define.

He died of a heart attack next to a rugby field on 4 May 1932. He was 69 years old, the match was a Currie Cup fixture between Transvaal and the Free State at Ellis Park.

When he arrived in Pretoria in 1888, rugby had already been established but it was not yet considered a major sport. Loftus became the man of the moment and immediately initiated changes - with far-reaching results:

- (1) He realised that the separate rugby forces in Pretoria should be concentrated and with the "Good Hope" Club as nucleus, he founded the Pretoria Rugby Club, the oldest rugby club in Transvaal and still one of the leading clubs in the country.
- (2) In 1908 he was one of the founder members of the Pretoria Ruby Subunion, which, thirty years later, in 1938, became the Northern Transvaal Rugby Union. Fred Hopley was the first President and was succeeded by Loftus Versfeld.
- (3) His greatest achievement was establishing rugby headquarters in Pretoria on the site of the present Loftus Versfeld grounds which was then known as the Eastern Sports Grounds. But for his foresight, we may not have had the privilege of witnessing the inauguration of the new Loftus Versfeld in 1977.
- (4) He introduced grass playing-fields in the Transvaal. As an experiment, he planted kikuyu grass, imported from Kenya, on the Eastern Sports Grounds in 1919-20. The first grass rugby field in the Transvaal was established.

Few rugby administrators anywhere in the world can better the many achievements of Loftus Versfeld. Not surprisingly, it was decided in 1933 to change the name of the

Eastern Sports Grounds to Loftus Versfeld - a name which has become familiar to rugby supporters all over the world.

Robert Loftus Owen was born at Constantia near Cape Town on 7 December 1862. He and his three brothers joined South Africa's oldest rugby club, Hamiltons, for whom they all played in the first team in the early eighteen-eighties.

The four brothers played in the team which won the Western Province Grand Challenge Cup when it was first competed for. They were also included in the Combined Cape Town side which took part in the first interprovincial competition at Grahamstown in 1885.

Loftus played for Hamiltons for five or six years. After practising at Murraysburg for a while he moved to Uitenhage where he helped to form the Union Club of which he became captain. He was also a founder member of the Eastern Province Rugby Union. Towards the end of 1888 he moved to Pretoria where he settled permanently.

One wonders whether he would have become a Springbok like his brothers Marthinus and Charlie, had he not left Cape Town which was then the hub of South African rugby.

Marthinus, or Oupa as he was called, was a forward while the other three brothers were backs. Marthinus played for South Africa in all three tests against the first British touring side in 1891 and Charlie (Hasie) played in the third test.

Hasie distinguished himself by being the first South African to score against an international touring side. In the first match of the tour he scored a try - which counted one point - against W.E. MacLagan's British team. This was the only point scored against the unbeaten British on a tour in which they garnered 224 points in 19 matches as against a single try (1 point).

The four Versfeld brothers all played against the British in 1891. John, Hasie and Marthinus (Oupa) played for the Cape Clubs, Oupa playing seven matches in all. In the North, Loftus upheld the family honour by playing against the British for the Country (Platteland) side.

One of his team-mates on that day was the future distinguished Boer general and the first Commandant-General of the Union Defence Force, Christiaan Beyers, who also belonged to the Pretoria Club.

In 1889 Loftus captained the Pretoria Club, of which he was a founder member, and Transvaal at the South African interprovincial championship, the forerunner of the present Currie Cup Competition.

Loftus Versfeld holds what must surely be a record in that he was a member of the first winning team in the Grand Challenge Cup Competitions of three different rugby Unions - Hamiltons (WP 1883); Union (EP 1888) and Pretoria (Tvl. 1889).

In 1897 he retired as a player and became President of the Pretoria Rugby Club and later President of the Pretoria Rugby Sub-union. During this period he emerged as a coach. He was also a life-member of Hamiltons in Cape Town, of the Pretoria Sub-union and of the Transvaal Rugby Union.

Loftus Versfeld was a versatile sportsman: a rower, a gymnast, a boxer and a rugby player.

His son, the late Mr. Wilfred Versfeld who lived in Eastwood Street not far from Loftus Versfeld grounds, followed in his father's footsteps. He was Vice-President of the Northern Transvaal Rugby Union from 1938 to 1950 and chairman of the Reception Committee.

Like his father did, Wilfred played for the Pretoria Club. He captained the Pretoria Cricket Club and was for some time Chairman of the Pretoria Tennis Club.

- o -

Die familieregister van Robert Loftus Owen Versfeld

(Ons haal aan uit C.C. de Villiers en C. Pama, "Geslagsregisters van die Kaapse families", uitgawe 1981, bladsy 1017.)

"Die Vervelde behoort tot een van die oudste geslagte in Nederland en gaan waarskynlik terug tot op Gerald Versfeld, wat in die jaar 1200 besitter was van 'n landgoed naby Zevenaar. Die direkte voorvader is Arent Versfelt, kommies van oorlogsake in Hasselt, omstreeks 1650, getroud met Willemien Ronsen van den Belt. Sy kleinseun was die stamvader van die Suid-Afrikaanse tak. Willem Ferdinand Versfelt^(a) gebore 's Hertogenbosch (Nederland) 12.10.1745 (seun van Arnoldus Versfelt geb. 30.10.1705, oorlede 20.4.1764, en Elselina Maria de Raeff, gedoop 27.11.1711, oorlede 20.2.1761). In 1773 gaan hy na die Kaap as sekretaris van sy neef Pieter Baron van Rheede, Heer van Oudshoorn, benoemde Goewerneur van die Kaapkolonie.⁽¹⁾ Willem Ferdinand, sterf 1.3.1787, trou in Zwartland, nou Malmesbury, met Hilletje Hillegonda Smuts, gebore 13.4.1749, dogter van Marthinus Smuts en Aletta Geertruida Mostert." Hulle vyfde kind is Marthinus Versfeld ^(b5) gedoop 4.4.1784 en oorlede in Lydenburg, Transvaal, op 31.3.1859. Hy was getroud op 16.4.1809 met Catharina Maria Hofmeyr.

Hulle derde kind is Marthinus Versveld^(c3) gebore 8.11.1815 en oorlede 3.1.1870 en op 12.8.1859 getroud met Johanna Hillegonda Carolina Owen.

Ons plaas hier die afskrif van die Sterfkennis van die Vader van Robert Loftus Owen Versfeld ^(d3) na wie die bekende Loftus Stadion in Pretoria vernoem is. Intussen het die F na 'n V verander in die van Versveld, soos dit soms met registrasies van name gebeur.

Death Notice

Name of deceased: Marthinus Versveld
 Birthplace: Cape Town
 Father: Marthinus Versveld

(1) Baron van Rheede, Heer van Oudshoorn, is op see na die Kaap oorlede en in die Groote Kerk te Kaapstad begrawe. Sy grafsteen kan nog in die Kerk gesien word. Hy het dus nie die Goewerneurskap kon opneem nie.

Mother: Catharina Maria Hofmeyr
Age of deceased: 50 years
Occupation: Agriculturist
Married
Name of surviving spouse: Johanna Hillegonda Carolina Owen
Day of decease: 5 January 1870
Where: New Constantia
Names of children: 1. Marthinus, born 15 May 1860
 2. Helen Elizabeth, born 10 September 1861
 3. Robert Loftus Owen, born 7 December 1862
 4. Jan Hendrik, born Dec. 9 1864
 5. Charles, born 24 November 1866
 6. Willem, born 6 March 1870

Signed J.H.C. Versveld, Wife of deceased.

Ons plaas ook die Sterfkennis van Robert Loftus Owen Versfeld (met die V weer 'n F) soos verkry van die Staatsargief in Pretoria. Hy was getroud met Johanna Catherine Elizabeth Botha. Hulle het vier kinders gehad, soos hierna aangedui. Een seun is in 1918 oorlede sonder om kinders na te laat.

Dit is merkwaardig dat Robert Loftus Owen Versfeld op 69-jarige ouderdom op 5 Mei 1932 in die Ellis Park Rugby Stadion oorlede is, terwyl hy 'n toeskouer by 'n rugbywedstryd was.

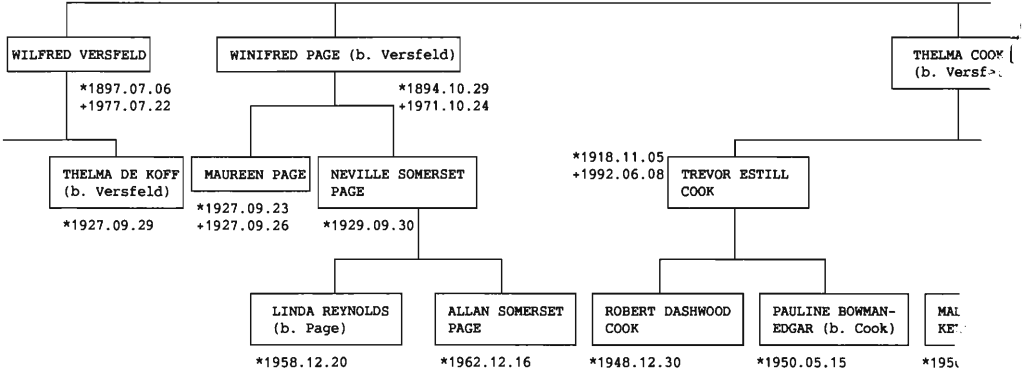
Death Notice

Name of deceased: Robert Loftus Owen Versfeld
Birthplace: Constantia, Cape Province, British
Father: Marthinus Versfeld
Mother: Johanna Hillegonda Carolina Owen
Occupation: Solicitor
Residence: 814 Park Street Arcadia Pretoria
Age of deceased: 69 years 5 months
Name of surviving spouse: Johanna Catharine Elizabeth Botha
Place of marriage: Cape Town
Day of decease: 5th May 1932 at Ellis Park Rugby Grounds, Johannesburg
Children: 1. Thelma Cook (married to Arthur Eyre Cook)
 2. Winifred Page (Married to Joe Daniel Page)
 3. Wilfred Versfeld

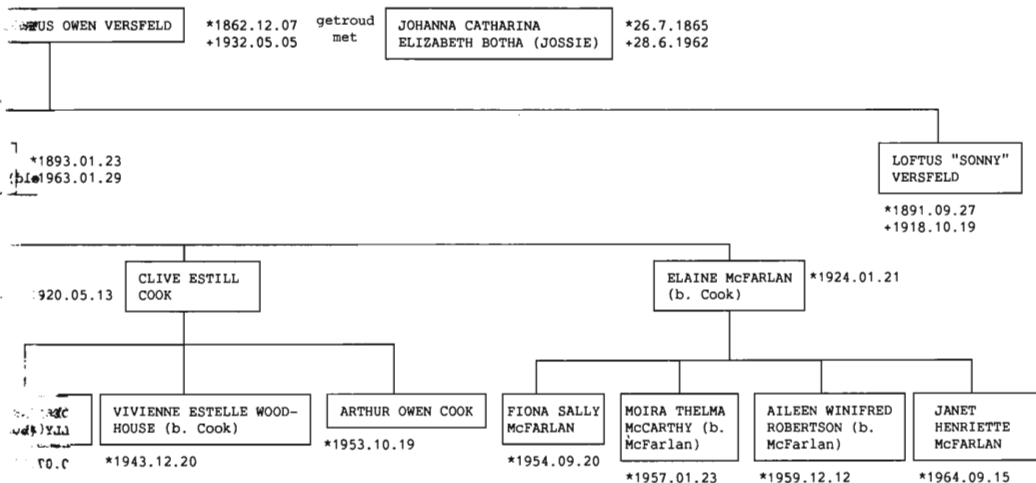
Signed W. Versfeld, son of deceased, on 9th May 1932.

GESLAGSREGISTER STAMBOOM VAN DIE FAMILIE VERSFELD

ROBE

GESLAGSREGISTER STAMBOOM VAN DIE FAMILIE VERSFELD

Met die navorsing van die Noord-Transvaalse Rugby-unie is die volgende stamboom van die nageslag van Robert Loftus Owen Versveld opgestel. Dank is verskuldig aan mnr. Piet Olivier wat hierdie register aan ons beskikbaar gestel het. Die meeste van die nageslag soos aangedui was teenwoordig by die middagete wat op 20 Junie by Loftus Versfeld aan die nasate aangebied is deur die Noord-Transvaalse Rugby-Unie met mnr. Piet Olivier as verteenwoordigende gasheer. Ons is trots dat mnr. Piet Olivier ook een van Pretoria se geëerde Stadsraadslede is. Die stamboom van die geslag Versfeld staan op p. 40-41.

In the "Biographical Dictionary of South Africa Volume III" we find two Versfeld personalities mentioned with a summary of their life history.

1. Johannes (John) Paulus Eksteen Versveld. Born 21.1.1838, died London 10.4.1896. He is said to be the great grandson of the original Willem Ferdinand Versfeld who came to the Cape in 1773. In De Villiers/Pama his name appears as b2c5d1.

Versfeld, Johannes (John) Paulus Eksteen (*Moutonsvlei, Piketberg, 21.1.1838 - † Ealing, London, 10.4.1896), agricultural pioneer, was a son of Willem Ferdinand Versfeld (*7.11.1809) and his wife, Johanna Paulina Eksteen (†1839). V. Was a great-grandson of the first Versfeld (sic). *1745, who as secretary accompanied his cousin, Baron Pieter van Reede van Oudtshoorn,* from Holland to the Cape in 1773.

Educated at McNaughton's school at Wynberg, he stayed with his uncle, Jan Willem Versfeld, at Claassenbosch, Constantia, during school terms. This farm was visited by many early Cape travellers. Upon leaving school V. farmed at home in the Darling district until he was twenty-four, when he accepted the management of Dr. Hutchinson's farm at Caledon.

Here (Caledon) in 1863 V. married May Elizabeth Metcalf and in 1866 the couple moved with their first child to the farm of his uncle, Dr. Jacob Versfeld, at Malmesbury, but in March 1867 they acquired their own land in the Piketberg district. This was a successful venture. Here V. proved that cattle did not die of "lamsiekte" in veld grazed on by merino sheep, which he had introduced into this area. Sheep-farming combined with tobacco growing contributed to his success on the Piketberg Mountain. At his own expense, with his own labour and engineering ability, he built the famous Old Versfeld Pass over the mountain to the plain below, where he established two wheat farms and was the first to grow wheat on a large scale in the Piketberg district. His son Frank cultivated the buchu which grew wild in the veld, and which, exported for medicinal purpose, produced for some time the major income of the farm. In addition V. had at one time a flourishing ostrich industry. The oak trees which he brought from Constantia are a feature of the farm today, and the fruit crops are famous on overseas markets.

V. had fifteen children, seven daughters and eight sons, who were brought up in an English-speaking home, some of them going to school in England. The building of the Versfeld Pass was a most remarkable achievement. The same enterprise and foresight have enabled his descendants to farm on the Piketberg Mountain. His grandson, Walter Henry Swift, is still living (1971) at Stawelklip.

+P.M. FFOLLIOTT

2. **Willem Versfeld**, born 6.3.1870 Seepunt, died Cape Town 25.1.1939. He is also said to be a great-grandson of the original Willem Ferdinand Versfeld who came to the Cape in 1773. In De Villiers/Pama his name appears as b5c3d6. In fact he was thus the younger brother of **Robert Loftus Owen Versfeld** whose name appears as b5c3d3.

Versfeld, Willem (*Constantia, 6.3.1870 - +Seapoint, Cape Town, 25.1.1939), mining engineer and musician, was the youngest son of Marthinus and Johanna Hildegarde Carolina Versfeld. He was a great-grandson of Willem Ferdinand Versfelt (sic) (*1745), who accompanied his cousin Baron Pieter van Reede van Oudtshoorn* as secretary to the Cape in 1773.

V. was educated at the South African College, Cape Town, and matriculated with honours in 1885, achieving his B.A. in 1891. Having then decided on a mining career, he obtained a B.Sc in Mining Engineering (1900), and in 1913 gained his D.Sc. for a thesis on the geological structure of portions of South-West Africa.

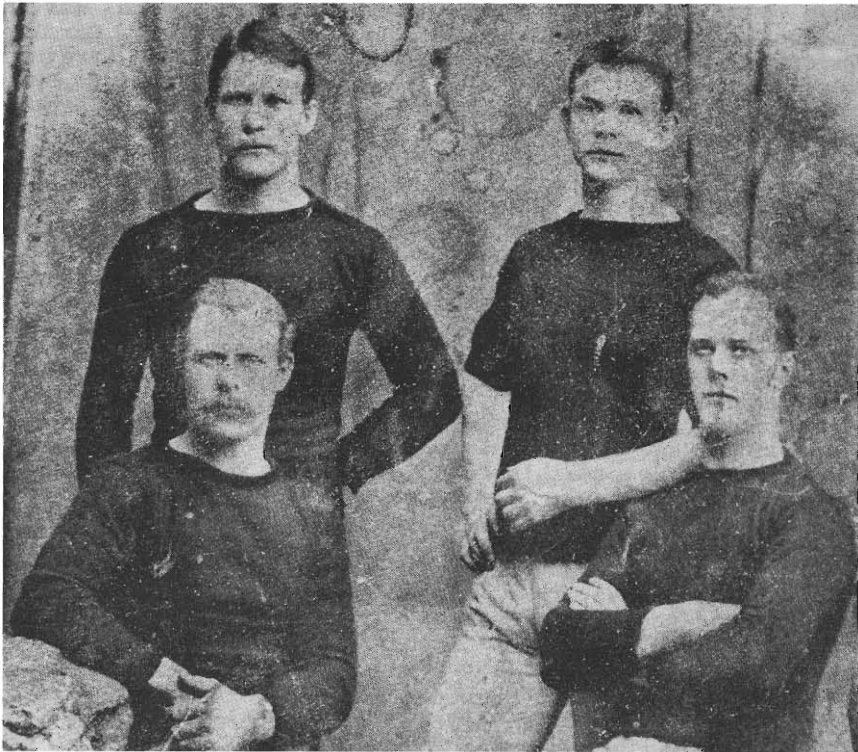
When he was made a member of the Chemical Institute of Great Britain and Ireland in 1923, his reputation as a geologist was established, and until the outbreak of the First World War (1914-18) he practised as a mining engineer in Johannesburg. From 1914 to 1931 he worked in the analytical department of the government division of chemists. He then joined the Cape Town municipality in the surveying department and was responsible for the planning of Goodwood township near Cape Town.

V. was a man of many parts. Apart from his scientific career he was a keen sportsman, writer, composer of light music and a stage performer. Although he came from an English-speaking home, from him originated a series of comic Afrikaans songs, e.g. "Waar kry jy daardie hoed?" and some occasional songs which he rendered in a fine tenor voice, accompanying himself on the banjo. He recorded some of the first South African popular songs such as "Springbok rympies" (1906) and "Grappige Afrikaanse liedjies". In 1912 he recorded such popular Afrikaans songs as "Bier bier", and humorous sketches like "Die kanarie man" for the Zonophone Company. As a flautist he played in an amateur orchestra and was one of the founder members of the Cape Town Amateur Operatic Society, in which his wife was a prominent vocalist. For seventeen years he conducted a column "Kaatjie Kekkelbek" for the "South African Review", and from 1931 until his death he was busy converting his works into modern Afrikaans.

In 1900 he married Ethel Charlotte Berkeley Shayer and they had one daughter, Beryl Kathleen, who married Alan Arthur McKenzie Stuart.

He was a gifted man, but he will be best remembered for his musical and literary contributions. Senator C.J. Langenhoven* called him one of the pioneers of Afrikaans, a noteworthy achievement for an English-speaking Capetonian.

+ P.M. FFOLLIOT

Vier rugbyspelers van formaat uit een gesin – staande: John en Charles (bygenaam "Hasie"); sittende: Marthinus en Loftus

Foto: J.F. Millbrook, Kimberley
 Uit: Ivor D. Difford, "The history of South African Rugby Football",
 The Speciality Press of S.A. Ltd., Wynberg, Cape, 1933, p. 438

Die rugbyspan Harlequins word voorgestel aan die Prins van Wallis, die latere koning Edward VIII, op die Eastern Sports Grounds te Pretoria in 1925. Van links na regs: J.F. Moller, A.C. Legg, J.D. Michau, S.H. de Kock, H. Preiss, O. Lanenegger (gelaat onsigbaar), John van der Merwe (kaptein), die Prins van Wallis. Agter die Prins: W.J. Green, C.L. (Matie) du Toit, D.R. Pretorius, J.-M. de Klerk. Ander ten dele onsigbare spelers is H.B. Chapman, D.L. Fielding, J.C. Lemmer, M.J. van Druuten. Amptelike persone regs van die Prins is Mnr Loftus Versfeld (met hoed in die linkerhand), Mnr. E.F.C. Tucker (met donker hoed in die linkerhand), voorsitter van die Transvaal Rugby Football Union, die Aide de camp van die Prins (ADC met hoed op sy kop), Mnr. George Brink, burgemeester van Pretoria (geheel regs), Mnr. J.H. Hofmeyr, Administrateur van Transvaal, tussen die A.D.C. en die burgemeester.

Foto: Staatsargief Pretoria

Herstelde grafsteen van Loftus Versfeld op die begraafplaas in Pretoria-Wes aan die Rebekkastraat; dit is herstel in opdrag van die Noord-Transvaalse Rugby-Unie wat 'n gedenkplaat voor die grafsteen laat plaas het. Die herstelde grafsteen en gedenkplaat is onthul op 20 Junie 1992.

Gedenkplaat vir Loftus Versfeld voor sy grafsteen op die begraafplaas in Pretoria-Wes; die plaat is geplaas in opdrag van die Noord-Transvaalse Rugby-Unie en onthul op 20 Junie 1992.

**HEINRICH EGERSDÖRFER - UNSUNG FIRST DESIGNER OF
SOUTH AFRICA'S NATIONAL SPORTING EMBLEM, THE SPRINGBOK**

by Prof. P.F. van der Schyff,
Head of History Department, Potchefstroom University
for Christian Higher Education

Political developments since 2 February 1990 and the movement towards a new South Africa also, at times, focused attention on the national symbols of the country. One of these symbols is the Springbok, which has been the national symbol for South African sport since early this century.

In depth research into the history of rugby as national sport and in the international context has brought some new facts and perspectives to the fore, one of which is the identity of the person who designed the first Springbok badge. This badge, in two-fold (one a Springbok head, for a cap, the other a Springbok in act of jumping, for the jersey and blazer), was created in a small house in Woodstock by the German-born artist Heinrich Egersdörfer.

Born in Nüremberg in 1853 and inspired by youthful "Wanderlust", Egersdörfer first went to England and then to the Cape, where he became a renowned lithographic artist and contributor to several journals. He later returned to Germany and finally settled in London where he died in 1915.

In a short biographical sketch the late and well-known writer Eric Rosenthal paid ample tribute to the artistical contribution of Egersdörfer. Referring to the growing interest and pride in the works of earlier artists of South Africa at the time of writing, Rosenthal labelled Egersdörfer "a strange exception to this enthusiasm" and added: "Although he is one of the most amusing artists who ever lived in our midst, and although the charm of his work is a revelation to the newcomer, to nine out of ten of us his name is unknown."

Even Rosenthal was obviously not aware of the fact that Egersdörfer was in actual fact the designer of the emblem that was to win international fame as the sporting symbol of the cream of South African sportsmen and sportswomen.

Although Rosenthal, with his booklet, started the up-building of his reputation, it may be that Egersdörfer's claim to fame settles in his design of the Springbok emblem. And that he might, at last and posthumously, be given the honours he deserved.

This paper illuminates and evaluates Egersdörfer's role as designer of the Springbok emblem.

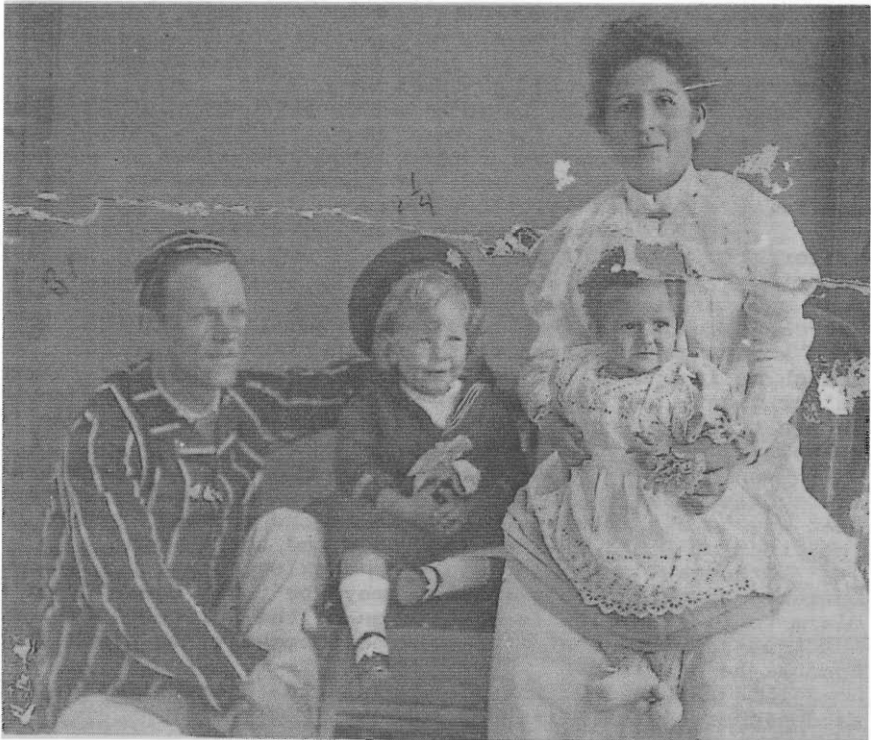
Aanvulling deur C. de Jong

Die bostaande teks is 'n samevatting van die referaat wat prof. P.F. van der Schijff op Vrydag 16 Oktober 1992 op die akademiese konferensie vir Duitstaliges in Suid-Afrika in die RGN-gebou te Pretoria gelewer het. Hier volg enkele aanvullings uit sy referaat.

Prof. Van der Schijff het meegedeel dat Eric Rosenthal 'n lewenskets van die in Duitsland gebore tekenaar en kunstenaar Heinrich Egersdörfer gepubliseer het. Rosenthal beweert daarin ten onregte dat Egersdörfer slegs een seun gehad het wat kinderloos oorlede is. Dit is onjuis, daar is 'n nageslag van Egersdörfer, onder meer in Natal.

Egersdörfer was sowel pro-Voortrekker as pro-Brits. Hy het onder meer 'n bekende tekening van die slag by Vegkop in 1836 gemaak wat dikwels sonder sy naam gereproduseer is, asook 'n groot aantal tekeninge van plekke in die republiek Gosen omstreeks 1885.

Omdat hy afwisselend in verskillende lande gewerk het en sy kunswerk baie verspreid is, het hy in Suid-Afrika vergete geraak. So het Rosenthal versuim om te berig dat Egersdörfer die ontwerper van die springbok-embleem vir Suid-Afrikaanse sportlui is.

Familiefoto van die gesin van Loftus Versfeld omstreeks 1893 - Van links na regs: Loftus Versfeld Senior met blazer en pet van die Pretoria Rugby Club, 31 jaar - Loftus Junior in matrosepak, 2 ¼ jaar (hy is aan Spaanse griep op sy plaas in 1918 oorlede) - Johanna Catharina Elizabeth Versfeld gebore Botha (Jossie), 28½ jaar - Thelma, Loftus en Jossie se eerste dogter op Jossie se knieë, later getroud met Mnr. Cook.

Foto in besit van Mev. Beryl Page, Pietermaritzburg

VISIT DERDEPOORT - EXPERIENCE DIE OPSTAL

Derdepoort with its historic farmhouse, known as Die Opstal, is a large recreational park just off the Pietersburg Highway on the north-easterly borders of Pretoria. The park is owned by the Pretoria City Council and operated by its Parks and Recreation Department.

For Pretorians the 115 ha park (89 ha have been developed) is a particular attraction as it offers them a bushveld and farm atmosphere at their doorstep. Shaded picnic areas with braai facilities (wood can be bought at the gate) are adjacent to an adventure park for children which boasts a miniature train. A large swimming pool with a kiosk offering refreshments are an additional attraction for families seeking entertainment and recreation away from the city without having to travel great distances. For the nature lover the great variety of bird life is a feast. The best time to experience the Red-billed Hoopo and the Yellow-billed Hornbill frolicking among the thorn trees, and to watch Hadidas and Egyptian Geese visiting the two dams, is early in the morning, when the children can be conveniently left at the animal farm stocked with angora goats, boerbokke, sheep, donkeys, horses, geese and ducks.

The name Derdepoort means "the third (natural) gateway" in the Magaliesberg, from the Moot in the easterly direction. The farm, described by G.S. Preller as "one of the most beautiful spots in this area, in the centre of the Republic, and where, from all sides, the most beautiful roads meet", is connected to an important historical event. After serious efforts to end the divisions within the Voortrekker State, the first united meeting of the Volksraad of the Zuid-Afrikaansche Republiek took place on the farm, then belonging to Roelof J. Jansen, on May 22 and 23, 1849. The commitment to unity led to the establishment of the Zuid-Afrikaansche Republiek, and some historians thus consider the year 1849 as the year the Republic was born.

The western part of Derdepoort was, from March 3, 1864, the registered property of Johannes Barend Wolmarans and remained the property of the Wolmarans family until it was acquired by the Pretoria City Council in 1978.

When Derdepoort was developed as a recreational park, it was decided that the dwelling, representing a typical early twentieth century Transvaal farmhouse, synonymous with the well-to-do residential culture from that period, should be turned into a restaurant with a tea-garden. This could only be done by completely renovating the house, and possibly altering its structure. It was evident that an expert in such matters was required, and this expert, Anton Jansen of AJ Construction, duly started his demanding task.

The building itself offers in its architecture a wide variety of styles ranging from the late-Victorian to the Edwardian intermediate period, with additions dating from the twenties, thirties and early nineteen forties. Certain style tendencies, such as Art Nouveau and Art Deco, occur in this

time span, while elements of the neo-Cape Dutch baroque style and influence of the Herbert Baker style can be seen in the architecture.

Mr Jansen was particularly concerned to maintain the different styles and restoration has been carried out as precisely as possible, within the framework of such practical needs as accommodation.

The City Council offered Die Opstal to private enterprise, and in November 1990 Mrs Pauli Roodbol opened Die Opstal which is suitable for weddings, product launches and conferences. A tea-garden and areas where light meals can be served to the public complete the range of facilities available.

Die Opstal is open from Tuesdays to Sundays from 10h00-17h00. Functions can be arranged by telephoning (012) 808-2036.

The Derdepoort Recreation Resort is open every day from 07h00-20h00 (visitors may remain in the resort until midnight).

For more details phone (012) 808-0828/9.

From: "Be my guest", March 1992

Die Volksraadsvergadering op Derdepoort in 1849

'n Poort is in Suid-Afrika onder meer 'n breë deurgang deur 'n bergreeks of heuwelrant op dieselfde hoogte bo die see as die aangrensende hoëveld. Daar is meer poorte in die Magaliesberg, die Buffelspoort, Wonderboompoort, Derdepoort en Pienaarsrivierpoort. In Wes-Transvaal is daar nog 'n plek met die naam Derdepoort.

Die Nuusbrief van die Stadsraad van Pretoria van Januarie-Februarie 1991, jaargang 10 no. 1, p.4, en die maandblad "Be my guest" van Maart 1992 wat hierbo aangehaal is, bevat een sinsnede wat 'n nadere beskouing verdien. Dit lui: "The farm (Derdepoort) is connected to an important historical event. After serious efforts to end the divisions within the Voortrekker State (in Transvaal), the first united meeting of the Volksraad (people's council) of the Zuid-Afrikaansche Republiek (ZAR)¹ took place on the farm, then belonging to Roelof J. Jansen, on May 22 and 23, 1849. The commitment to unity led to the establishment of the Zuid-Afrikaansche Republiek, and some historians thus consider the year 1849 as the year the Republic was born."

In hierdie sinsnede word die betekenis van die Volksraadsvergadering op Derdepoort in hoë mate oordryf. Die aanwesige verteenwoordigers het besluit om 'n eenheidstaat te stig, maar verteenwoordigers van Zoutpansberg was afwesig, dié van Lydenburg het hulle spoedig weer van die eenheidstaat gedistansieer en die eenheid het eers heelwat jare later in 1860 tot stand gekom, toe Lydenburg hom weer by die Zuid-Afrikaansche Republiek aangesluit het.

Die meeste historieskrywers verwys kortliks na die vergadering op Derdepoort, sommige met voorbehoud. Die

geleentheidsrede van die voorsitter Andries W.j. Pretorius word selde aangehaal. Dit is trouens swak van styl en arm van inhoud, moontlik omdat Pretorius se woorde gebrekkig opgeteken is. Ook dit gee aanleiding tot die gevolgtrekking dat die vergadering op Derdepoort van beperkte betekenis was.

Die Groot Trek en die vestiging van Boere in die Overvaalse (later Transvaal genoem) is gevolg deur groot verdeeldheid onder die Boere. Ten tyde van die vergadering op Derdepoort in 1849 was daar ten minste drie groepe of faksies. Die eerste groep wat hom die eerste gevestig het, was die volgelinge van Voortrekker Andries Hendrik Potgieter. Hy het eers Potchefstroom wat na hom vernoem is, gestig, die dorp in 1845 verlaat en Ohrigstad in Oos-Transvaal gestig, die dorp in 1848 verlaat en 'n dorp in Zoutpansberg in Noord-Transvaal gestig wat later Schoemansdal genoem is en in 1867 blywend verlaat is. Hy en sy volgelinge was gekant teen dominerende invloed van die Volksraad en teen betrekings met die Britse outoriteit, teen inmenging in Transoranje waar die Britte in 1848 die Voortrekkerrepubliek geannekseer het, en was voor isolasie.

Die tweede groep was die agterblywers in Ohrigstad wat in 1848 na Lydenburg verhuis het en wat deur intrekkers uit Natal versterk is. Hul leier was J.J. Burger. Hulle wou die Volksraad 'n oorheersende invloed toeken en die mag van militêre leiers inperk. Ook hulle was gekant teen inmenging in Transoranje en voor isolasie.

Die derde groep was die aanhangers van Andries W.J. Pretorius in Potchefstroom. Hy was onder die ontevredenes met die Britse gesag in Natal en het dié kolonie in 1847 verlaat en hom op 'n plaas tussen Rustenburg en die later gestigte Pretoria gevestig. Die Potchefstromers was die digste by die Britse heerskappy in Transoranje. 'n Kommando van hulle onder Pretorius het in 1848 gepoog om die Britte uit Transoranje te verdryf, het die geveg by Boomplaats verloor en Transoranje verlaat. Hulle het die bedreiging van Britse kant die intensiefste gevoel en was daarom die ywerigste voorstanders van 'n eenheidstaat in Transvaal.

Die eenheidstrewer het tot uiting gekom op die Volksraadsvergadering aan die Olifantsrivier op 20 Maart 1849. Potgieter en sy aanhang was teen die eenheid gekant en het die vergadering voor die einde verlaat. Die orige lede het besluit om op die strewer terug te kom op die volgende vergadering. Dit is reeds op 22 en 23 Mei 1849 op Derdepoort gehou. Daar was Potgieter en sy aanhangers weer afwesig, maar die orige lede het besluit tot vorming van 'n "Vereenigde Band²) van de geheele maatschappij aan deze zijde van de Vaalrivier". Die vergadering het ook die grondwet wat in 1844 in Potchefstroom opgestel is (die Drie en dertig Artikelen), as grondwet van die nuwe eenheidstaat aanvaar. Die voorsitter Andries Pretorius het op die vergadering 'n rede uitgespreek om vir eenheid te pleit.

Die Zoutpansbergers onder Potgieter het hulle geheel van die eenheidsbesluit gedistansieer. Daarom het die volgende Volksraadsvergadering op Krugerspost by Lydenburg van

19 tot 24 September 1849 besluit om sanksies teen die Zoutpanners af te kondig om hulle tot aansluiting by die eenheidstaat te dwing. Hulle het besluit om die handel met Zoutpanners te verbied en alle kommunikasie daarmee te verbreek. Die maatreël sou Zoutpanners isoleer en die handel en verkeer daar tot stilstand bring. Potgieter het dan ook twee maande na die vergadering 'n versoenende boodskap aan Andries Pretorius gestuur en toenadering getoon. Dit het gelei tot openbare versoening in 1852 en aansluiting van Zoutpanners kort voor die oorlyde van die twee Voortrekkeleiers. Pretorius het op 23 Julie 1853 sewe maande na Potgieter gesterf.

Berigte oor die Volksraadsvergadering op Derdepoort

Die uitvoerigste berig wat ek daarvoor gevind het, is in Gustav S. Preller se biografie van Andries Pretorius.³⁾ Hy is die enigste skrywer wat die rede van Pretorius opneem. Hieronder volg Preller se verslag in die swierige styl wat hom as joernalis eie was.

"Derdepoort, waar die nuwe Raad op 22 Mei d.a.v. byeengekome het, is die mees oostelike van die natuurlike passe deur Magaliesberg, ongeveer driekwartier tepêrd in noordoostelike rigting van Pretoria verwyder. Die merkwaardige byeenkomsplek ook van latere dae van druk, was die plaas van Roelof Jansen van Vuuren, geleë aan 'n sterke spruit wat destyds deur die vlakte in Pienaarsrivier gestroom het, tussen Magaliesberg en die Daspoortrand reeks. Tot 'n jaar of tien gelede was daar nog 'n verweerde ou kameeldoring langs die pad te sien, wat die juiste plek aan die spruit aangedui het.

Daar het 'n plaat waens en tente gestaan, aan die spruit, en groot klompe trekosse en pêrde het in die soetveldse laagte gewei, terwyl die stemming onder die menigte vrolik was en opgewek verbeidend.

Ses lede van die ou Ohriststadse Volksraad werd herkies, nml: Jacob de Clercq, Jacob Lötter, Piet Steenkamp, Stoffel Viljoen, Jan Grobler en Joachim Prinsloo. Hier werd tans gekies en ingesweer: genl. A.W.J. Pretorius, J.L. Pretorius, D.L. Hattingh, A.G. Spies, P.A.J. Pretorius, J.F. van Staden, J.J. Jacobs, J.S. Marais, B.J. de Lange, H.N. Fourie, J.C. Steyn, F.C. Bester en P. Diederiksen.

Genl. Potgieter het nie opgedaag nie, maar geskryf dat hy verhinder was, en Burger het nog op Smellekamp gewag. Genl. Pretorius werd tot voorsitter gekies, en het die volgende openingsrede gehou:

"Myne heren! Hoe beducht en bevreesd ik my ook gevoelde gevolg te geven aan uwe keuze om deze vergadering te leiden, gevoel ik het als plicht uwe opdracht te aanvaarden. Ik ben zeer bevreesd, zeg ik, omdat de verantwoordelijkheid zo groot is. Het heil van duizenden hangt af van onze beraadslaging, en ik gevoelde my onbekwaam deze verantwoordelijkheid te dragen. Doch gy zult niet uit 't oog verliezen dat ik maar 'n ongeleerde Boer ben. In vertrouwen echter op uwe medewer-

king en hulp, en op de zegen des Allerhoogsten zal ik al myne vermogens inspannen, en streven slechts naar dat ware geluk en die vryheid, waarnaar wy zo lang gezocht hebben.

O, myne waarde vrienden, - voor de grote zegeningen en die liefde die wy tothiertoe genoten hebben, vertrouw ik, dat alle vooroordelen, haat en vervolging uit ons midden verbannen zullen worden, en zulks voor ewig blyven zullen; en dat wy ons van nu voortaan beschouwen zullen als leden van een en hetzelfde lichaam. En zo min wy het geringste lid onzer lichamen missen of verbeuren kunnen, evenzo moeten wy ook trachten beskadiging van het geringste lid van dit ons verenigd lichaam te voorkomen. Wy moeten elkander niet meer beledigen, belasteren of vervolgen, maar in liefde voor elkander bidden. Dan kunnen de zegeningen, die onze Hemelse Vader ons zo menigmaal heeft aangeboden, door Zyne goddelike macht en genade nog groter aan ons vervuld worden.

Bedenk dit, myne vrienden, eer het telaat is: wat zal ons alle trekken en vluchten, ja, zelfs het swaard baten, zo wy niet eensgezind, vol liefde en getrouweid aan elkander blyven! Nimmer zullen wy zonder deze dinge 'tzy de aardse, 'tzy de hemelse Kanaän bereiken. Wy zullen meer dan veertig jaren omzwerven, totdat wy gans verwoest en uitgedelgd zyn.-'

Dadelik werd met algemene stemme besluit tot die vereniging, 'in een band van die gehele maatschappy aan deze zyde van de Vaalrivier'.

Die Potchefstroomse 'Drie-en-dertig Artikels' van 1844 werd in sy geheel aangeneem as Grondwet, en landdroste gelas om aan kommandante en veldkornette afskrifte te verstrek.

Allerlei ondergeskikte sake werd afgehandel, dog ook 'n besluit aangeneem teen veldbrande. Om die vier maande sou die Volksraad vergader, die eerste keer op Krugerspost (Lydenburg), en vervolgens soos besluit word. In spoedeisende gevalle mag die Landdros 'n Kommissieraad oproep, bestaande uit minstens vyf lede van die Volksraad, waarvan die besluite aan die E.v. Volksraadsitting ter goedkeuring onderwerp sou word.⁴⁾

Potgieter sou nogeens, en tans vir die laaste maal, aangeskryf word, om hom te verwoeg by die a.s. raadsvergadering, wat bepaal werd op 3 Sept. te Krugerspost, 'teneinde 'n end te maak aan die bestaande geskille, daar alle andere uit die weg geruim is.' Pretorius onderteken die brief as 'President'. (Tot sover G.S. Preller.)

Van ander historici het veral prof. A.N. Pelzer 'n positiewe oordeel oor die eenheidsbesluit wat op Derdepoort geneem is.⁵⁾ Hy skryf op p.202: die algemene verlange onder die Transvalers na staatkundige eenheid wat tot uiting gekom het op die Volksraadsvergadering aan die Olifantsrivier op 20 Maart 1849, het "op sy beurt weer aanleiding gegee ... tot die welkome hereniging te Derdepoort op 22 en 23 Mei 1849 toe sonder omhaal van woorde die 'Vereenigde Band' in werking getree het." Die gevolg was "dat vir die eerste keer in die geskiedenis van Transvaal van 'n verenigde maatskappy gepraat kon word."

Pelzer neem feitlik hierdie uitspraak terug in sy volgende paragraaf, waarin hy skryf: "Die werking van die desentraliserende faktore in die wydverspreide klein gemeenskap was egter s6 sterk dat ook hierdie eerste eenheid weldra weer in 'n aantal onderdele opgelos geraak het. ... almal het op hulle manier bygedra dat werklik eenheid voorlopig 'n vrome wens gebly het. In 'n groot mate is dit waar dat die grootste verdeeldheid onder die Boere na die eerste eenwording voorgekom het."

Prof C.F.J. Muller skryf kortliks op p.151: "After attempts had been made at Hekpoort in the Magaliesberg and on the Olifantsriver to unite the Transvaal Voortrekkers, it was decided at Derdepoort in May 1849 that they would all be controlled by the Volksraad. The implementation of the decision to establish 'a United Bond of the whole community of Voortrekkers this side of the Vaal' was frustrated, however, by the absence of Hendrik Potgieter."⁶)

Die vergadering op Derdepoort moet dus beskou word as 'n eerste, geheel mislukte poging om 'n eenheidstaat in Transvaal te stig.

Verwysings

- 1) Die naam Zuid-Afrikaansche Republiek, steeds meer dikwels histories onjuis gespel as Suid-Afrikaanse Republiek, is aan die Voortrekkerstaat in die Overvaalse gegee deur die Volksraadsvergadering te Potchefstroom in November 1853, aldus F. Lion Cachet, "De worstelstryd der Transvalers", uitgegee deur Höveker en Wormser, Amsterdam-Pretoria, sonder jaar, 3de druk, p.317.
- 2) Lion Cachet, "Die worstelstrijd der Transvalers", p.315, skryf "Vereenigde Bond", wat ek 'n aanneemliker spelling as Band vind.
- 3) Gustav S. Preller, "Andries Pretorius, Lewensbeskrywing van die Voortrekker Kommandant-Generaal", Johannesburg, 1937, p.401-403.
- 4) Lion Cachet, "De worstelstrijd der Transvalers", skryf op p.316 noot 1: "De eerste notulen (van die vergadering op Derdepoort) is geteekend: 'Bij gebreke van een Secreatris door A.W.J. Pretorius, voorzitter'." Cachet se opmerking wys op 'n gebrekkige sekretariaat op die vergadering.
- 5) A.N. Pelzer, "Geskiedenis van die Suid-Afrikaanse Republiek, Wordingsjare", Kaapstad ens. 1950, p.202-205.
- 6) C.F.J. Muller, "The period of the Great Trek", in: CFJ Muller, ed., "500 Years, a history of South Africa", Academica, Pretoria, 1969, p.151.

*Die plaaswoning "Die Opstal" in die Derdepoort, noordoos van Pretoria in 1990
Foto: afkomstig van Anton Jansen*

Olieverfskildery van Hendrik Pierneef van die Derdepoort noordoos van Pretoria, in 1939 geskilder en eiendom van die Pretoriase Kunsmuseum. Op die agtergrond in die middel is 'n boskassie met 'n wit gebou, wat vermoedelik die plaashuis van die familie Wolmarans is en wat nou "Die Opstal" genoem word. Afmetings 75 x 100 cm.

Met dank aan die Pretoriase Kunsmuseum

SKADUWEES OOR SCHOEMANSDAL, 1867

deur C. de Jong

In 1848 het Andries Hendrik Potgieter, Voortrekkerleier, die dorp Zoutpansberg in Noord-Transvaal gestig, in 1855 is dit deur Stephanus Schoeman Schoemansdal genoem en in 1867 is dit ontruim en verlaat. Dit was 'n tipiese grenspioniersdorp. Die grensgebied in verskillende wêrelddele waar die pioniers bedrywig is, verskuif gewoonlik en heet daarom "the moving frontier". Die "Encyclopaedia of the Social Sciences" (New York 1948, deel 4, p.503) omskryf hierdie begrip soos volg: "The frontier or the pioneer belt, is the initial stage in the settlement of a new region by representatives of a stronger civilisation. It is characterised by sparsity of population, self-sufficing economy and the crude living conditions and uncouth manners of the less complex cultures". Hierdie omskrywing lê nadruk op die uitbreiding van 'n sterkere beskawing wat beskik oor beter organisasie en magsmiddele as die skaars inheemse bevolking, op die rowwe maniere van die pioniers en op hul selfversorging met goedere. Hul selfversorging was egter beslis onvolledig omdat hulle afhanklik was en is van aanvoer van 'n beperkte, maar onmisbare aantal goedere uit die ver agterland, soos wapens, ammunisie en ander artikels, veral metaalware en tekstielstowwe.

Die pioniersgrens bestaan uit verskillende aardrykskundige sones of landstreke wat na mekaar volg en verskuif soos die kolonisasieproses vorder en die grens vorentoe of agtertoe beweeg. Die verskillende soorte pioniers wat die grens laat verskuif, is die volgende:

- (1) die prospekteerders wat na waardevolle delfstowwe soek
- (2) die jagters, vissers en vallesetters (trappers) wat wildsprodukte wil bemagtig
- (3) die rondtrekkende handelaars of smouse wat handel dryf met die prospekteerders, jagters en ander pioniers en met die inheemse, gekleurde bevolking voor die pioniersgrens.
- (4) die sendelinge en missionarisse wat saam met bogenoemde pioniers aan die voorste grens staan en wat geen stoflike voordele nie maar die sieleheil van die pioniers en die inheemse bevolking nastreef; hulle het groot ekonomiese invloed as geleentheidshandelaars en landbouers
- (5) die trekkende of nomadiese veeboere met hul kuddes vee - skape, beeste, bokke, perde en/of mulle
- (6) die los gevestigde akkerbouers wat 'n paar oeste binnehaal en verder trek om 'n ander stuk grond te besaai en af te oes
- (7) die blywend gevestigde boere wat veeteelt en akkerbou be-

oefen en duursame huise, kerke, skole en magistraatskantore bou en paale aanlê.

- (8) die mynbouers wat die suksesvolle prospekteerders volg en minerale-afsettings ontgin; die mynbou is onafhanklik van klimaat, bodemvrugbaarheid en plantegroei en vestiging daarvan staan daarom los van die opeenvolging van die reeds genoemde grenspioniers.

Die gebied by Zoutpansberg het die Voortrekkers as grenspioniers aangeloek weens die vrugbare grond, hoë reënval, geskik vir veeteelt en akkerbou, die wildrykdom, die delfstowwe wat prospekteerders aangetrek het, en moontlikhede vir handelaars om wildsprodukte en vee by blanke en swart bewoners in te handel.

Hindernisse wat die verskuiwing van die pioniersgrens voortoe vertraag en dit somtyds terugding en agtertoe laat skuif, is die volgende:

- (A) natuurlike omstandighede, byvoorbeeld droogte, oorbewei-
ding
- (a) siektes wat mense kwel en somtyds groot sterfte veroorsaak, soos malariakoors en masels
- (b) siektes wat die vee laat kwyn en sterf, soos tsetseylieë en perdesiekte, en plaë wat die gewasse aantast, soos sprinkane, myte en roes
- (B) menslike omstandighede: aggressie van gekleurde bewoners teen blanke pioniers en koloniste.

Hierdie hindernisse het die pioniersgrens in Suid-Afrika in sommige gebiede tydelik teruggedwing wanneer die teendruk te groot geword het. Van belang is dat die aantal pioniers in Suid-Afrika beskeie was in vergelyking met die immigrasie in ander blanke volksplantings in die Amerika's en Oseanië (Australië en Nieu-Seeland). Gevalle van terugtrek van die pioniersgrens in Suid-Afrika, hoewel tydelik, is die ontruiming van die Tarka in Oos-Kaapland in 1770-80 onder druk van die Boesmans, van die Zuurveld in Oos-Kaapland omstreeks 1800 onder druk van die Xhosa's, van Andries Ohrigstad in Oos-Transvaal in 1848 weens die malaria, en van Schoemansdal in Noord-Transvaal in 1867 weens die aanvalle van swartes en malaria.¹⁾

Weens die geïsoleerde ligging van die distrik Zoutpansberg wat die uitvoer van akkerbouprodukte bemoeilik het, en die wildrykdom het spoedig die jag hoofbedryf van die blankes aldaar geword. Hul jagprodukte was wildsvelle, rieme, horings, volstruisvere en -eiers, seekoeivet en ivoor van seekoei- en olifantstande. Veral die tande was waardevol. F. Jeppe noem as voorbeeld dat in 1864 toe die jagbedryf reeds agteruitgaan, 'n Zoutpansbergse handelaar nie minder as 312½ Engelse sentenaars²⁾ ivoor ter waarde van £8000 na Natal uitgevoer het;

daarvoor moes ongeveer 350 volwasse olifante geskiet word. Die blanke jagters het te kampe gehad met perdesiekte en ngana (deur tsetsevlieë veroorsaak) wat hul ryperde en osse laat vrek het, en hulle het daarom die jag spoedig opgedra aan swartes, veral Vendas. Hulle het die swartes voorsien van gewere, ammunisie en lewensmiddele en van Junie tot Oktober uitgestuur. Die jagtogte is steeds verder uitgestrek soos die wild uitgeskiet is, noordwaarts oor die Limpopo tot ver in Matebele- en Masjonaland. Die swartes het geen lasdiere saamge- neem nie en die wildsprodukte is deur draers aangebring.

Tot omstreeks 1860 het die distrik en dorp vooruitgegaan danksy die jagbedryf en uitvoer. Op sy hoogtepunt het die dorp Schoemansdal omstreeks 70 huise, 'n fortjie, kerk, pastorie vir ds. N.J. van Warmelo, 'n magistrataatskantoor en 'n skool gehad. Die aantal inwoners was tussen 100 en 200, die blankes in die distrik ongeveer 1800.³⁾

Agteruitgang

Zoutpansberg was steeds 'n onrustige distrik met 'n onsekere ekonomiese grondslag. Na omstreeks 1860 het die jagopbrengste weens vermindering van die wildstand afgeneem en het die ekonomiese en daardeur politieke moeilikhede toegeneem. Die blanke patroons het blykbaar 'n groter aandeel van die kleinere jagopbrengs geëis, die swart jagters het geweier en die gewere en ammunisie nie teruggegee om as pand te behou en om vir eie rekening te jag.⁴⁾

'n Tweede aanleiding tot die vyandigheid van die swartes, aangevuur deur die Vendastamhoof Katse-Katse of Katlagter, was magsmisbruik deur blanke amptenare en offisiere wat blykbaar die swartes belasting in die vorm van vee en ander goed afgepers het. 'n Staatskommissie vir ondersoek het in 1867 berig dat die opstandigheid van swartes "zyne oorsprong heeft ontleend uit het niet straffen van enkele ambtenaren en officieren die zich door moedswillig pligtverzuim misbruik door (d.i. van) de in hun gestelde magt en ander overtredingen der wet ... hebben schuldig gemaakt"⁵⁾ (F.J. Potgieter, p.75).

'n Derde aanleiding was beweerde slawehandel. Daar was talle gewapende botsings tussen die krygshaftige swartes onderling en met blankes, swart gesinne is verstrooi en swart kinders geskei van familie. Blankes het graag verlate swart vroue en kinders saamgeneem om as bediendes te hou. Vandaar die beskuldiging van slawehandel. Die Volksraad het in 1850 'n wet uitgevaardig wat inboeking van swart kinders by die plaaslike landdros of veldkornet voorgeskryf het. Hierdie "apprentices" of leerlinge moes op hul 25ste jaar vry wees. Kinders moes waar moontlik aan hul ouers teruggegee word. Op onwettige aanname van swart kinders is 'n boete van ten hoogste 500 Ryksdaal- ders gestel.⁶⁾ Die uitvoering van die wet het veel te wense

oorgelaat omdat die landsbestuur swak was en plaaslike outoriteite blankes ontsien het.

Zoutpansberg was steeds 'n bron van kommer vir die regering in Pretoria. Oorsake was die gedrag van die blanke Zoutpansbergers wat hulle min aan landswette gesteur het, en die onrus en na 1860 die ekonomiese agteruitgang van die distrik weens vermindering van jagopbrengste, wat weer versterk is deur die toenemende vyandigheid van die swartes. Dit gaan gepaard met die neiging van die Zoutpansbergers om hulle van die Zuid-Afrikaansche Republiek af te skei voordat hul toestand baie haglik was en hulle hulp uit die ZAR dringend benodig het. Die regering het uit Pretoria verskeie kommissies van ondersoek en kommando's na Zoutpansberg gestuur, maar hulle kon bittermin uitrig en in 1867 is die distrik grotendeels verlaat en is Schoemansdal prysgegee.

In Januarie 1862 het die waarnemende Staatspresident Stephanus Schoeman na Zoutpansberg gereis om daar orde op sake te stel.⁷⁾ Hy was toe waarnemer vir M.W. Pretorius wat in 1860 Staatspresident van die Oranje-Vrystaat geword het. Schoeman was kommandant-generaal van Zoutpansberg in 1855-58 voor sy benoeming tot kommandant-generaal van die ZAR (1858-60) en het Zoutpansberg dus goed geken. Hy het onder andere sy seun Hendrik Schoeman wat verskeie swart tale magtig was, en sy sekretaris Hendrik Stiemens saamgeneem.⁸⁾ Stiemens is gebore in Nederland en het met sy gesin in Januarie 1856 in Suid-Afrika aangekom. Hy was privaatonderwyser op 'n plaas by Pietermaritzburg en daarna die eerste goewermentsonderwyser in Pretoria. Schoeman het hom op 18 April 1861 as sy sekretaris aangestel. Stiemens het homself as Staatsekretaris beskou, maar die Volksraad het hom 'n jaar later die amp ontsê.⁹⁾ Stiemens het later in sy biografiese herinneringe "Oude tye in Natal en Transvaal" 'n boeiende verslag van sy wederwaardighede, onder meer van sy reis na Zoutpansberg, gegee. Sy herinneringe is wel in Nederland, maar nie in Suid-Afrika gepubliseer nie. Daarom volg hierna sy verslag van die reis na Noord-Transvaal, uit Nederlands in Afrikaans vertaal,¹⁰⁾ deur C. de Jong.

Schoeman het die stemming in Schoemansdal onvriendelik gevind en teëkanting van offisiere ondervind. Sy besoek het dan ook nie geslaag nie. Sy biograaf O.J.O. Ferreira skryf: "Schoeman het waarskynlik as 'n teleurgestelde man na Pretoria teruggekeer, want die doel van sy besoek aan Schoemansdal was om die wet en orde te handhaaf en die onderlinge stryd te beëindig. Na sy besoek het die verdeeldheid eerder toe- as afgeneem."¹¹⁾

Die verdeeldheid het bestaan tussen voor- en teenstanders van die sentrale gesag van die ZAR in Pretoria. Die toestand het ekonomies en politiek verder versleg. Dit blyk uit Friedrich Jeppe se beskrywing van Zoutpansberg in 1867 kort voor

die verlating van Schoemansdal.¹²⁾ Schoeman is afgedank, 'n burgeroorlog het uitbreek in die ZAR buite Zoutpansberg en M.W. Pretorius moes bedank as Staatspresident van die Vrystaat en weer Staatspresident van die ZAR word om in 1864 die burgeroorlog te beëindig. In 1867 was die toestand in Zoutpansberg kritiek. Pretorius het toe 'n kommando onder kommandant-generaal S.J.P. Kruger en 'n kommissie bestaande uit Stephanus Schoeman as hoof, H. Schoeman, sy seun, en S.J. Meintjes as waarnemende Staatsprokureur na Schoemansdal gestuur. Die meeste burgers in die ZAR was onwillig om te veg vir die Zoutpansbergers wat hulle volgens hul mening aan wetteloosheid en willekeur skuldig gemaak het, en die aantal wat Kruger vergesel het, was klein. Die kommissie het 'n hooggeregshof in Schoemansdal gevorm wat deur Jeppe in sy hierna volgende beskrywing vermeld is. Dit het swaar strawwe aan amptenare en offisiere opgelê, maar die strawwe is nie uitgevoer nie, want die krygsraad het die hof ontbind weens die oproerigheid wat die gevolg was van die vonnis.¹³⁾

Ook die kommando het niks uitgerig nie en huis toe gegaan, want daar was gebrek aan ammunisie, krygstug en veglus en Katse-Katse het die bestorming van sy sterk bergvesting maklik afgeslaan. Op 15 Julie 1867 is Schoemansdal deur die bewoners verlaat en in die volgende nag het die Vendas die dorp afgebrand en verwoes. Die Schoemansdallers het in laers suid van hul dorp saamgetrek en na enkele maande na die plekke van die latere Pietersburg, in 1886 gestig, en Potgietersrust verskuif.

Die ontruiming van Zoutpansberg het die regering in Pretoria geskok en beskaam. Stephanus Schoeman het hom aangebied om Schoemansdal te herower en met 'n kommando in Oktober 1867 daar aangekom. Maar die storie van Paul Kruger se kommando enkele maande tevore het hom herhaal.¹⁴⁾ Zoutpansberg is amper 20 jaar lank aan die heerskappy van die swartes oorgelaat.

Bylae A

Hendrik Stiemens, "Oude tijden in Natal en Transvaal", in "De Gids", Amsterdam, jaargang 1934, p.322-324.

Die hierna volgende paragrawe is 'n vertaling van bogenoemde bladsye uit Nederlands in Afrikaans deur C.de Jong .

Meermale het ernstige klage van Zoutpansberg - 'n dorp aan die noordelike grense (van Transvaal) geleë aan die Limpoporivier - ingekom as sou die boere, wat daar almal olifantsjagters was, die naturelle of kaffers¹⁵⁾ op 'n barbaarse wyse behandel. Ons het besluit om self te gaan ondersoek instel¹⁶⁾ en het op reis gegaan met 'n wa met 8 perde bespan, en twee karre, elk met 4 perde. Nouliks het ons Pretoria agter ons gelaat of die streek het steeds woester geword. Drie dae lank

het ons in vol vaart oor onafsienbare vlaktes en deur bergagtige bosveld gery wat ons elke uur ander vergesigte laat sien het. Ons het gekom aan 'n dorp, Makapanspoort of Pieter Potgietersrust genoem, waar ons deur die boere met ereskote begroet is en waar ons na 'n besoek aan die Landdrostkantoor 'n aangename aand deurgebring het. Ons het ons perde vooraf gestuur en hulle het ons daar vars perde verskaf.

Op die verdere reis was die Natuur weer heeltemal nuut vir my. Die groei van plante en bome was daar forser en van 'n gans ander soort. Hier het nog leeus, buffels en olifante verblyf, maar ek het hulle toe nie gesien nie. Ons het kameelperde in klein groepe bo die bome sien uitsteek; hulle is die mooiste wild wat ek ooit gesien het. Een van ons had die geluk om een van hulle te skiet; die vleis daarvan is deur ons as 'n lekkerny genuttig. Ons het talle volstruise gesien; in 'n nes op 'n kaal plek in die gras was meer as 60 eiers, wat deur verskillende voëls gelê was; hulle was amper uitgebroei sodat ons geen daarvan kon nuttig nie. Hul vere lyk die pragtigste wanneer hulle loop. Voëls wat in die gelyk veld leef, is veel fraaier as dié wat in die bosse bly.

Ons het op ons reis verder 'n bewoonde plaas aangedoen waarvan die water besonder geskik is vir genesing van wonde en druk besoek word.¹⁷⁾ Ons het daar nog 'n begrafnis bygewoon van iemand wat slegs enkele dae tevore deur 'n leeu erg vermink was. Die lyk was onherkenbaar.

Ons het die plek van ons bestemming geleidelik genader en het langs talle kafferkrake gery. Toe ons een van die krale wou verbyry, is ons opgehou deur twee ou, gryswartes wat hul droefheid kenbaar gemaak het deur voor die perde te gaan lê en telkens die hande bo hulle ineen te slaan. Die seun van ons president¹⁸⁾ wat ons bekwane drywer was, het die swartes se taal verstaan en as tolk gedien. Hulle het vertel dat hulle op 'n dag in hul kraal deur enkele boere oorval is wat die mans doodgeskiet het. Slegs hulle twee met enkele vrouens en kinders is gespaar. Die boere het al hul vee saamgeneem en nou was hulle die prooi van die bitterste armoede.¹⁹⁾

Ons het 'n proses-verbaal opgestel en 'n paar name van die boere wat die gruweldaad verrig het, genoteer. Dit was juis sodanige klagte wat aanleiding was vir ons reis na Zoutpansberg.

Ons president - (Stephanus) Schoeman, wel te verstaan - het enkele dae voor ons vertrek al die swart hoofmanne by mekaar laat roep en talle van hulle was aanwesig. Daar was meer as 80 swart kapteins, vergesel deur hul indoenas, by mekaar en al hul klagte is genoteer om naderhand as beskuldigings teen die gruwelike misdadigers voor 'n hooggeregshof te dien. Dit was 'n interessante aanblik om soveel hoofmanne en verteenwoordigers van verskillende swart stamme byeen te sien. Sommige was heeltemal kaal, andere was met die bespotlikste dinge versier.

Hul wapens was netso verskillend as hul gedragings. Talle het die wonderlikste musiekinstrumente saamgebring en ieder aand is onder hulle gedans. Die beskuldigdes het nie vooraf by-eengekom en het geweier om op die dagvaarding te verskyn. Maar toe die meeste swartes weg was, het hulle moed gevat en 'n 20-tal van hulle wou die vlag voor die kantoor weghaal en ons goed- of kwaadskiks noop om te vertrek. Ons was op ons hoede en ons houding en die manmoedige gedrag van die goeie ingesetenes het hul plan verydel. Omstandighede het daartoe gelei dat hulle nie voor die hof hoef te verskyn nie. Naderhand het die swartes hulle gewreek. Zoutpansberg is deur hulle verwoes en die belhamels het die vreeslikste dood ondergaan.²⁰⁾

Zoutpansberg was 'n stapelplek van die ivoorhandel; die swartes het die olifantstande in menigte aangebring en het hulle teen enkele glaskrale en koperringe verruil.²¹⁾ Ek het daar olifantstande gesien wat 120 pond per stuk geweeg het.

Meermale het die Engelse die Transvalers van handel in slawe beskuldig. Ek kan nie ontken dat enkele persone, onder wie veral Engelse was, hulle wel eens skuldig gemaak het aan die koop van kinders van swartes en dat hulle die kinders vir 'n prys van ongeveer 200 gulden van die hand gesit het nie. Dit is die handel van "swart ivoor" genoem. Maar ek kan in opregtheid verklaar dat wanneer dit bekend geword het, die regering die daders ten strengste gestraf het. In die noorde van Transvaal het dit gewemel van swart stamme wat deurgaans bloedige oorlog teen mekaar gevoer het; die kinders van die verslanes is aan hul lot oorgelaat en was daardeur aan die hongerdood prysgegee. Die boere wat sulke armsalige klein skepsels gevind het, het hulle dan saamgeneem en hulle naderhand as bediendes gebruik. Volgens die wet moes sulke klein swartes by die Landdrost ingeboek word om by hul meerderjarigwording volledig vrygelaat te word. Het klagte ingekom dat hulle in hul minderjarigheid nie na behore behandel is nie, dan is hulle by andere uitbestee.

Ons werksaamhede in Zoutpansberg was beëindig en die orde soveel moontlik herstel... Die terugreis is aanvaar....

- o -

Bylae B

Friedrich Jeppe, "Die Transvaalsche oder Süd-Afrikanische Republik, Ergänzungsheft No. 24 zu Petermann's Geographischen Mittheilungen", by Justus Perthes, Gotha 1868, p.6-7 en 8-9.

Die hierna volgende paragrawe is oorgeneem uit die bogenoemde bladsye en uit Duits in Afrikaans vertaal.

Eldorado²²⁾ vir die jagters - Die Transvaalse Republiek kan werklik die Eldorado vir die jagter en jagliefhebber ge-

noem word, want wild van enige soort is hier oorvloedig aanwesig. Dit is daarom geen wonder dat die land elke jaar deur 'n groot aantal jagters uit alle dele van Suid-Afrika en selfs uit Europa besoek word nie. Hulle keer gewoonlik met hele wادلadings horings, velle en karosse (tier-, leeu- en pantervelle) terug. Ook bring hulle merkwaardige wapens en sierade van swartes huis toe wat hulle vir 'n handvol krale²¹⁾ of deur ruilhandel verkry het, uit die binneland, waarmee hulle in die vaderland die mure van hul huise versier.

Olifante, renosters (swart en wit), seekoëie, buffels en kameelperde is min jare gelede nog in die suidelike streke van die land aangetref, maar het hulle geleidelik na die noorde teruggetrek. Die boere egter wat die waarde van hierdie diere voldoende ken om op prys te stel, ontsien geen moeite, ontberinge en strawasse om hulle op te spoor en dikwels met groot gevaar te jag. Die olifantsjagters gaan tot aan die Zambesi en in die jongste jare het hulle met 'n saamgenome boot die stroom oorgesteek en noordwaarts van dié rivier getrek. Weens die groot hitte in die somer kan hierdie streke slegs in die winter besoek word. Die reis duur met die ossewa van hier na die Zambesi gewoonlik 50 dae en word gewoonlik in Mei begin, en in September of Oktober keer die jagters terug huis toe.

Die reeds vermelde verdrag met die Britse Kroon²³⁾ verbied sowel die Engelse as Republikeinse onderdane die ruilhandel met die inboorlinge in gewere, kruit en lood. Maar tog word jaarliks 'n groot aantal gewere en groot hoeveelhede ammunisie deur Engelse jagters en kooplui (traders) uit die Kaapkolonie na die binneland gebring en vir ivoor en volstruisvere geruil. Daar die inboorlinge tans dwarsdeur die jaar op olifantsjag is, het dit vir die hier gevestigde jagters in die jongste tyd moeilik geword om so groot hoeveelhede ivoor as wat hulle vroeër huis toe gebring het, te verkry. Dit het nog minder moontlik vir hulle geword om ivoor op die voorheen gebruikelike wyse, naamlik teen wolkomberse, krale, messingdraad en dergelike by die inboorlinge te ruil. Dit doen die vroeër bloeiende en winsgewende handel met die inboorlinge aansienlik afbreuk. Dit is des te betreurenswaardiger omdat vertoë en klagte van die Republikeinse regering by die Engelse koloniale regering tot nou toe geen gehoor gevind het nie.

Volstruise, blesbokke, springbokke, wildebeeste, kwaggas (zebra's) word slegs aangetref in die vlaktes, die eersgenoemdes in troppe van 10 tot 30, die origes in kuddes van honderde. As gevolg van die hoë pryse wat in die jongste jare vir alle soorte volstruisvere betaal word, het duisende van hierdie onskuldige diere as slagoffer van die mode geval. Enorme hoeveelhede van die waardevolle handelsartikels word tans oor die hawens van die Kolonie en Natal na Engeland uitgevoer. Die vere kom uitsluitend uit hierdie Republiek en dié in die Weste

aangrensende streke, want in die Kaapkolonie en die aangrensende Vrystaat is die jag op volstruise op streng straf verbied. Die pryse van mindere kwaliteit, soos swart, geverfde en grys vere, het in die jongste jare aansienlik gedaal, maar vir die beste wit vere is die hoë pryse tot op hede gehandhaaf. Die prys van sulke vere varieer in Engeland tans nog tussen £30 en £45 (200 tot 300 Thaler) per pond en in een pond gaan 90 tot 110 vere.

Van roofdiere is 'n groot aantal beskikbaar, soos leeus, tiers, wolwe, jakkalse, tierkatte, ensovoorts. Hulle word in 'n jaarliks toenemende aantal deur die boere gedood en trek hulle meer en meer in onbewoonde streke terug. Van die drie hier aangetroffe soorte leeus is dié met vaalgele liggaam en swart maanhaar die gevaarlikste. Tog hoor jy selde dat hy 'n mens aanval, omdat wild oorfloedig te vinde is.

Schoemansdal in die distrik Zoutpansberg lê in die verste noorde van die Republiek. Dit is 'n kleindorp aan die voet van die gelyknamige berg. Dit was vroeër die belangrikste plek vir die ivoorhandel, maar hierdie handel is in die jongste jare weens reeds vermelde en ander oorsake baie verminder. Sodra die jagseisoen nader en die olifantsjagters wat uitsluitend inboorlinge is - hulle op reis moet begewe, word hulle deur die blanke inwoners van Schoemansdal en die Zoutpansbergdistrik met vuurwapens, ammunisie en lewensmiddele uitgerus. Hulle gaan dan te voet op reis, want weens die giftige vlieë (tsêtsé) wat oral in die noorde van Zoutpansberg vóorkom, kan hulle geen perde of osse op die jag saamneem nie. Die jagters dring diep in die binneland en bring op hul skouers die tande van die gedode olifante na Zoutpansberg.

In die jongste jare het egter twiste tussen die jagters en hul meesters oor die aandeel in die jagbuit ontstaan. As gevolg van hierdie twiste het 'n groot aantal jagters geweier om die gewere wat aan hulle toevertrou is, terug te gee. Hulle verkeer tans in oop oorlog met die boere. Onpartydige ooggetuies gee egter bepaalde boere die meeste skuld en hulle kla hulle aan omdat hulle die jagters afgeskeep het en van laaggenoemdes sonder gegronde redes talle honderde stuks vee weggenem het. Talle klagte hieroor het die regering ter ore gekom en het die regering aanleiding gegee om 'n geregshof in Schoemansdal byeen te roep. Daarvoor moet die twistende partye verskyn om volgens die landswette hetsy gestraf hetsy vrygespreek te word. 'n Kommando is opgeroep om hierdie geregshof te beskerm. Hopelik sal hierdie maatreëls die gewenste resultate hê, want die verlies van die belangrike en winsgewende ivoorhandel sou spoedig aan verskillende kante gevoel word.

Om 'n denkbeeld te gee van die belangrikheid van hierdie handel wil ons hier slegs terloops vermeld dat in die seisoen van 1864 een Zoutpansbergse koopman alleen al nie minder as

312½ Engelse sentenaar²⁴) ivoor na Natal gebring het. Om hierdie hoeveelheid te verkry, wat 'n waarde van ongeveer £8000 verteenwoordig, moes teen 350 volwasse olifante gedood word.

Die dorp Schoemansdal het ongeveer 100 inwoners, een Hollandse kerk en drie of vier winkels. Die mooiste en waterrykste plase lê in die sogenoemde Spelonke wat bestaan uit 'n reeks klein vleie met ryk plantegroei en houtbos begroei. Die koffieboom gedy hier besonder goed. Ongeveer 6 uur ten ooste van Schoemansdal bevind hom die woning van die Portugese konsul Albasini. Hy is een van die grootste ivoorhandelaars en onderhou fewendige verkeer met Lourenco Marques, die Portugese besitting aan Delagoabaai.

Verwysings.

1. F.J. Potgieter, "Die vestiging van die blanke in Transvaal 1837-1886, met spesiale verwysing na die verhouding tussen die mens en die omgewing", in "Argief-Jaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis", jaargang 21 deel 2, 1959, p.116-118, "Terugslae in die okkupasie".
2. Friedrich Jeppe, "Die Transvaalsche oder Süd-Afrikanische Republik, Erfänzungsheft No. 24 zu Petermann's Geographischen Mittheilungen", by Justus Perthes, Gotha 1868, p.9, linkse kolom, ook in Afrikaanse vertaling in Bylae B ná die onderhawige artikel - Een Engelse sentenaar of "hundredweight" is die gewig van 100 Engelse ponde van elk 453 gram.
3. Potgieter, "Die vestiging van die blanke", p.69; Jeppe, "Die Transvaalsche Republiek", p.9 linkse kolom; J.B. de Vaal, "Die rol van João Albasini in die geskiedenis van Transvaal", in "Argief-Jaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis", jaargang 16, deel een, 1953, p.13.
4. Die aanduiding van die moeilikhede in Zoutpansberg en die oorsake daarvan word deur sommige historici te onvolledig en eenvouding weergegee, byvoorbeeld deur J.S. du Plessis in C.F.J. Muller, "Five hundred years, A history of South Africa", Academica, Pretoria 1969, p.225: "... the tribes in the Soutpansberg within Transvaal territory, in 1867 broke into open revolt, armed with guns and ammunition supplied by gunrunners". Inderdaad het smouse onwettig vuurwapens en ammunisie aan swartes verkoop en hulle was "gunrunners", maar die meeste gewere en ammunisie is deur blanke boere aan swart jagters uitgeleen om vir die blankes te jag.
5. Potgieter, "Die vestiging van die blanke", p.75.
6. De Vaal, "João Albasini", p.19.
7. De Vaal, "João Albasini", p.49-50; O.J.O. Ferreira, "Stormvoël van die Noorde: Stephanus Schoeman in Transvaal", Makro-Boek, Pretoria 1978, p.236-237.
8. J. Ploeger, "Hendrik Stiemens", met opgaaf van voorgaande artikels van Ploeger oor H. Stiemens, in "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek", deel een, Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing, Pretoria, 1968, p.807-808. Kyk ook J. Ploeger, "Hendrik Stiemens", in "Pretoriana" nos.98 en 99.
9. Ferreira, "Stephanus Schoeman", p.242.

10. J. Ploeger het die publikasie "Oude tye in Natal en Transvaal" wat sonder skrywersnaam verskyn het in "De Gids" te Amsterdam in 1934 bespreek in "Pretoriana" no. 3-4, Maart 1952, p.3-22. Die manuskrip van die bovermelde artikel in "De Gids" is deur 'n verlangse familielid van H. Stiemens, Tini Borchgreve-Wicherink, onder die titel "Oude tye in Natal en Transvaal" gepubliseer in "De Gids", Amsterdam 1934, p.165-194 en 315-349. Ploeger het vasgestel dat die skrywer sonder twyfel H. Stiemens was.
11. Ferreira, "Stephanus Schoeman", p.239.
12. Die beskrywing van die distrik Zoutpansberg deur Jeppe in "Die Transvaalse Republiek", p.8-9. is uit Duits in Afrikaans vertaal; die vertaling volg in Bylae B.
13. De Vaal, "João Albasini", p.97-100; Ferreira, "Stephanus Schoeman", bespreek die reis van S. Schoeman saam met die kommando onder S.J.P. Kruger na Schoemansdal in 1867 op p.326-329, maar vermeld niks oor die vonnisse van die hooggeregshof en die ontbinding van die hof nie; blykbaar was S. Schoeman geen lid van die hof nie.
14. De Vaal, "João Albasini", p.105-110.
15. Hierna aangedui as "swarte(s)".
16. "Ons" in Stiemens se verslag omvat die waarnemende Staatspresident Stephanus Schoeman, sy seun Hendrik, later bekend of berug as generaal in die Anglo-Boere-oorlog 1899-1902, Hendrik Stiemens en moontlik nog ander, hier ongenoemde persone.
17. Dit is moontlik een van die warm mineraalwaterbronne by die huidige Naboomspruit tussen Potgietersrust en Pietersburg.
18. Die seun was Hendrik Schoeman - Stephanus Schoeman was waarnemende Staatspresident in afwesigheid van Staatspresident M.W. Pretorius wat as Staatspresident van die Oranje-Vrystaat gekies was.
19. Voordat die leser die klagte van die swartes as geheel geloofwaardig aanvaar, sou dit goed wees om kennis te neem van vertoë van beskuldigde blankes oor die aanleiding vir hul optrede teen die swartes.
20. Van omvangryke wreedhede deur swartes jeens blankes na die ontruiming van Schoemansdal in 1867 begaan, is my niks bekend nie. Moontlik doel Stiemens hier op die moorde deur swartes van die stamhoof Makapaan (Mokopane) by Moorddrift in September 1854 begaan, maar dit was 13 jaar voor die verlatting van Schoemansdal, dus nie ter sake nie.
21. Dit was en is 'n hardnekkige misverstand by Europeërs, ook by Stiemens, dat die swartes in Afrika by die ruilhandel met blankes tevrede was met enkele goedkoop snuisterye soos krale, kamme en spieëltjies. Volgens ingeligte historici het die swartes in die eerste plek waardevolle goedere soos vuurwapens, tekstielstowwe, metaalware en sterk drank verlang.
22. Eldorado is 'n fabelagtige land, lank in Suid-Amerika gesoek, waar goud en edelstene langs die pad lê, 'n goudland, ook 'n heerlike, gelukkige land of paradys; el Dorado is Spaans en beteken die vergulde (man).
23. Bedoel is die verdrag van Zandrivier in 1852 gesluit, waarin Groot-Brittanje Transvaal as die Zuid-Afrikaanse Republiek en as onafhanklike staat erken het.
24. Sentenaar is 100 Engelse ponde of hundredweight, teen 453 gram per pond.

LITERATUURBESKOUIING

Die bostaande aanhaling uit die publikasie van Friedrich Jeppe is ontleen aan sy brosjure "Die Transvaalsche oder Süd-Afrikanische Republik", Gotha 1868. Van die brosjure het onlangs 'n vertaling uit Hoogduits in Afrikaans deur C. de Jong verskyn in "Pretoriana" No. 101, Augustus 1992. Oor Hendrik Stiemens het dr. J. Ploeger gepubliseer in "Pretoriana" Nos. 98 en 99, April en Augustus 1991.

Daar het verskeie publikasies in Engels en Afrikaans oor die geskiedenis van Zoutpansberg in die 19de eeu en die konflikte daar in 1860-1868 die lig gesien. Hulle brei uit oor die botsings tussen swart stamme en tussen faksies van blankes met mekaar en met swartes, maar gaan meestal verby aan die agterliggende toestande en oorsake, soos Roger Wagner opmerk, hoewel F. Jeppe in sy bogenoemde geskrif die oorsake bondig en duidelik opsom. Die oorsake is reeds deur George McCall Theal saamgevat in sy "History of South Africa", deel 4, 4de druk, Londen 1919, p.478-479. Hy skryf: "There were ... many elements of discord in the district of Zoutpansberg. (1) There was the refusal of the black hunters to give up guns committed to their charge, (2) there was a bitter feeling on the part of the blacks towards the disorderly Europeans (d.w.s blankes) who had collected there and who plundered and insulted them without the slightest scruple, (3) there were (fire-)arms acquired from illicit traders in the hands of Bantu clans who could not refrain from using them, and (4) there was a violent tribal feud in which one party was protected by the European (d.i. blanke) government." Ek voeg as oorsaak (5) hierby die handel deur blankes in swart vrouens en kinders wat tydens die gevegte tussen stamme en sibbes in Zoutpansberg onversorgd gelaat en op die vlug was en deur blankes geëien is as "inboekelingen" en "apprentices".

Die historici wat die meeste op die agtergrond van die konflikte ingegaan het, is P.J. Potgieter, "Die vestiging van die Blanke in Transvaal 1832-86" (Argief-Jaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis, Pretoria 1958, deel 2, p.87-145), en veral Roger Wagner, "Zoutpansberg: the dynamics of a hunting frontier, 1848-1867" (Shula Marks and Anthony Atmore, eds., "Economy and society in pre-industrial South Africa", Longman, London and New York, 4de druk 1990, p.313-349). Die onlangse publikasie deur J.C.A. Boeyens, "Die konflik tussen die Venda en die Blankes in Transvaal 1864-1869" (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis, jaargang 53, deel 2, Staatsdrukker, Pretoria, 1990) verwys na R. Wagner, maar slegs terloops in noot 21 op p.3 en is, wat R. Wagner noem, 'n "conventional" bydrae.

Wagner brei uit oor "the enlarging hunting frontier" in Noord-Transvaal. Hy bedoel daarmee die verskuiwende jagtersgrens, een van die soorte "moving frontiers", en hy noem die volgende veranderinge aan die grens in die loop van die 19de eeu. Die jagtersgrens het verskuif uit die streek tussen die Waterberg en Zoutpansberg na die noorde, oor die Limpopo in

Botswana by die Ngamimeer, in Gazaland en tot die Zambesi. Die Boere het tussen die Waterberg en Zoutpansberg in die wintermaande gejag deur groot wild uit die saal te skiet en is vergesel deur ossewaens vir jagprodukte en 'n aansienlike aantal swartes. Toe die jag grotendeels na die tsetsevlieg-streek noord van die Zoutpansberg verplaas is, was die jag met perde en osse daar onmoontlik. Die blanke jagters het daar te voet getrek, begelei deur swart skuts en swart draers vir die jagprodukte. Soos die jagtogte verder in Translimpopo gestrek het, het die meeste blanke beroepsjagters by die huis gebly en die jag aan swart skuts oorgelaat. Hulle het die swartes toegerus met lewensmiddele en in stryd met die wet ook met gewere en skietgoed. Ter wille van die jag is die wet nie toegepas nie. Soos die wild skaarser geword het, is die jagseisoen verleng buite die wintermaande en het ten slotte die hele jaar geduur. Die praktyk van jag te voet met swart skuts en draers is reeds voor die vestiging van Boere deur Portugese en die kus gevolg.

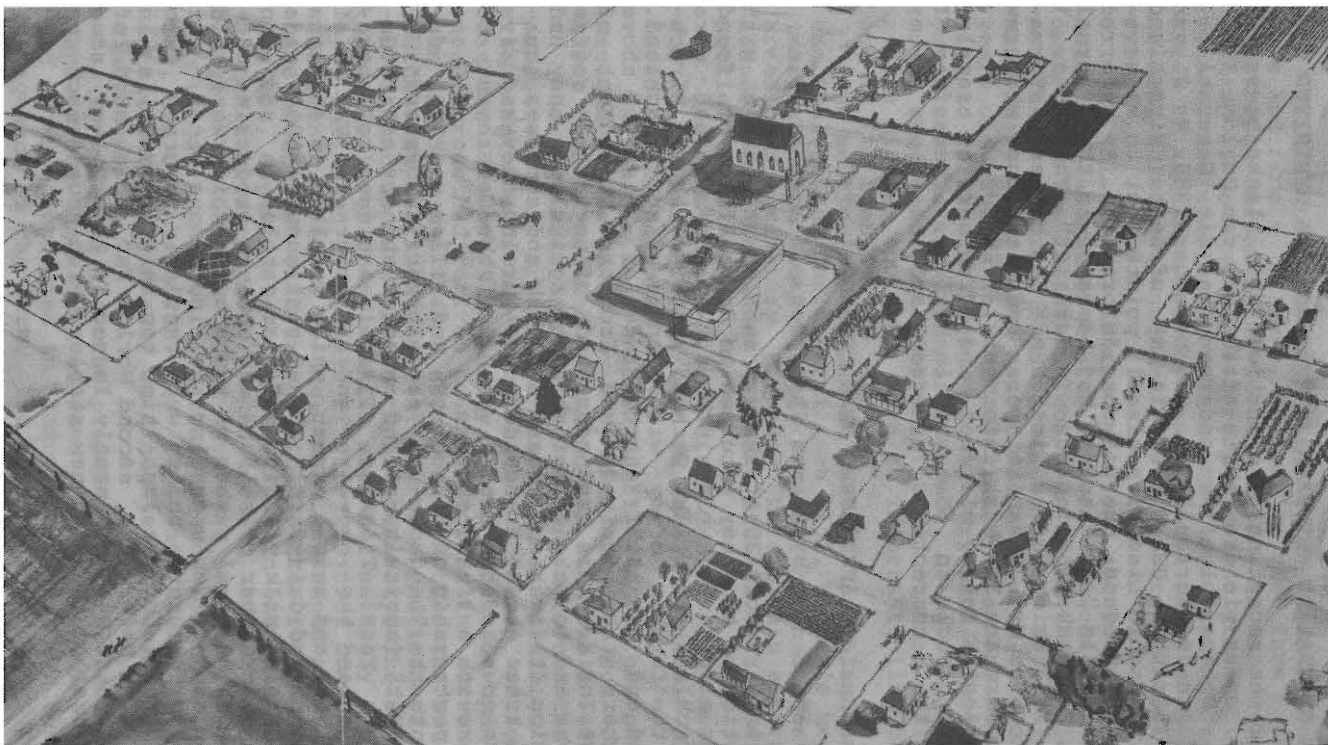
Die verskaffing van ammunisie en van gewere in bruikleen aan swart skuts het hulle 'n magtsposisie gegee wat hulle tydens die arbeidskonflikte weens vermindering van die jagopbrengste na 1860-1867 teen die blanke werkgewers en andere uitgebuut het.

Die hooforsake van die konflikte in Zoutpansberg was die vermindering van die wildstapel en gevolglike ekonomiese agteruitgang en die verswakking van die sentrale gesag in Transvaal deur die onenigheid in die land buite Zoutpansberg, waardeur die sentrale gesag sy invloed in Zoutpansberg verloor het.

Tekening gemaak deur Alexander Struben van Schoemansdal in 1856. Op die voorgrond is die fort of skans sigbaar. Die Nederduitsch Hervormde kerkgebou en pastorie is nog nie aangedui nie.

Uit "Schoemansdal, 'n dorp herleef", brosjure in 1988 uitgegee deur die Nasionale Kultuurhistoriese Museum te Pretoria

Gesig in voëlvlug op die dorp Schoemansdal, soos dit volgens die verbeelding van 'n hedendaagse kunstenaar uitgesien het kort voor die verlating van die dorp in 1867. Syfer 1 dui die fort of skans in die middel van die dorp aan, syfer 2 die Nederduitsch Hervormde kerkgebou, syfer 3 die pastorie van Ds. N. van Warmelo.

Uit "Schoemansdal, 'n dorp herleef", brosjure in 1988 uitgegee deur die Nasionale Kultuurhistoriese Museum in Pretoria

THE GENERAL DE WET FARM IN WESTERN JAVA REVISITED

After the reception of my article "Die blanke boere in Oos-Indië, onder wie die laaste Afrikaners van Ceylon, 1903-1962 (4) - Opkoms, bloei en ondergang van die Generaal-de-Wetplaas", in "Pretoriana", no. 96, November 1989, Mr J. van Stijgeren, Seattle, USA, a son-in-law of Louis Hirschland (married to Nannie Lise Hirschland), pointed out to me several mistakes and gaps, due to wrong information. He referred me to his article "Afrikaanders bij Lembang" in the journal "Moesson, Onafhankelijk Indisch Tijdschrift", The Hague, 1 December 1985, which gives first hand and better information. Of course Mr. J. van Stijgeren and his spouse who grew up on the farm are the best informants.

I apologize for my mistakes and offer here a translation of his article in "Moesson" in English. Thereafter I summarize their corrections of errors and omissions in my paper.

AFRIKANERS NEAR LEMBANG

by J. van Stijgeren

Originally about 20 Afrikaners settled at Lembang. With the exception of two they returned to South Africa or found employment elsewhere in Java. Those two who remained were Louis Hirschland and Willem Gerhard van Zijl. Louis Hirschland is the farther of my wife, Nannie Lise Hirschland. Hirschland and Van Zijl started anew at Tjisarua above Tjimahi where they received land from the Government of Dutch East India. This land consisted of neglected coffee plantations and to make it suitable for agriculture they had to redevelop it first, on their own risk and expenses cutting down trees etcetera. Besides crop-farming they had five indigenous cows and the use of a bull of the Government to start therewith a livestock farm.

The partnership of Hirschland and Willem van Zijl developed into the "Landbouw- en Veeteeltbedrijf Boerderij Generaal de Wet" (agricultural and animal husbandry estate General de Wet Farm), Tjisarua, Tjimahi. A nique collaboration: Hirschland the organizer and financier and Van Zijl the veterinary and animal expert, which resulted in 40 years in a studfarm and dairyfarm. It had continuously 600 heads of Dutch-Frisian milk-yielding pedigree cattle, in addition about the same number of heifers and not yet productive cattle and about an equal number of young bulls which were sold to the Government for upgrading the indigenous herds. For stockbreeding, pedigree bulls were regularly imported from the Netherlands, for the last time ten full-grown bulls in 1938, shortly before the second World War. This herd of nearly 2000 head was permanently lodged in 15 stables, some older and smaller than the new stables which housed each up to 150 head.

Milking took place by hand by a staff of towards 100 male and female milkers, lodged on the farm premises. An electrical installation could be used in case of need, but milking by hand was preferred. Elephant grass, alfalfa and other grass species were grown in own gardens - some hundreds of hectares, partly owned by the farmers, partly held in long quitrent - and daily cut and brought to the stable racks.

In this brief article mention should be made of the unique collaboration which existed between the "European" owners and the Indonesian workers. Among the population they were known as "Tuan Boer" (Mister Boer). My wife's mother, Mas Pia¹⁾, died from cancer when my wife was only seven years old. She as well as her sister, Mas Nah, who was married to Willem van Zijl, worked very hard during all these years for the extension of the farm. Being of Indonesian descent they could move very easily in Dutch as well as Indonesian circles and they were an important link on the arm and in its running.

We mention here that in 1927²⁾ Hirschland and Willem van Zijl caused Christoffel van Zijl, Willem's brother, to immigrate from South Africa, because they had started horse-breeding for military purposes. Later this enterprise was abandoned and the land with the stables was used by young cattle.

Christoffel van Zijl died during the Second World War.³⁾ Of his children one daughter is still alive; she lives in the Netherlands.⁴⁾

Willem van Zijl died in April 1940 and his part in the management was taken over by Hirschland's son Joop who a short time before had completed his study as a veterinary.

During the occupation by Japanese forces the farm was managed as well or as badly as this was possible. The end of the farm came during the so-called "bersiap" period,⁵⁾ this was the absence of authority which occurred when the Japanese forces had retired to camps (after the surrender of Japan on 15 August 1945 - ed.), when neither the Dutch nor the Dutch East Indian Governments nor the provisional Indonesian Government could exercise their authority. The regions outside the large towns - which were not entirely safe either - were dominated by people of very diverse composition. The confidence fostered by the two Hirschlands after the Japanese occupation that they would also survive among the Indonesians, appeared to be unjustified in the chaotic situation of the bersiap period. It is certain, however, that people outside the General de Wet Farm must be held responsible for the tragic end in which father and son Hirschland and Hertzog, son of Christoffel van Zijl, met their death. All the cattle were driven away or slaughtered. Destruction by arson also occurred.

My wife was the only proprietor of the land and buildings. After the return of some form of authority she attempted by way of proxies in Indonesia to arrange some sort of management of the farm. The very anti-Dutch Indonesian Go-

vernment of that time made this however impossible. At present my wife does not have any material interest left in Java.

Our knowledge of the situation at Tjisarua is at present (1985) very limited. I have heard that the land has been divided and that on every plot an Indonesian farms with a small number of cows - I assume descendants of the cows which were at an earlier time driven to the kampong (compound). There is still talk of the General de Wet Farm, according to my informant. I heard these statements at a Rotary conference in New Zealand where I told of my experiences in Indonesia and on the Farm. My neighbour said to my astonishment: Tomorrow I shall go to that place. He appeared to be a kind of liaison between the New Zealand Government and Indonesians.

The work of the Afrikaners Hirschland and Van Zijl has apparently not entirely been lost so that the cattle they have bred, live on, as was the case with the well-known "Gdw" bulls during their lifetime.

- *) Both were "citizens of Transvaal" and were distinguished by the Dutch Government with the Order of Orange-Nassau. (Note of Mr. J. van Stijgeren.)

References of C. de Jong

- 1) "mas" is in Indonesian a polite title of address to male as well female persons, like Sir for males and Madam for females.
- 2) Perhaps Christoffel van Zijl and his family arrived earlier than 1927 because the great miners' strike in Transvaal, which lost him his job, occurred in 1922.
- 3) According to Christoffel's son-in-law, Mr. E.J.C. Nagelgast, Christoffel died from cancer in the Juliana hospital at Bandung in March 1946.
- 4) This is Mrs. Violet van Zijl who lived in Amsterdam in 1991.
- 5) Bersiap is Indonesian and means: Be alert!. The bersiap time was the period of terrorism exercised by fighters for the independence of Indonesia after the surrender of Japan.

Corrections

Louis Hirschland was born at Heinheim in Westphalia, Germany, and not of Jewish descent, as I stated on p. 47 of my article. He was educated in a Jesuit secondary school, the gymnasium, and wished to study chemistry, but owing to lack of money this was impossible and he emigrated to Transvaal, according to his daughter Nannie. He joined the Krugersdorp commando in 1899, so he was probably settled in that town, perhaps he worked in the administration of a local mine, perhaps with the Dutch South African Railway Company (NZASM) which had a station at Krugersdorp.

I have called him and the brothers Willem and Christoffel van Zyl the pioneers of the General de Wet Farm (p. 49).

Mr. van Stijgeren points out that Christoffel van Zyl returned to South Africa as early as 1905, shortly after the settlement on the General de Wet Farm at Tjisarua. So he did not share in the pioneering work performed by Hirschland and Willem van Zyl and their wives. He states that the brothers left together for South Africa in 1905, but at Tanjong Priok Willem returned to Tjisarua - Christoffel continued his voyage to South Africa. They separated at Tanjong Priok, not in Bombay, as an informant told me.

Mrs. Nannie writes me that Willem grew up on the Van Zyl farm in the Orange Free State, but Christoffel in the house of his grandmother in a town. Therefore Willem was much better qualified for farming than Christoffel. When Christoffel lost his job on a mine due to the miners' strike in 1922, it was Hirschland's idea to invite him to return - not Willem's. Christoffel was to occupy himself with a new enterprise: breeding of sandelwood horses, the small, tough indigenous horse race, inter alia for the Royal Dutch Indian Army (KNIL). I have written on p.51 that there was no horse-breeding on the Farm and that the horses cared for were acquired from the KNIL, but this is untrue.

Relations between the three Afrikaner families on the Farm were very cordial. After the death of Louis Hirschland's wife Mas Pia in 1919 Willem's wife Mas Nah cared for her children, Nannie and Joseph (Joop), and also Christoffel's eldest daughter Helen often stayed in Willem's hospitable house, Baroe Kai (the new house). Some-one has written me that the style of this house was from Transvaal (p.61), but this is untrue.

Mr. Van Stijgeren has written to me that I overstate Christoffel's contribution to the founding and development of the General de Wet Farm and understate the pioneerwork of Mas Pia, Hirschland's wife, who took care of household duties, such as cooking and washing, and of Mas Nah, who also worked long and hard in the fields and buildings of the Farm during the difficult years of developing a dairy and stud-farm.

I was informed that the Farm was situated 1500 metres above sealevel like other cattle farms in Western Java, at the foot of the volcano Tangkuban Prau, and that the nights there are often very cool or cold. This information is incorrect. Tjisarua is on 1000 metres, the Farm was at the foot of the neighbour volcano Burangrang. Mrs Nannie wrote me that the stables were partly open at the sides. Cold nights do not allow this type of construction.

I have written that Hertzog was the only person on the Farm who was sent by the Japanese occupation forces to a civil concentration camp. Mrs. Nannie van Stijgeren wrote me that also she, her two children, her husband, Mr. J. van Stijgeren, Mas Nah and Mrs Van Zyl, Christoffel's wife, went to concentration camps. All of them survived in these camps. Helen van Zyl and her husband, Mr. Nagelgast, escaped by aeroplane to Australia.

Mr van Stijgeren wrote me that a neighbour, Mr. Dirk Faber of the adjoining Dirkshoeve, and Hertzog van Zyl together grew vegetables in gardens of the concentration camp; thus they had better food than other internees. One of my informants told me that Hertzog had said to him that a Japanese soldier who stayed on the Farm, had brought him weekly a basket of food in the camp (p. 55). Mr. van Stijgeren wrote to me that this must have been a joke of Hertzog, for the Japanese were far from tenderhearted. The exacted high taxes from the farmers, but no meat and no slaughterstock, as I have stated on p. 54.

Mr van Stijgeren emphasizes that Joop Hirschland, who was qualified in the veterinary school at Buitenzorg (now Bogor), was "groomed" as Willem van Zyl's successor as animal expert and that the relationship between them was very cordial, like that between father and son.

Identification of persons on photographs by strangers can often be wrong. This was also my experience with photographs of persons on the General de Wet Farm, photo's which I received from people in South Africa. For example in captions I have several times confused Willem and Christoffel van Zyl. Willem can sometimes be identified by his Boer hat which he wore with the right-hand brim turned up.

The caption of the lower photograph on page 65 of "Pretoriana" nr. 96, November 1989, tells that Willem and Christoffel van Zyl fetch their children and some of their schoolmates at their school at Tjimahi to ride on horseback to the General de Wet Farm; this is also stated on p.53. To clear up a misunderstanding: this was no daily custom, but happened for a special occasion, namely the beginning of school holidays.

I thank Mr. and Mrs. van Stijgeren for their corrections, which are of importance for posterity.

Finale

On 6 September 1992 I visited the Pandu cemetery and the adjoining "Ereveld" for the Dutch who died during military operations in Indonesia 1941-1950, at Bandung in West Java. I wished to see the graves of Willem and Christoffel van Zyl and of Louis and Joop Hirschland.

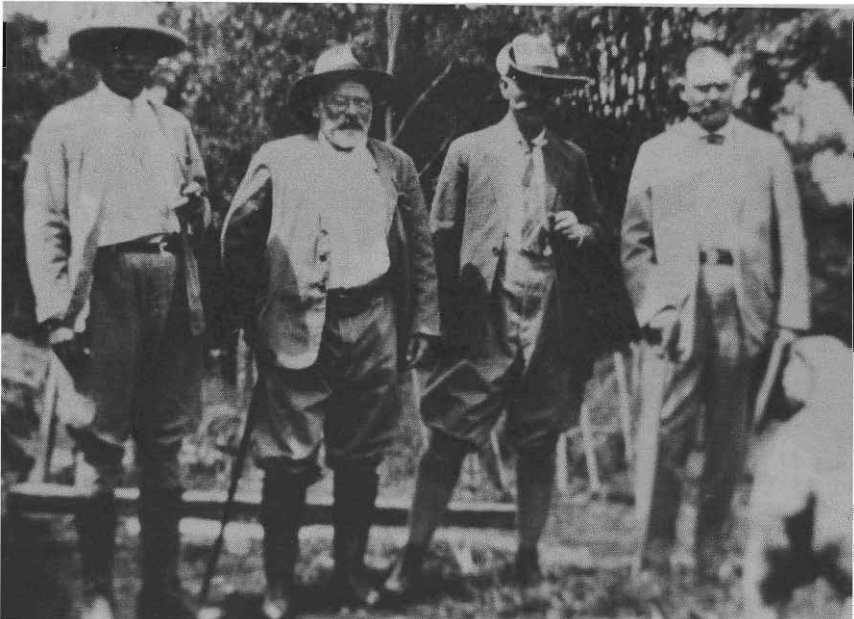
Louis Hirschland and the brothers Van Zyl had been ex-prisoners of war in British camps in Ceylon (now Sri-Lanka) and Irreconcilables who were not allowed to return to South Africa. Louis Hirschland and Willem van Zyl were the founders of the General de Wet Farm at Cisarua near Bandung and pioneers of cattle raising and dairy farming in the East Indies, also co-founders of the dairy co-operative the Bandoengsche Melk Centrale (BMC); it is nowadays operating under the name of Pusat Susu Bandung. Willem van Zyl was buried in 1940, Christoffel van Zyl in 1946. Louis Hirschland and his son Joseph (Joop) were murdered by so-called freedom fighters during the bersiap period, the days of terror in 1945-46, on the General de Wet Farm in October 1945.

They were reburied in the Pandu cemetery at Bandung in the first quarter of 1946.

The caretaker of the cemetery and his assistant paged through the old hand-written registers. The caretaker found at last a notice that Joseph Hirschland paid for a grave for Willem van Zyl on 31 March 1940. It is true that Willem died a few days before this date. That was all the caretaker could find in his registers. Then he brought me directly to the place of the grave of father and son Hirschland there reburied, and there told that the grave had been cleared two years ago and the tomb stone had been moved. Now two Chinese rest on the same spot; their two stones show Chinese characters. The graves of Willem and Christoffel van Zyl are no longer known.

This means that the last material remains of the Afrikaners of the General de Wet Farm 1904-1945 have disappeared. Fortunately personal memories remain in the form of documents, e.g. sketch maps of the Farm, photographs and notices. They conserve the history of the last Afrikaner Irreconcilables in the East Indies.

C. de Jong

Suid-Afrikaners van Ceylon op die Generaal-de-Wetplaas by Bandung op Wes-Java omstreeks 1930. Van links na regs: Christoffel Johannes van Zyl, Louis Hirschland, Willem Gerhardus van Zyl en Theodor Christoph Sandrock; die eerste drie is bewoners van die De-Wetplaas, Sandrock is 'n besoeker uit Batavia.

*Foto afkomstig van Herman Sandrock -
Verbeterde persoonsaanduiding*

Drie steunpilare van die Generaal-de-Wetplaas – Van links na regs Willem Gerhardus van Zyl, 1880-1940; Joseph Gerhardus ("Joop") Hirschland, 1919-1945, en Louis Hirschland, 1873-1945, omstreeks 1939.

Foto afkomstig van Mnr. en Mev. van Stijgeren te Seattle

Herbegraving van Louis Hirschland en sy seun Joseph (Joop) in die algemene (Pand-) begraafplaas te Bandung omstreeks Februarie 1946. Geheel links staan kaptein Cawi (met wit kwartiermuts) van die opgrawingsdiens van die Nederlandse leër; die vyfde persoon van links, met wit hemp agter die kis is Mnr. Witbolsfeugen senior; die agste persoon van links is Witbolsfeugen junior (?); die persoon geheel regs is Willem Nagel; die kis is gedek met die oranje-wit-blou vlag van die Unie van Suid-Afrika.

Foto afkomstig van mev. J.C.G. Reissner-Nagel, dogter van Willem Nagel

FROM THE JOURNALS / UIT DIE TYDSKRIFTE

The Mariammen Temple in Marabastad

Inleiding

Die maandblad "Be my Guest", Pretoria, September 1991, bevat die hierna volgende artikel oor die Hindoetempel in Marabastad in Pretoria-Wes. Die hoë poortgebou daarvan is uniek in Suid-Afrika, maar nie in Voor-Indië nie, dit is gebou na voorbeelde in die Tamielgebied in Suid-Voor-Indië, in die besonder die twee poortgeboue van die Minaksi-tempel te Madurai in die 17de eeu. Foto's van die Minaksi-poorte is hierby gevoeg. Netsoos in die tempel in Marabastad oorheers die hoë poortgeboue die tempel.

Die tempel in Marabastad is gewy aan die Hindoegodin Mariammen. Sy geld as personifikasie van die god Shiva se gemalin, die gevreesde Durga of Kali. Sy verteenwoordig die donker kant van Shiva, die Onderhouer EN die Vernietiger van die skepping. Sy lig sy word verteenwoordig deur sy seun Ganesha, die vriendelike, behulp same en verstandige god. Hy dra 'n olifantkop omdat die olifant bekend is weens sy goeie geheue.

In die tempel is beelde van Mariammen, Ganesha en Marugan, 'n ander seun van Shiva. Die poort is in 1991 fraai gerestoureer deur die Pretoriase firma Anton Jansen Konstruksie. Die tempel staan nou in 'n voorstad wat in verval en sloping verkeer. Die Stadsraad is voornemens om dit te herontwikkel tot "the Asiatic Bazaar".

Eileen Bisschoff het 'n deeglike en ruim geïllustreerde artikel onder die titel "Die Mariammen-tempel in Marabastad" gepubliseer in die tydskrif "Museum-Memo" van die Nasionale Kultuurhistoriese Museum te Pretoria in Augustus 1987, p.6-11, met literatuur-opgawe.

Die redakteur

-0-

The term Hindu is derived from the River Sindhu (the Indus), for the Persians referred to India as the land beyond the Sindhu. Hinduism is unique among the great religions in that it had no founder but grew gradually over a period of five thousand years, absorbing and assimilating all the religions and cultural movements of India. Hinduism thus appears to be a generic term meaning the religions of the people in India. Consequently it has no Bible or Koran or Dhammapadam to which controversies can be referred for resolution. Many works such as the Vedas, the Upanishads, and the Bhagavad-Gita are authoritative but none is exclusively so.

As in Christianity there are several Hindu schools of thought and Hinduism clearly outlines their common beliefs and particular differences.

Indians started to settle in the Transvaal from 1881 onwards and Marabastad just west of Church Square, which is also known as the Asiatic Bazaar, dates back to this time. In 1905 the Tamil speaking section of the Indian community founded the Pretoria Tamil League which is today the oldest Tamil organisation in the Transvaal. This body applies itself to the culture, religious and educational advancement of Pretoria's Tamil community.

An early Hindu Temple of wood and iron was erected in the Asiatic Bazaar, but about 1928 the Pretoria Tamil League decided to build a more suitable temple. The old temple was then replaced by a small "cella", or sanctuary, designed by P. Govender. The assembly hall was erected shortly afterwards, followed in 1939 by the imposing "gopuram", or gateway.

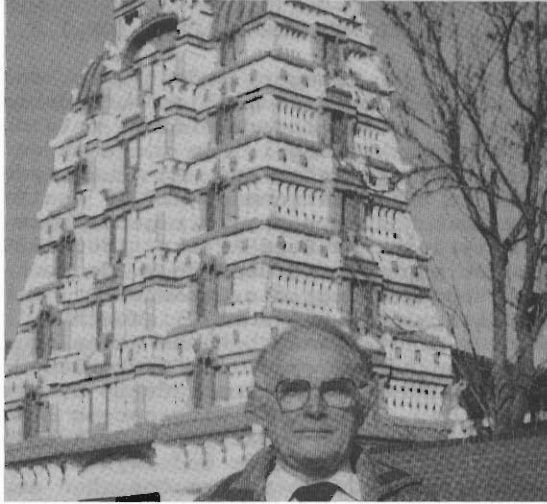
The "gopuram" is, architecturally speaking, by far the most important section of the temple. It was designed by G. Krishnan according to centuries-old principles and proportions laid down in the "Alayar Nirmana Ayadi Silparasam" (Secrets of Temple Plans), which is a Tamil guide for temple design. The builder was one Van Vuuren. In keeping with the traditions in South India, where the "gopuram" of the Mariammen Temple is completely out of proportion to the rest of the temple. Allegedly the Mariammen Temple is the only Hindu temple in South Africa with a "gopuram" of this size and design. It is approximately 12,4 m high and consists of layer upon layer of cast concrete figures, crowned by the symbolic flames of life. The stone figures of gods, goddesses and demons found in the "gopurams" in South India, are usually images of the main characters from the "Purasas", tales which allegorize the doings of supernatural beings. The casting moulds were presumably imported from India and the casts were made by firms in Johannesburg and Pretoria.

This temple is dedicated to Mariammen, the Hindu goddess who controls and spreads smallpox and other infectious diseases, and ceremonies in her honour are conducted regularly in the temple. Mariammen is worshipped in almost every town in Tamil Nadu in South India, the original home of all Tamil people. Several temples in Natal are also dedicated to Mariammen, the best-known of which is in Isipingo.

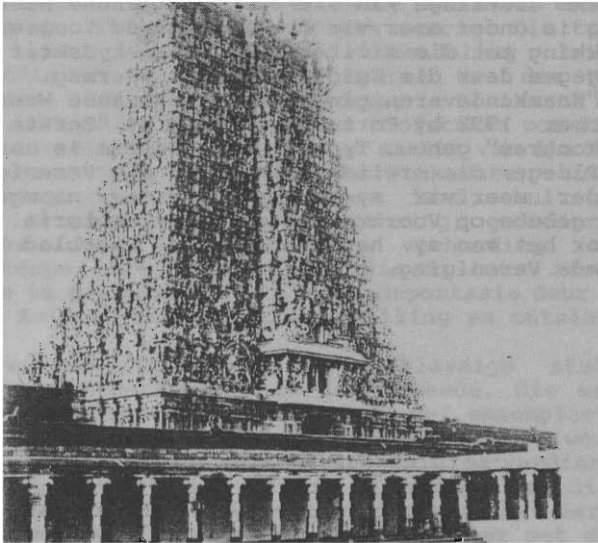
Not only is the Mariammen Temple the oldest existing Hindu Temple in Pretoria, but its Oriental architecture is also unique in the city. The entire property on which the temple is situated was therefore declared a National Monument in 1982 and has the distinction of being the first item in the Transvaal connected with the Indian community to be declared as such.

Visitors must please remove their shoes before entering the cella or assembly hall.

"Be my Guest", September 1991

Die ingangspoort na die Hinduotempel van die godin Mariammen in die voorstad Marabastad van Pretoria-Wes. Die poort is 'n nasionale monument en geresoureer in 1991. Voor die poort staan die restoureter Anton Jansen van die firma A.J. Konstruksie.

*Die poortgebou (gopuram) en vyver van die Minaksi-tempel te Madurai in Suid-Voor-Indië wat dateer uit die 17de eeu. Talle Hinduotempels in dié gebied en talle navolgings daarvan buite India het soortgelyke dominerende poortgeboue. 'n Goeie voorbeeld daarvan is die hierbo afgebeelde poort van die Mariamentempel in Pretoria-Wes.
Afbeelding uit George Michell, "The Hindu temple", Harper & Row Publishers, New York, Londen ens., 1977, p. 152*

EERVOLLE ONDERSKEIDINGS VIR KOLONEL (DR.) J. PLOEGER

Kolonel (Dr.) Jan Ploeger, medestigter en erelid van die Genootskap Oud-Pretoria in 1948 en oudredakteur van "Pretoriana", het in 1992 drie onderskeidings ontvang.

Die eerste onderskeiding is hom toegeken deur die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns tydens dié se jaarvergadering in Potchefstroom op 17-19 Junie 1992. Dit is die D.F. du Toit Malherbe-prys vir genealogie vir sy werk "Nederlandse emigrasie na Suid-Afrika 1800-1900". Hy het die boek saam met professor Gideon de V. de Kock saamgestel. Dit is in 1989 uitgegee deur die Departement Rekenaarwetenskap van die Universiteit van Port Elizabeth. 'n Bespreking van die boek deur Dr. C. Pama, bekende genealoog en heraldikus in Suid-Afrika, het verskyn in "Pretoriana" no. 97, in November 1990, bl. 78-80. Die commendatio by die uitreiking van die prys aan Dr. Ploeger is uitgespreek deur professor P.F. van der Schyff van die Departement Geskiedenis aan die Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys.

Die tweede onderskeiding is hom toegeken deur die Suid-Afrikaanse Weermag. Hy het op 9 April 1992 sertifikate van dank en waardering van die Direkteur van die Dokumentasiediens en Openbare Betrekkings van die Suid-Afrikaanse Weermag ontvang. Die onderskeiding is bedoel as erkenning vir die toegewyde en lojale diens en onbaatsuglike bydraes aan die betrokke afdelings van die Suid-Afrikaanse Weermag. Die toekenning is onder meer vir Dr. Ploeger se toegewyde diens met betrekking tot die militêr-historiese tydskrif "Militaria", uitgegee deur die Suid-Afrikaanse Weermag.

Die "Naamkundevereniging: Suid-Afrikaanse Weermag" het op 30 Oktober 1992 by Fort Klapperkop sy "Eerste Militêre Naamkundekongres" gehou. Tydens die kongres is aan kolonel (Dr.) J. Ploeger die erelidmaatskap van die Vereniging toegeken, onder meer vir sy verslag oor die naamgewing aan strate en geboue op Voortrekkerhoogte by Pretoria. 'n Artikel daaroor het van sy hand verskyn in "Jaarblad 1992" van die genoemde Vereniging, p.1-34.

**VERHANDELING OOR DIE NZASM-PERSONEEL TE KOOP
AANGEBIED**

In 1887 is te Amsterdam die Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij (NZASM) gestig. Hy het tussen 1890 en 1897 die hoofspoorlyne in Transvaal aangelê en veel tot die land se ontwikkeling bygedra. Tydens die Anglo-Boere-oorlog het die Britse besettingsbestuur in 1900 die Maatschappij se eiendomme in beslag geneem. Na die oorlog het die Britse regering die obligasie- en aandeelhouders van die NZASM skadeloos gestel en in 1908 is hy opgehef. Dit was die teleurstellende einde van die belowende, grootste Nederlandse onderneming in Suid-Afrika.

Die NZASM is in Transvaal herdenk in 1987 (100 jaar na sy stigting), in 1990 (100 jaar na die opening van sy eerste lyn, die Randtremlin) en in 1992 (100 jaar na die opening van die spoorbrug oor die Vaalrivier by Vereeniging). By hierdie herdenkings het geleentheidspublikasies verskyn. Die omvangrykste daarvan is die groot, mooi uitgegewe boek "NZASM 100" (Pretoria 1988).

In 1995 sal dit 'n eeu gelede wees dat die Oosterlyn, die vitale spoorlyn tussen Komatipoort en Pretoria as die kortste verbinding van Transvaal met die see, deur die NZASM geopen is. Ons mag hoop dat ook hierdie belangrike spoorweggebeurtenis net soos in 1895 en 1945 feestelik herdenk sal word.

In 1990 het een van die drie outeurs van "NZASM 100", Robert C. de Jong, aan die Universiteit van Pretoria gepromoveer op 'n doktorsale proefskrif oor die Nederlandse personeel van die NZASM. Hy het hiervoor uitvoerige argiefwerk verrig. Die titel van sy deeglike, ruim geïllustreerde verhandeling lui: "Die lewensomstandighede en kulturele bydrae van die Nederlandse NZASM-personeel 1888-1908", 290 bladsye, in Afrikaans met 'n kort samevatting in Engels. Die boek bevat hoofstukke oor die beknopte geskiedenis van die NZASM, herkoms en aantal van die Nederlandse personeel, aanwering en arbeidsooreenkomste, hul daelike lewensomstandighede in die vreemde land, hul gesinslewe, huisvesting en huisinrigting, ontspanning, godsdiensbeleving, skoolonderwys aan hul kinders, verhouding tot ander bevolkingsgroepe, hul bydraes aan die kultuur in Transvaal, bedrywighede in die oorlog 1899-1900, deportasie deur die Britse bestuur uit Suid-Afrika, skadeloosstelling en ontslag deur die NZASM.

Die verhandeling bevat 'n veelsydige stuk sosiale geskiedenis van Nederlanders in den vreemde. Die werk is nie gepubliseer nie, daarvan bestaan slegs vyf eksemplare, want in Suid-Afrika hoef proefskrifte nie gepubliseer te word nie. Ek meen dat die deeglike werk ruimer verspreiding verdien, mede met die oog op die verwagte uitvoerige herdenking van die NZASM in 1995. Daarom het ek nog 50 eksemplare daarvan laat vervaardig om te koop aan te bied. Die boek is gefotokopieer met die formaat A4 en in slap band gebind. Die omvang is 290 bladsye. Die prys is vyf en twintig Rand, posgeld vir versending binne Suid-Afrika inbegrepe. Die boek is te bestel by Dr. C. de Jong, Posbus 915-1394, Fairie Glen 0043, Pretoria, Republiek Suid-Afrika. Betaling per tjek voor of na ontvangs van die boek.

Die proefskrif van Robert C. de Jong is bespreek in "Pretoriana" no. 97, November 1990, p.7-14.

**TABLE OF CONTENTS OF: / INHOUDSOPGAWE VAN:
“PRETORIANA” Nr./No. 102**

Page/bls.

Contributions on the Pretoria Historical Association Bydraes oor die Pretoriase Historiese Vereniging	1
Woord vooraf van die redakteur	1
Eerbetoen van die burgemeester J. Leach van Pretoria aan ons Vereniging	2
Alet van Tonder, “Erkenning van besondere prestasies, onder andere van Dr. N.A. Coetzee en Mnr. T.E. Andrews	4
Contributions on the Pioneers of Pretoria and of South Africa Bydraes oor die Pioniers van Pretoria en van Suid-Afrika	7
N.A. Coetzee, “Die grondleggers van die stad Pretoria op die eerste plase”	7
N.A. Coetzee, “Die Du Preezhoek begraaftplaas”	13
Joey Wilmans, “L.C. Bornkhorst, pionier van die Pretoria-omgewing”	16
J. Ploeger, “Die Pretoriase Gedenkteken vir Nederlanders in Transvaal, 1850-1950”	25
C. de Jong, “The Dias Monument in Pretoria”	31
N.A. Coetzee, “Herdenking van Loftus Versfeld op 20 Junie 1992	34
P.N. van der Schyff, “Heinrich Egersdörfer, unsung first designer of South Africa’s national sporting Emblem: the Springbok”	47
“Visit Derdepoort - experience ‘Die Opstal’ ”	49
C. de Jong, “Die volksraadsvergadering op Derdepoort in 1849”	50
C. de Jong, “Skaduwees oor Schoemansdal”	56
J. van Stijgeren, “Afrikaners near Lembang”	70
C. de Jong, “The Generaal de Wet Farm in Western Java revisited”	72
Ander bydraes	
From the journals / Uit die tydskrifte: “The Mariammen Temple in Marabastad”	77
Eervolle onderskeidings vir kolonel (Dr.) J. Ploeger	80
C. de Jong, “Verhandeling oor die NZASM-personeel te koop”	81